

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ &
ΑΝΑΠΤΥΞΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΑΣΙΝΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

ΜΑΡΙΑ Γ. ΜΟΡΑ

Επιβλέπουσα: **Καθηγήτρια Μαρί-Νοέλ Ντυκέν**

Ιανουάριος, 2021

Δήλωση

Βεβαιώνω ότι η παρούσα εργασία είναι δική μου, δεν έχει συγγραφεί από άλλο πρόσωπο με ή χωρίς αμοιβή, δεν έχει αντιγραφεί από δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη εργασία άλλου και δεν έχει προηγουμένως υποβληθεί για βαθμολόγηση στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ή αλλού. Βεβαιώνω ότι είμαι εν γνώσει των κανόνων περί λογοκλοπής του ΤΜΧΠΠΑ και ότι στο πλαίσιο αυτού έχουν τηρηθεί όλοι οι κανόνες κατά την ακαδημαϊκή δεοντολογία, σχετικά με αναφορές, βιβλιογραφία, κ.λ.π., τόσο από έντυπες όσο και από ηλεκτρονικές πηγές. Σε περίπτωση λογοκλοπής αποδέχομαι όλες ανεξαιρέτως τις ποινές που προβλέπουν οι εκάστοτε Κανονισμοί του ΠΘ ή και του ΤΜΧΠΠΑ.

Ημερομηνία: 25/01/2021

Όνοματεπώνυμο: ΜΟΡΑ Γ. ΜΑΡΙΑ

Υπογραφή:

Περίληψη

Στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή εξετάζεται ο τομέας της πράσινης επιχειρηματικότητας και οι δυνατότητες ανάπτυξής του στην Ελλάδα. Αρχικά εξηγείται η διαφορά του όρου επιχείρηση από την επιχειρηματικότητα, η οποία όταν λαμβάνει ως απαραίτητη προϋπόθεση την τήρηση περιβαλλοντικών κανονισμών μπορεί να χαρακτηριστεί ως πράσινη επιχειρηματικότητα. Έτσι, η πράσινη επιχειρηματικότητα αφορά όλες εκείνες τις δράσεις που ενέχουν την οικονομικότητα και παράλληλα ασκούνται σε εναρμόνιση με τη διατήρηση και προστασία του περιβάλλοντος εμπεριέχοντας τις διαδικασίες της παραγωγής, μεταποίησης, τυποποίησης και τελικής διάθεσης των παραγόμενων προϊόντων. Υπάρχουν πολλές δυνατότητες και πλαίσια ανάπτυξης και στήριξης της πράσινης επιχειρηματικότητας από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), που περιλαμβάνουν την οικονομική ενίσχυση των επιχειρήσεων που συμμορφώνονται με τις ορθές περιβαλλοντικές πρακτικές και τη γενικότερη στήριξη νέων επιχειρηματιών που ασχολούνται με τη διατήρηση των φυσικών πόρων. Στην Ελλάδα, συγκεκριμένα, όπου η περιβαλλοντική πολιτική βρίσκεται σε μικρότερο στάδιο εφαρμογής συγκριτικά με άλλες χώρες μέλη που ανήκουν στην ΕΕ, υπάρχουν πολλές δυνατότητες και ευκαιρίες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας, σε τομείς όπως τα βιολογικά προϊόντα, η παραγωγή βιοαερίου από την αποικοδόμηση αστικών και κτηνοτροφικών λυμάτων, ο αγροτουρισμός, η χρήση καινοτόμων πιστοποιήσεων των τροφίμων όπως είναι το αποτύπωμα άνθρακα και νερού, η εκμετάλλευση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και η ανακύκλωση. Οι επιχειρήσεις ανταποκρίνονται στις περιβαλλοντικές προκλήσεις αντιμετωπίζοντάς τες σαν νέες δυνατότητες ανάπτυξης εφαρμόζοντας φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές με γνώμονα παράλληλα τη βιωσιμότητα, αποκτώντας θετική και πιο ανταγωνιστική εικόνα στο καταναλωτικό κοινό. Τα ζητήματα που σχετίζονται με το περιβάλλον χρειάζονται συντονισμό από τις αρχές με δημοσιοποίηση στην κοινωνία των αποτελεσμάτων. Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι η αξιολόγηση και εκτίμηση του ποσοστού εφαρμογής στην Ελλάδα της πράσινης επιχειρηματικότητας. Για την υλοποίηση συλλέχθηκαν δευτερογενή στοιχεία από ανασκόπηση πηγών και βιβλιογραφικών δεδομένων.

Λέξεις κλειδιά: αειφορική ανάπτυξη, πράσινη οικονομία, πράσινη επιχειρηματικότητα, περιβαλλοντική προστασία.

ABSTRACT

The present thesis examines the field of green entrepreneurship and its development potential in Greece. Initially the difference between the term business and entrepreneurship is explained, which when it comes to environmental matters and conservation of local natural resources can be described as green entrepreneurship. Thus, green entrepreneurship refers to any business-economic activity carried out with respect to the natural environment at all stages of its processes, from production to standardization and final disposal of the product. There are many chances and frameworks for establishing and supporting green entrepreneurship in European Union, including the financial support of businesses that comply with good environmental practices and the general support of new entrepreneurs working to conserve natural resources. In Greece, in particular, where environmental policy is at a lower stage of implementation than other EU Member States, there are many opportunities for green entrepreneurship in areas such as organic product production, biogas production from urban and livestock wastewater degradation, agrotourism, the use of innovative food measurements such as carbon footprint and water, the exploitation of renewable energy sources and recycling. Businesses face the challenges of the environment as opportunities and through the implementation of green practices can achieve lower costs, a better reputation due to environmental sensitivity and become more competitive in the market. Addressing the environmental challenge requires a coordinated effort by governments and businesses in order to disseminate knowledge and experience to benefit everyone in society. The main scope of the current thesis is to evaluate green entrepreneurship as well as to determine whether it is applied in our country. The methodology applied relies on secondary data which were obtained via the review of articles, literature and previous research.

Key words: sustainability, green economy, green entrepreneurship, environmental protection.

Περιεχόμενα

Περίληψη	1
Abstract	2
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο 2. Επιχειρηματικότητα και πράσινη επιχειρηματικότητα	10
2.1 Επιχειρηματικότητα και επιχείρηση	10
2.2 Επιχειρηματικότητα και η σημασία της για την οργάνωση και λειτουργία της οικονομίας	13
2.3 Πράσινη επιχειρηματικότητα	17
2.3.1 Πράσινη επιχειρηματικότητα ως νέα μορφή δραστηριότητας της οικονομίας.....	17
2.3.2 Ορισμός της πράσινης επιχειρηματικότητας	19
2.3.3 Η πράσινη επιχειρηματικότητα ως οντότητα	21
Κεφάλαιο 3. Πλαίσιο και δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας	23
3.1 Φορείς ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας.....	27
3.1.1 Ιδιωτικός τομέας.....	27
3.1.2 Δημόσιος τομέας.....	29
3.1.3 Μη κυβερνητικές οργανώσεις	30
3.1.4 Κοινωνικές οργανώσεις	31
3.2 Περιοχές ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας	32
3.2.1 Προστατευόμενες περιοχές	32
3.2.2 Μη προστατευόμενες περιοχές.....	33
3.3 Τομείς ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας.....	33
Κεφάλαιο 4. Πολιτική και προγράμματα στήριξης της πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση	35
4.1 Η πράσινη επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση	35
4.2 Στρατηγικές και υποστηρικτικά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με σκοπό την ανταπόκριση στις περιβαλλοντικές προκλήσεις	37
Κεφάλαιο 5. Δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα και βέλτιστες πρακτικές.....	45
5.1 Ανάπτυξη της οικοκαινοτομίας.....	45
5.2 Οι δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας.....	48
5.2.1 Αγροτουρισμός.....	48
5.2.2 Βιολογική γεωργία.....	51

Περιεχόμενα

5.2.3 Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας	53
5.2.4 Παραγωγή βιοαερίου	54
5.2.5 Αποτύπωμα νερού - άνθρακα.....	56
5.2.6 Ανακύκλωση	57
5.2.7 Πράσινες μεταφορές.....	58
5.3 Παραδείγματα εταιριών	59
5.3.1 Οικοτουρισμός : Το παράδειγμα της MASTICULTURE.....	59
5.3.2 Αγροτουριστικός συνεταιρισμός γυναικών Μεσοτόπου - Λέσβου	60
5.3.3 ECOELASTIKA.....	61
5.3.4 TITAN.....	61
5.3.5 ΑΒ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ	62
Κεφάλαιο 6. Συμπεράσματα - Προτάσεις.....	63
6.1 Αποτίμηση των ενεργειών πράσινης επιχειρηματικότητας έως σήμερα και προοπτικές...	63
6.2 Προτάσεις.....	66
Βιβλιογραφία	69

Περιεχόμενα Σχημάτων

Σχήμα 1 : Διάγραμμα για την οικοκαινοτομική απόδοση των χώρων της Ε.Ε.(28)για τα έτη 2013 και 2019	44
Σχήμα 2 : Διάγραμμα για την απόδοση της Ελλάδας ως προς τις 5 συνιστώσες της οικοκαινοτομικής απόδοσης	45

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

Εδώ και περισσότερες από δύο δεκαετίες, λαμβάνει χώρα μια εκτεταμένη προσπάθεια διάδοσης της ανάγκης διατήρησης και προστασίας των περιβαλλοντικών πόρων. Η αναγκαία αναθεώρηση της προσέγγισης της ανάπτυξης βασίζεται σε σημαντικό βαθμό στα συμπεράσματα της Συνόδου της Στοκχόλμης (1972) με τη Διακήρυξη 26 σημείων που σχετίζονται με την περιβαλλοντική επαγρύπνηση. Είναι μάλιστα η πρώτη φορά που απασχόλησαν θέματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή και πιο συγκεκριμένα την παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας και τις βλαβερές επιπτώσεις των ρυπογόνων ουσιών στα στρώματα του όζοντος. Αυτή η Σύνοδος αποτελεί την έναρξη ανησυχίας σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα, σε επίπεδα αμφοτέρωτα πολιτών και πολιτικών διεθνώς. Η Επιτροπή Brundtland ιδρύθηκε το 1983 για την ανάδειξη της συνεχούς περιβαλλοντικής επιβάρυνσης καθώς και των αρνητικών επιπτώσεων στις κατά τόπους κοινωνίες. Αναγνωρίζεται για πρώτη φορά ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποτελεί κίνδυνο για τον πλανήτη, ο οποίος πρέπει να αντιμετωπιστεί σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ απαραίτητες είναι η χάραξη και η υιοθέτηση πολιτικών «αειφόρου ανάπτυξης». Η έκθεση που δημοσιεύθηκε μερικά χρόνια αργότερα, γνωστή ως Έκθεση Brundtland (1987), αποτελεί βασικό πυλώνα λήψης αποφάσεων (Redclift 1987, Meadowcroft 2000). Δίνει επίσης σαφή ορισμό της αειφόρου ανάπτυξης ορίζοντάς την ως μορφή δράσης που επιτρέπει τη χρήση των πόρων και στις επόμενες γενιές (Έκθεση Brundtland, 1987:8).

Κατά συνέπεια, τα κράτη εισήγαγαν μέτρα προστασίας φύσης αναγνωρίζοντας τη σημασία τους στις επόμενες γενιές. Συνεπώς η αειφορία ως έννοια και η περιβαλλοντική προστασία μαζί με την ισόρροπη κοινωνική ανάπτυξη των οικονομιών κατέστη μια νέα πραγματικότητα. Στις νέες αυτές αναγκαιότητες, οι διεθνείς εξελίξεις οδήγησαν τις τοπικές και εθνικές αρχές να ιδρύσουν σύνθετα μοντέλα ανάπτυξης που ακολουθούνται και επηρεάζουν τα κοινωνικο-οικονομικά δρώμενα. Η βιώσιμη ανάπτυξη εισήχθη στην ατζέντα πολλών χωρών σε όλα τα επίπεδα.

Η όλο και πιο έντονη αναγνώριση της ανάγκης για την προώθηση ενός διαφορετικού μοντέλου ανάπτυξης που συνδυάζει τη βιώσιμη μεγέθυνση, την ισορροπία των κοινωνιών και την αποτελεσματική διαχείριση των περιβαλλοντικών πόρων δημιούργησε νέες ευκαιρίες και προοπτικές για τον ιδιωτικό τομέα και τις επιχειρήσεις. Παράλληλα, η ευαισθητοποίηση και δραστηριοποίηση των επιχειρήσεων στη συνολική προσπάθεια προστασίας και αναβάθμισης του περιβάλλοντος, σε συνεργασία με εθνικές και τοπικές αρχές, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την πράσινη οικονομία και επιχειρηματικότητα. Όπως αναφέρει ο I. Ζήσης

(2004:14) στην ουσία οι ιδιώτες οφείλουν να εναρμονιστούν με τα περιβαλλοντικά ζητήματα για να μην αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο της συρρίκνωσης.

Η αειφόρος ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί πετυχημένος συνδυασμός των παραπάνω στοιχείων και εξελίξεων, με ενδεχόμενο θετικό αντίκτυπο συνδυαστικά στο περιβάλλον, την κοινωνία και την οικονομία. Η δημιουργία μιας ουσιαστικής πράσινης οικονομίας και η προώθηση της πράσινης επιχειρηματικότητας απαιτούν αλλαγές στις προτεραιότητες, οι οποίες εξαρτώνται επίσης από τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά κάθε τόπου (Σιδεράτου, 2011:17; Μανουσάκη, 2016:22). Όσον αφορά τις ίδιες τις επιχειρήσεις, οι πιέσεις για εναρμόνιση και καθοδήγηση βάσει φιλοπεριβαλλοντικών κανονισμών τις φέρνουν αντιμέτωπες με τη μεγάλη πρόκληση της ισόρροπης οικονομικότητας με παράλληλη αειφορική διατήρηση των φυσικών πόρων. Η σύνδεση αυτή μπορεί όμως να θεωρηθεί ως μια νέα επιχειρηματική προοπτική καθώς γίνεται κατανοητό ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα και το οικονομικό όφελος δεν είναι αλληλοσυγκρουόμενες συνιστώσες αλλά συμπληρώνουν η μία την άλλη και οι επιχειρήσεις μπορούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην προστασία και αναβάθμιση του περιβάλλοντος ως μια σημαντική συνθήκη για ισχυρότερη ανταγωνιστικότητα (Αρμυρά, 2016).

Από τις αρχές του 2000, η πράσινη επιχειρηματικότητα θεωρείται βασικό κεφάλαιο της πολιτικής της ΕΕ με στόχο μεταξύ άλλων την προώθηση οικολογικών και καινοτομικών σχεδίων και δράσεων (Eco-innovation) ειδικά σε ότι αφορά τις μικρού μεγέθους επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Η Ελλάδα μπορεί να ειπωθεί πως είναι ευνοημένη “φύσει και θέσει”, διαθέτοντας συγκριτικά πλεονεκτήματα όπως: ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες, άφθονους πόρους (άνεμοι, ηλιοφάνεια, πλούσιο υπέδαφος), μεγάλη βιοποικιλότητα καθώς και μεγάλη ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά. Υπάρχουν επομένως πραγματικές δυνατότητες για την προσέλκυση επενδύσεων που θα επιτρέψουν τόσο την ορθολογική αξιοποίηση των προαναφερόμενων πόρων όσο και την ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας. Αν και έχουν ήδη γίνει κάποια ενθαρρυντικά βήματα στην εφαρμογή πράσινων πρακτικών, κυρίως όσον αφορά τη βιολογική καλλιέργεια και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, τα περιθώρια βελτίωσης παραμένουν πολύ μεγάλα.

Στο πλαίσιο αυτό, το θέμα που διαπραγματεύεται στην παρούσα διπλωματική εργασία αφορά τις παρούσες και μελλοντικές δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, θεωρώντας ότι πρόκειται για μια από τις κύριες λύσεις

στο εγγενές πρόβλημα της χαμηλής ανταγωνιστικότητας μεγάλου μεριδίου των ελληνικών επιχειρήσεων.

Η διατριβή αυτή οργανώνεται σε 6 επί μέρους κεφάλαια. Η ακολουθούμενη μεθοδολογία είναι η παρουσίαση των εννοιών που αφορούν και εμπλέκονται στον όρο επιχειρηματικότητα και προστασία των φυσικών πόρων. Επομένως, ειδικότερα η εξέταση εννοιών στην περίπτωση της χώρας μας, η παρουσίαση βέλτιστων πρακτικών άσκησης πράσινης επιχειρηματικότητας, η αποτίμηση των ενεργειών έως τώρα και οι προοπτικές ανάπτυξης πραγματοποιείται ξεχωριστά στα κομμάτια της διατριβής.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο Κεφάλαιο, λαμβάνει χώρα εισαγωγική αναφορά στο πεδίο που εξετάζεται, στους στόχους αλλά και τρόπους αντιμετώπισης και εξήγησης των εννοιών.

Το δεύτερο Κεφάλαιο επικεντρώνεται στις έννοιες και τους ορισμούς της επιχειρηματικότητας, της πράσινης οικονομίας και ειδικότερα της πράσινης επιχειρηματικότητας, λαμβάνοντας υπόψιν οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα.

Στο Κεφάλαιο 3, αναλύεται το πλαίσιο και οι δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζονται οι δυνητικοί φορείς της πράσινης επιχειρηματικότητας, οι περιοχές άσκησης της αλλά και οι τομείς της οικονομίας που μπορεί να εφαρμοσθεί.

Στη συνέχεια το Κεφάλαιο 4, πραγματεύεται τις δυνατότητες και το πλαίσιο ανάπτυξης και στήριξης της πράσινης επιχειρηματικότητας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, που περιλαμβάνουν την οικονομική ενίσχυση των επιχειρήσεων που συμμορφώνονται με τις ορθές περιβαλλοντικές πρακτικές και τη γενικότερη στήριξη νέων επιχειρηματιών που ασχολούνται με τη διατήρηση των φυσικών πόρων.

Στο Κεφάλαιο 5 γίνεται παρουσίαση των τομέων άσκησης πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα και εντοπίζονται εθνικά παραδείγματα επιχειρήσεων που έχουν βάλει συνειδητά στόχους σχετικούς με την περιβαλλοντική προστασία σε συνδυασμό με την επίτευξη κέρδους.

Τελικά, στο Κεφάλαιο 6 παρουσιάζεται η σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα με τα χαρακτηριστικά που ενισχύουν ή εμποδίζουν την άσκηση πράσινης επιχειρηματικότητας με στόχο να εξαχθούν γενικές αρχές για το μέλλον και για την υποστήριξη της αντιμετώπισης ποικίλων καταστάσεων που αποτελούν τροχοπέδη στην ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας.

Εισαγωγή

Οι ως σήμερα ολοκληρωμένες εργασίες αφορούσαν στη θεωρητική εκτίμηση των ωφελειών από την ένταξη της αειφορίας στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και στην αποτύπωση ότι οι πράσινες πρακτικές στη χώρα μας δεν βρίσκονται στο επίπεδο της θεωρίας, ωστόσο είναι ακόμα μεγάλος και δύσκολος ο δρόμος για αρμονική και ισόρροπη συνύπαρξη των οικονομικών δραστηριοτήτων και των πόρων.

Η παρούσα έρευνα στοχεύει να είναι κατά κάποιον τρόπο πρόδρομος της μελλοντικής χάραξης ερευνητικών γραμμών σχετικά με τα ζητήματα της περιβαλλοντικής προστασίας και της οικονομικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα μελετώντας κάποιος τους τομείς άσκησης της πράσινης επιχειρηματικότητας ευελπιστούμε να ληφθούν υπόψιν τα αποτελέσματα ενισχύοντας την ανάγκη συνδυασμού των δύο εννοιών, περιβάλλον και οικονομία.

Κεφάλαιο 2. Επιχειρηματικότητα και πράσινη επιχειρηματικότητα

2.1 Επιχειρηματικότητα και επιχείρηση

Η επιχείρηση και η επιχειρηματικότητα είναι δύο βασικές οικονομικές έννοιες, οι οποίες εν πρώτοις μπορούν να θεωρηθούν όμοιες στο ευρύ κοινό. Μετά από προσεκτικότερη ωστόσο παρατήρηση γίνεται αντιληπτό πως αποτελούν διαφορετικούς όρους, οι οποίοι πρέπει να εξετάζονται ξεχωριστά αλλά και συγχρόνως πολλές φορές συνδυαστικά. Ουσιαστικά μπορεί να είναι αρκετά δύσκολο να εξηγηθεί με σαφήνεια η διαφορά ανάμεσα σε μια επιχείρηση και μια επιχειρηματική στάση, αλλά, καθώς αυτό είναι κάτι που αντανακλάται και έχει έρθει σε μεγάλο βαθμό στο προσκήνιο πρόσφατα, θα πρέπει αρχικά να τονιστούν οι εννοιολογικές και ουσιαστικές διαφορές τους πριν την παράθεση του στόχου, των προβληματισμών και των συμπερασμάτων της παρούσας διατριβής.

Καταρχήν πρέπει να σημειωθεί πως η ετυμολογία και των δύο όρων, όπως συμβαίνει σε πολλούς επιστημονικούς και όχι μόνο όρους της ελληνικής γλώσσας, φανερώνει πολλά για την ουσία και την επεξήγησή τους. Έτσι λοιπόν τόσο η «επιχείρηση» όσο και η «επιχειρηματικότητα» προέρχονται από το ρήμα «επιχειρώ», φανερώνοντας την προσπάθεια κάποιου να πετύχει κάτι, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση περιλαμβάνει και την οικονομία. Υπό αυτό το πρίσμα, η «επιχείρηση», και ειδικότερα η ιδιωτική εταιρεία, προσπαθεί μέσω των δραστηριοτήτων της, οι οποίες δεν περιορίζονται στην παραγωγή προϊόντων ή/και υπηρεσιών, να διαμορφώσει νέες καταστάσεις με σκοπό το οικονομικό όφελος. Όπως αναφέρει ο Ιρλανδός-Γάλλος οικονομολόγος R. Cantillon (1730), ο πρώτος που καθόρισε τον όρο επιχειρηματίας (entrepreneur) στο «Essay on the Nature of Trade in General», ο επιχειρηματίας (και συνεπώς η επιχείρηση) είναι αυτός που, παίρνοντας αποφάσεις σχετικά με την απόκτηση και τη χρήση πόρων, αναλαμβάνει κάθε ρίσκο με την ελπίδα ότι, παρά την αβεβαιότητα, οι αποφάσεις του θα είναι κερδοφόρες.

Σε ότι όμως αφορά ειδικότερα τους δύο όρους που αναφέρθηκαν, μια απλή αλλά την ίδια στιγμή βασική εννοιολογική προσέγγιση, θα μπορούσε να διακρίνει τις έννοιες της επιχείρησης από εκείνη της επιχειρηματικότητας από το πνευματικό τους μοντέλο ή με άλλα λόγια τον τρόπο σκέψης. Κατά τον τρόπο αυτό διάκρισης, η επιχείρηση βασίζεται περισσότερο στην αναλυτική σκέψη που περιλαμβάνει έσοδα και έξοδα, ισοζύγια κέρδη και ενδεχόμενες ζημιές, ενώ αντίθετα η επιχειρηματικότητα αντικατοπτρίζει περισσότερο τις δυνατότητες ή εν δυνάμει σκέψεις (Salinas et al. 2019).

Επεξηγηματικά, αυτό σημαίνει ότι, για παράδειγμα, μια επιχείρηση δεν επικεντρώνεται συστηματικά στην καινοτομία, αλλά πριν από όλα, στην εξασφάλιση της κερδοφορίας των οικονομικών της δραστηριοτήτων δηλαδή στο θετικό οικονομικό ισοζύγιο, προκειμένου όχι μόνο να επιβιώσει αλλά ακόμα περισσότερο να αποκτήσει μια βιώσιμη πορεία. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι, σε ένα ραγδαία μεταβαλλόμενο περιβάλλον, η βιώσιμη ανάπτυξη των ίδιων των επιχειρήσεων τους οδηγεί να δώσουν αυξημένη σημασία στις καινοτομικές δράσεις και ειδικά σε αυτές που εντάσσονται στην πράσινη οικονομία. Όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, αν αυτή επικεντρώνεται στην παραγωγή «νέας αξίας» μέσω της δημιουργίας νέων προϊόντων, υπηρεσιών, διαδικασιών παραγωγής και τεχνολογιών με σκοπό την αναζήτηση επιχειρηματικών ευκαιριών (Ιωαννίδης Σ., 2001), η αξία όμως αυτή για τον επιχειρηματία που χαρακτηρίζεται από επιχειρηματικό πνεύμα, μπορεί να έχει άμεση κοινωνική διάσταση, συναισθηματική και αισθητική ενώ συγχρόνως να εξακολουθεί να είναι οικονομική χωρίς αυτό να είναι αυτοσκοπός ή να συμβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις. Στην πραγματικότητα, η επιχείρηση που οφείλει να ενδιαφέρεται για τα δικά της οικονομικά συμφέροντα, μπορεί να δημιουργήσει οικονομική και κοινωνική αξία. Αυτό σημαίνει ότι το επιχειρηματικό πνεύμα δεν αποκλείει το κέρδος και ταυτόχρονα η αναζήτηση του κέρδους δεν αναιρεί απαραίτητα άλλα κίνητρα (Peredo and McLean 2006). Παρόλο που ο ορισμός της αξίας και η κριτική σκέψη αναφορικά με την αξία σαν έννοια ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας διατριβής, αυτό που έχει σημασία είναι πως η αξία για την επιχειρηματικότητα δεν συνεπάγεται απαραίτητα το άμεσο κέρδος, αλλά μπορεί επίσης να είναι κάτι λιγότερο από. Με άλλα λόγια, η αξία στην επιχειρηματικότητα μπορεί να είναι η ανταμοιβή ενός προσώπου για κάποια ενέργεια που έκανε, η οποία ωστόσο δεν είναι απαραίτητα χρηματική αποζημίωση, αλλά μπορεί να έχει και άλλη μορφή. Κατά συνέπεια, η επιχειρηματικότητα όπως προσεγγίζεται στην παρούσα εργασία, είναι κάτι πολύ περισσότερο από το να κερδίζει χρήματα η επιχείρηση. Βασίζεται σε ένα τρίπτυχο αξιών (Didar, 2020): (i) προσωπικές αξίες όπως αποφασιστικότητα και αυτοπεποίθηση, (ii) επαγγελματικές αξίες που συμβάλλουν στην ικανότητα αποτελεσματικής προσαρμογής στο επιχειρηματικό περιβάλλον και τέλος (iii) κοινωνικές αξίες οι οποίες οδηγούν την κοινωνία να αντιλαμβάνεται την επιχείρηση ως κοινωνικά αποδεκτή.

Επίσης, ενώ μια επιχείρηση επικεντρώνεται περισσότερο στις βελτιώσεις μιας υπάρχουσας κατάστασης, η επιχειρηματικότητα, ως στάση, προσπαθεί να προβλέψει τη μελλοντική κατάσταση των εννοιών, να εργαστεί για να κάνει την ιδέα αυτή πραγματικότητα.

Πρέπει όμως να σημειωθεί πως η στάση αυτή, ωθώντας τα όρια του τι γνωρίζουμε, συνεπάγεται υψηλότερη αξία αλλά και υψηλότερες ανταμοιβές όταν είναι επιτυχής.

Συνοψίζοντας, αλλά και με σκοπό την απλούστευση και ομαδοποίηση, οι στόχοι της επιχείρησης επικεντρώνονται στα παρακάτω στοιχεία (Piu 2016):

- Διαχείριση επιχειρήσεων
- βραχυπρόθεσμη αναζήτηση της κατάστασης
- Λογική, γραμμική, βοηθητική, αυξητική
- Χαρακτηριστικά
- Γεγονότα, λεκτική, μέτρηση
- Ελάχιστοι κίνδυνοι, προβλέψιμοι
- Μικρότερες ανταμοιβές
- Κέρδος

Ενώ αντίθετα, οι στόχοι της επιχειρηματικότητας αφορούν τα ακόλουθα:

- Έννοια της επιχείρησης
- Μακροπρόθεσμη αναζήτηση του ενδιαφέροντος
- Σημασία, ολιστική σημασία, άλμα προς τα εμπρός
- Οφέλη
- Συναίσθημα, Οπτική Σκέψη
- Κίνδυνος, αβεβαιότητα,
- Πιθανώς υψηλές ανταμοιβές
- Αξία

Επιπλέον είναι σημαντικό να τονιστεί πως η επιχειρηματικότητα όχι μόνο αξιοποιεί το ανθρώπινο δυναμικό, αλλά επίσης παρέχει κίνητρα για την ανάπτυξή του. Ουσιαστικά, αυτή αποτελεί την κύρια αρετή της επιχειρηματικότητας συμβάλλοντας στη μείωση της ανεργίας και στην προώθηση νέων αντικειμένων (Κορρές 2015). Η επιχειρηματικότητα αποτελεί μια προσέγγιση της διαχείρισης που μπορεί να οριστεί ως η αναζήτηση ευκαιριών ανεξάρτητα από τους πόρους που ελέγχονται επί του παρόντος (Stevenson 2000). Σε αυτή την προσέγγιση, ο Stevenson εξετάζει έξι κρίσιμες διαστάσεις της επιχειρηματικής πρακτικής, δηλαδή το στρατηγικό προσανατολισμό, τη δέσμευση στην ευκαιρία, τη δέσμευση πόρων, τον έλεγχο των πόρων, τη δομή της διαχείρισης και την ανταμοιβή. Ενώ υπάρχουν πολλοί και ποικίλοι ορισμοί της επιχειρηματικότητας που μπορεί να μην είναι εντελώς ταυτόσημοι, όλοι τους όμως έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται στους ορισμούς της επιχειρηματικότητας περιλαμβάνουν την καινοτομία, τη

δημιουργία οργανισμού, τη δημιουργία αξίας, την ανάληψη ευκαιριών, το κέρδος αλλά όχι την κερδοσκοπία, την ανάπτυξη, τη μοναδικότητα, τη διαδικασία, την ευελιξία, τη δυναμική, τη δημιουργικότητα και την ανάληψη κινδύνου (Ahmed & McQuaid 2005). Ωστόσο, τα δύο κύρια στοιχεία που συμφωνήθηκαν από τους περισσότερους ερευνητές επιχειρηματικότητας είναι ότι η επιχειρηματικότητα είναι σημαντική και διαφέρει από τις μικρές επιχειρήσεις (Birley & Muzyka, 2000). Θέτοντας τα παραπάνω ως αλληλεπικαλυπτόμενες τυπολογίες, καθιερώνεται μια αλληλουχία γεγονότων από την έναρξη ως την ολοκλήρωση της επιχειρηματικότητας. Πρόκειται για μια οικονομική λειτουργία σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά, η οποία οδηγεί στη δημιουργία μιας νέας επιχείρησης που λαμβάνει υπόψη και προβλέπει τις μελλοντικές εκφάνσεις.

Η επιχειρηματικότητα αποτελεί μια γενικότερη ιδέα, η οποία είναι παράλληλα δυσκολότερο να οριστεί (McQuaid, 2002). Υπάρχουν όντως διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς το τί σημαίνει και τι περιλαμβάνει ο όρος «επιχειρηματικότητα», μερικές από τις οποίες επικεντρώνονται στις πτυχές της επιχειρηματικής ανάπτυξης (OECD, 2017) με τις επιπτώσεις της στις προοπτικές ανάπτυξης και απασχόλησης, άλλες επικεντρώνονται στην επιχειρηματική ικανότητα - συμπεριφορά που σχετίζεται με την “ικανότητα δημιουργίας κάτι σχεδόν από το τίποτα” (Timmons, 1989; Kirby, 2004) ενώ άλλες δίνουν έμφαση στο επιχειρηματικό πνεύμα που σχετίζεται με την δυνατότητα εξερεύνησης, αναζήτησης και καινοτομίας (Cuervo et al., 2007). Η επιχειρηματικότητα θεωρείται συχνά συνώνυμη με έννοιες όπως «νέες επιχειρήσεις» ή / και τις υφιστάμενες «μικρές, μικρομεσαίες επιχειρήσεις» ή / και ιδιοκτήτες-διαχειριστές ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, «δυναμικές» ή ταχέως αναπτυσσόμενες νέες επιχειρήσεις. Αλλού η επιχειρηματικότητα θεωρείται ότι έχει συγκεκριμένες λειτουργίες στην οικονομία, ιδίως όσον αφορά την καινοτομία και την κατανομή πόρων με επιχειρηματίες που αντιμετωπίζονται, για παράδειγμα, ως καινοτόμοι ή ως μια μορφή συμπεριφοράς, που ασχολείται με τη συστηματική κατανόηση των ευκαιριών ή ως ένα σύνολο προσωπικών χαρακτηριστικών, γνωστικών μορφών, ιδιοτήτων ή κινήτρων όπως η ανάληψη κινδύνου των επιχειρηματιών. Συχνά ο όρος επιχειρηματικότητα χρησιμοποιείται εκτός στενού πλαισίου οριοθέτησης, καλύπτοντας αρκετά μεγάλο φάσμα εννοιών.

2.2 Επιχειρηματικότητα και η σημασία της για την οργάνωση και λειτουργία της οικονομίας

Η επιχειρηματική ανάπτυξη θεωρείται στις μέρες μας ένας από τους κυριότερους στόχους πολλών χωρών (Davidsson et al. 2002). Πιο συγκεκριμένα, τα περισσότερα κράτη,

ιδίως αυτά της Ευρώπης, δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη επιχειρηματικότητας, η οποία περιλαμβάνει μέσα της και τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων με μακροχρόνια διάρκεια. Ωστόσο, οι υποστηρικτές επαγγελματίες αντιμετωπίζουν πολλά εμπόδια στην εξασφάλιση συνεπούς επιχειρηματικής ανάπτυξης. Ένα σημαντικό ζήτημα είναι η ποικιλομορφία μεταξύ των επιχειρηματιών, η οποία αντικατοπτρίζεται στις δραστηριότητες, τα αποτελέσματα και τους στόχους των διαφορετικών επιχειρήσεων. Οι μελετητές της επιχειρηματικότητας σε διάφορους τομείς υιοθετούν επίσης διαφορετικές προσεγγίσεις ανάλογα με το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και τις σχέσεις τους. Γενικά, ο τομέας της επιχειρηματικότητας έχει εξελιχθεί με φαινομενικά τυχαίο τρόπο σε δύο χωριστές διόδους. Πρώτον, έχει αναδειχθεί ως ακαδημαϊκή πειθαρχία, στην οποία οι μελετητές που εργάζονται στα συγκεκριμένα πεδία τους έχουν επικεντρωθεί στις ευκαιρίες, την παραγωγή και τα αντικείμενα που αναφέρονται στις έννοιες που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή τους. Δεύτερον, ο τομέας της επιχειρηματικότητας έχει εξελιχθεί ως θεωρητική πειθαρχία, δανεισμός, οικοδόμηση και προσαρμογή εννοιολογικού έργου από τομείς όπως η διαχείριση, η χρηματοδότηση, το μάρκετινγκ, η οργανωτική συμπεριφορά, η ψυχολογία και η κοινωνιολογία.

Ένας από τους ευεργετικούς τρόπους ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας είναι να ενσωματωθούν οι γνώσεις που είναι βασισμένες σε ενεργούς επιχειρηματίες και συλλέγονται κατά προτίμηση χρησιμοποιώντας ψυχολογικές προσεγγίσεις (Hisrich et al. 2007). Σε ένα θεωρητικό πλαίσιο, η γνώση αυτή θα πρέπει να παρέχει μια ανανεωμένη άποψη για το τι, γιατί και πώς επιτυγχάνουν οι επιχειρηματίες στην πρακτική τους. Επιπλέον, είναι γνωστό ότι η επιτυχία των επιχειρηματιών εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως είναι η σκόπιμη πρακτική, το ανθρώπινο κεφάλαιο και η ευημερία (Kuratko et al. 2015). Η οικονομική ανάπτυξη που σχετίζεται με την επιχειρηματικότητα θεωρείται ως ένα εξαιρετικά ανάμεικτο μέτρο, που πολλές φορές μπορεί να έχει θετικό πρόσημο και αποτέλεσμα και άλλες να αποβεί καταστροφικό, καθώς οι επιχειρηματίες θα εστιάσουν στο βραχυπρόθεσμο κέρδος.

Η λύση ενδεχόμενων τέτοιου είδους προβλημάτων περνά μέσω της εκπαίδευσης και συνεχούς κατάρτισης των επιχειρηματιών (Ζάβρας, 2009). Με την αέναη ενασχόληση επιχειρηματιών, αλλά και των υπόλοιπων εμπλεκόμενων στις επιχειρήσεις μπορεί να επιτευχθεί σωστή ενημέρωση στα προβλεπόμενα νέα δρώμενα. Για παράδειγμα, μια εταιρεία που πουλούσε φωτογραφικές μηχανές είχε να επιλέξει κάποια πρόσφατη στιγμή στο παρελθόν από το να συνεχίσει να εμπορεύεται φωτογραφικές μηχανές ή να επενδύσει σε κάτι παρόμοιο καθώς τα κινητά τηλέφωνα σήμερα υπερκαλύπτουν τις καθημερινές ανάγκες σε φωτογράφιση. Η πρώτη επιλογή παρουσίαζε το πλεονέκτημα του μεγαλύτερου άμεσου

κέρδους καθώς το κόστος αγοράς τους από τη χονδρική πώληση παρουσίαζε μια συνεχόμενη πτώση. Το κέρδος αυτό ωστόσο ήταν βραχυπρόθεσμο, καθώς όχι μόνο δε θα είχε επενδύσει η εταιρεία στη γνώση αναφορικά με τις εναλλακτικές επιλογές φωτογράφισης όπως τα κινητά τηλέφωνα, αλλά επίσης και οι ίδιοι οι καταναλωτές και αγοραστές των φωτογραφικών μηχανών θα απογοητεύονταν σύντομα από την επιλογή τους αυτή και κατ' επέκταση από την εταιρεία. Με τη συνεχή κατάρτιση των υπαλλήλων στα νέα προϊόντα και τις τάσεις της τεχνολογίας μια υποθετική επιχείρηση θα είχε πράξει τη δεύτερη επιλογή. Για το σκοπό αυτό μπορούν να οργανωθούν σεμινάρια και ημερίδες με έξοδα κρατικών φορέων με απώτερο στόχο την αειφορία της επιχειρηματικότητας. Τα σεμινάρια αυτά και το αντικείμενο της επιχειρηματικότητας στα οποία θα πρέπει να καταρτιστούν οι επιχειρηματίες αλλά και οι υπάλληλοι που απασχολούνται στις εν λόγω επιχειρήσεις περιλαμβάνουν αλλά δεν περιορίζονται στην ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων, στην εργατικότητα, την ικανότητα οργάνωσης και διοίκησης του ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και σε πιο προσωποποιημένα χαρακτηριστικά όπως η αισιοδοξία, ο ζήλος, η δημιουργικότητα, η ευελιξία, η υπευθυνότητα και αντικειμενικότητα (Κορρές 2015). Τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι στοιχεία που πρέπει να έχει ο σύγχρονος επιχειρηματίας έτσι ώστε να είναι η επιχείρησή του αειφόρος και να μπορεί να ανταποκριθεί στο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Επιπλέον, οι αρχές πρέπει να εστιάσουν τις προσπάθειές τους στην οργάνωση και στήριξη των μικρών επιχειρήσεων με σκοπό τη βιωσιμότητά τους. Η στήριξη πρέπει σαφώς να απευθύνεται και να στοχεύει σε όλων των μορφών τις επιχειρήσεις διατηρώντας μια απαραίτητη ισορροπία, αλλά ειδικότερα σε ότι αφορά τις μικρές επιχειρήσεις πρέπει να δίνεται περισσότερη βαρύτητα καθώς όχι μόνο συνήθως χρειάζονται μεγαλύτερη οικονομική και υλικοτεχνική στήριξη αλλά επίσης είναι σημαντικό να τονιστεί πως αποτελούν τον πυλώνα των αστικών οικονομιών. Η ανεργία μπορεί έτσι να βελτιωθεί και να καταστεί ίσος ο καταμερισμός του πλούτου μειώνοντας συγχρόνως τις κοινωνικές ανισότητες και συνεισφέροντας στην ευημερία των πολιτών.

Ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα της επιχειρηματικότητας είναι η άτυπη οικονομία και επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με τη διπλή άποψη του ανεπίσημου χαρακτήρα, η μείωση της άτυπης οικονομίας δεν εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων που είναι νόμιμα καταχωρημένες και διοικούνται από νέους και καλύτερα μορφωμένους διευθυντές (La Porta and Shleifer, 2008). Αντίθετα, η μείωση της άτυπης οικονομίας σχετίζεται με το βαθμό ελέγχων που πραγματοποιούνται από τους ελεγκτικούς μηχανισμούς, αλλά παράλληλα και από τη συμπεριφορά των επιχειρηματιών, η οποία είναι συνάρτηση της κατάρτισής τους, όπως εξηγήθηκε προηγουμένως. Ως εκ τούτου, η δημόσια πολιτική θεμιτό

είναι να δημιουργήσει την προσέλκυση για την καλύτερη κατανομή του επιχειρηματικού ταλέντου. Το κράτος δικαίου είναι ένα κρίσιμο στοιχείο για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων που είναι νόμιμα καταχωρημένες με τη μορφή της Εταιρείας Περιορισμένης Ευθύνης.

Η πολιτική για την επιχειρηματικότητα πρέπει να επικεντρωθεί στην περαιτέρω ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας με περισσότερες μορφές και επιλογές και όχι απλά να επιδιώξει να αυξήσει τον αριθμό των νέων επιχειρήσεων. Επιπροσθέτως, πρέπει να υπάρξει συζήτηση στην κοινωνία των πολιτών σχετικά με το αν οι κυβερνήσεις και ο γενικός πληθυσμός πρέπει να είναι επιτρεπτές με άτυπη επιχειρηματική δραστηριότητα ή εάν, αντίθετα, είναι απαραίτητο να τους υποχρεώσουμε να συμμορφωθούν με τους κυβερνητικούς κανονισμούς. Η τελευταία επιλογή φαίνεται ακατάλληλη. Για παράδειγμα, η μείωση του ανεπίσημου χαρακτήρα εξαρτάται περισσότερο από την είσοδο νέων επιχειρήσεων που έχουν καταχωρηθεί με τη μορφή της Εταιρείας Περιορισμένης Ευθύνης (Ostergaard 2019). Ελλείψει βελτίωσης του κράτους δικαίου και της κανονιστικής επιβάρυνσης, η οποία ενθαρρύνει το ρυθμό εγγραφής των επιχειρήσεων, πιθανότατα μια επιθετική πολιτική που αναγκάζει τους άτυπους επιχειρηματίες να συμμορφωθούν με τους νομικούς κανονισμούς θα οδηγήσει σε υψηλότερη ανεργία και φτώχεια, περίπου το 50% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη Λατινική Αμερική συμμετέχουν άμεσα ή έμμεσα στην άτυπη οικονομία, ενώ είναι πολύ πιθανόν το υψηλό ποσοστό της ανεργίας να προκύπτει από την ύπαρξη μεγάλου αριθμού άτυπων επιχειρηματιών. Ως εκ τούτου, η κοινωνία των πολιτών καλό είναι να εξετάσει όλα αυτά τα δεδομένα ώστε να προωθήσει και να συμβάλει σε μια θετική και ρεαλιστική συζήτηση σχετικά με την ανεπίσημη επιχειρηματικότητα.

Συμπερασματικά, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η επιχειρηματικότητα αφορά τη μακροχρόνια βιωσιμότητα των επιχειρήσεων με σκοπό την παραμονή τους στην οικονομική ζωή ενός τόπου. Η επιχειρηματικότητα εισάγει την έννοια της αειφορίας των επιχειρήσεων και επιχειρηματιών, ο οποίος θα εξηγηθεί περαιτέρω σε επόμενο κεφάλαιο. Ως εκ τούτου θεωρείται πολύ σημαντικότερο η χάραξη πολιτικής να επικεντρώνεται στην επιχειρηματικότητα και όχι μόνο στην ίδια την επιχείρηση. Με τον τρόπο αυτό θα στηρίζονται οι υπάρχουσες επιχειρήσεις και θα παρέχονται κίνητρα για δημιουργία νέων, αποδοτικών επιχειρήσεων. Επιπλέον είναι πολύ σημαντικό να επικεντρωνόμαστε στην επιχειρηματικότητα καθώς με τον τρόπο αυτό μπορούν να εισάγονται νέοι όροι τόσο της οικονομίας όσο και των διαφόρων καταστάσεων που είναι για παράδειγμα το περιβάλλον και η κλιματική αλλαγή. Έτσι, για παράδειγμα, σε όρους επιχειρηματικότητας, οι υπάρχουσες επιχειρήσεις μπορούν να εναρμονιστούν με τη διάσωση του περιβάλλοντος ή τις ειδικές

συνθήκες μιας περιοχής, αντιλαμβανόμενοι πως μακροπρόθεσμα μια τέτοια συμμόρφωση θα είναι χρήσιμη και για τους ίδιους.

2.3 Πράσινη επιχειρηματικότητα

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών παρατηρείται σημαντική ευαισθητοποίηση των πολιτών, όπως επίσης και της επιστημονικής κοινότητας, αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω ποικίλων τρόπων. Η εξέλιξη αυτή αντικατοπτρίζεται από την αυξημένη ζήτηση και κατανάλωση προϊόντων φιλικών προς το περιβάλλον, ειδικά βιολογικών τροφίμων (Vlontzos et al., 2016). Αυτή η εξέλιξη τείνει να αφορά όλες τις ηλικίες, συμπεριλαμβανομένων των νέων (Vlontzos et al., 2018). Ένας δεύτερος και σημαντικός τομέας αφορά τα βιοαποικοδομήσιμα υλικά συσκευασίας, και ειδικότερα την συσκευασία τροφίμων η οποία αντιπροσωπεύει τη μεγαλύτερη ζήτηση για πλαστικές συσκευασίες (PlasticsEurope, 2016) ενώ αντιστοιχεί σε μια από τις μεγαλύτερες πηγές ρύπανσης της θάλασσας καθώς και των παράκτιων περιοχών (Dilkes-Hoffman et al., 2018). Όμως ο αυξανόμενος αριθμός καινοτομιών όπως ενεργές και έξυπνες λύσεις συσκευασίας επεκτείνει τη διαθεσιμότητα των βιοαποικοδομήσιμων υλικών στους τελικούς χρήστες με αποτέλεσμα, τα τελευταία έτη, η αγορά βιοαποικοδομήσιμων συσκευασιών να παρουσιάζει ανοδική πορεία φτάνοντας στα 81 δισεκατομμύρια δολάρια το 2017 και εκτιμάτε ότι το 2023 θα ξεπερνά τα 113,6 δισεκατομμύρια δολάρια, ήτοι αύξηση κατά 40% (Bio-Based new, 2019).

Παράλληλα, εδώ και 30 χρόνια κατόπιν κοινοποίησης των αποτελεσμάτων της Επιτροπής Brundtland (1987), οι κυβερνήσεις, ειδικότερα εκείνες των χωρών της ΕΕ κατόπιν παρότρυνσης και εναρμονισμού της ίδιας της Ένωσης, συντάσσουν και καθιερώνουν πολιτικές για μείωση των καυσαερίων και των ρύπων, παρέχουν κίνητρα και δημιουργούν καμπάνιες για ανακύκλωση και γενικότερα διενεργούν προσπάθειες διάσωσης των φυσικών πόρων και προστασίας του περιβάλλοντος. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν δύνανται να μην επηρεάσουν και την επιχειρηματικότητα όπως εξηγήθηκε παραπάνω. Έτσι, σε αντιστοιχία με τις φιλοπεριβαλλοντικές δράσεις που αναφέρθηκαν, έχει εισαχθεί μια καινοτόμος μορφή επιχειρηματικότητας, γνωστή ως πράσινη επιχειρηματικότητα.

2.3.1 Πράσινη επιχειρηματικότητα ως νέα μορφή δραστηριότητας της οικονομίας

Το εννοιολογικό θεμέλιο της «βιώσιμης ανάπτυξης» θεωρείται μια έννοια που συμμορφώνεται με την «ανάγκη του παρόντος χωρίς να απειλείται η δυνατότητα των

μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν ανάγκες τους» (Έκθεση Brundtland, 1987). Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης συγκεντρώνει τα περιβαλλοντικά, οικονομικά ζητήματα και θέματα των πολιτών σε ένα ενιαίο πλαίσιο λειτουργίας που απαιτεί ορθολογική ισορροπία. Η Διάσκεψη Κορυφής στο Ρίο ντε Τζανέιρο (1992) θεωρείται πλέον ως κριτικό σημείο διότι εισάγει δυναμικά τα περιβαλλοντικά ζητήματα στο ευρύ κοινό και κατέληξε στη διατύπωση της Ατζέντας 21. Έμφαση δόθηκε στα ζητήματα που σχετίζονται με το μη βιώσιμο πρότυπο, αναδεικνύοντας την επιτακτική ανάγκη όχι μόνο για τους καταναλωτές να επανεξετάσουν την καταναλωτική τους συμπεριφορά, αλλά και για τις εταιρείες να εισαγάγουν νέες μεθόδους λειτουργίας και παραγωγής, με βάση τη βιώσιμη διαχείριση των πόρων (Ε.Ο.Π, 2012α). Είκοσι χρόνια μετά τη Διάσκεψη του Ρίου, η Συνάντηση Κορυφής της Γης (2012) αποτελεί νέο ορόσημο στις επιδιώξεις για βιώσιμη ανάπτυξη με θέμα στην κορυφή της ημερήσιας διάταξης, την πράσινη οικονομία. Αναγνωρίζεται ότι η καλυτέρευση της διαβίωσης χωρίς να καταστρέφεται το περιβάλλον είναι μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις παγκοσμίως και η λύση στην πρόκληση αυτή είναι η προώθηση της πράσινης οικονομίας. Από επιχειρηματική σκοπιά, αυτό σημαίνει ότι η αξιολόγηση του κόστους και της ωφέλειας της κάθε οικονομικής δραστηριότητας πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις της σε όλες τις μορφές κεφαλαίων: φυσικό, ανθρώπινο, κοινωνικό κεφάλαιο καθώς και στο κεφάλαιο βιομηχανοποίησης προκειμένου να διασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα (Ε.Ο.Π., 2012β). Η πράσινη επιχειρηματικότητα επομένως είναι ένας αγωγός για τη διασφάλιση της περιβαλλοντικής αναβάθμισης που συνδέεται στενά με βιώσιμες επιχειρηματικές πρακτικές.

Τα ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με το φυσικό περιβάλλον καθίστανται σταδιακά ένα ουσιαστικό μέρος της επιχείρησης. Έχει υποστηριχθεί ότι η αφομοίωση πράσινων επιχειρηματικών λύσεων που ενισχύουν την αξία των οργανισμών και των ενδιαφερομένων πρέπει να ενταχθούν στο βασικό σύστημα των επιχειρήσεων (Coddington, 1993). Ως εκ τούτου, η αντιμετώπιση των φυσικών περιβαλλοντικών προβλημάτων κάτω από τη σκιά του "πράσινου" έχει γίνει θέμα «επιβίωσης και ευημερίας» για κάθε επιχείρηση (Baker & Sinkula, 2005). Η πράσινη οπτική γωνία των επιχειρήσεων δημιουργεί μια ανθεκτική βάση για τη δημιουργία και την ανάπτυξη αξιόλογων επιχειρήσεων. Πολλές μελέτες έχουν αποκαλύψει μια ισχυρή σχέση μεταξύ φιλικών προς το περιβάλλον επιχειρηματικών πρακτικών (π.χ. περιβαλλοντικού μάρκετινγκ) και απόδοσης της επιχείρησης (Miles & Covin, 2000, Baker & Sinkula, 2005).

Πέραν αυτών των απόψεων, ο όρος «πράσινο» υπονοεί την αντιστάθμιση της περιβαλλοντικής ερήμωσης και την επίτευξη περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Έχει επίσης

υποστηριχθεί ότι το επιχειρηματικό πνεύμα είναι σημαντικό για την πραγματοποίηση πράσινων επιχειρηματικών καινοτομιών από τους κανονισμούς. Για την ισορροπία μεταξύ του πλανήτη, του κέρδους και των ανθρώπων, τα κίνητρα διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην ενεργοποίηση βιώσιμων πρωτοβουλιών (Masurel, 2007). Τέτοια κίνητρα θα μπορούσαν επίσης να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια πράσινων επιχειρήσεων που θα μπορούσαν τελικά να προωθήσουν την πράσινη οικονομία.

2.3.2. Ορισμός της πράσινης επιχειρηματικότητας

Υπό τον όρο της πράσινης επιχειρηματικότητας, εννοείται κάθε συνειδητή δραστηριότητα αντιμετώπισης ενός περιβαλλοντικού / κοινωνικού προβλήματος / ανάγκης, μέσω της υλοποίησης επιχειρηματικών ιδεών με υψηλό επίπεδο κινδύνου, η οποία έχει καθαρό θετικό αντίκτυπο στο φυσικό περιβάλλον και ταυτόχρονα είναι συνήθως οικονομικά βιώσιμη (Ndubisi & Nair 2009). Σύμφωνα με το Green Banking Portal, το οποίο αποτελεί ένα σύνδεσμο «πράσινων» επιχειρήσεων, η Πράσινη Επιχειρηματικότητα, «αφορά κάθε επιχειρηματική δραστηριότητα που τηρεί το σεβασμό προς το περιβάλλον σε όλα τα στάδια, όπως η παραγωγή, η τυποποίηση και η εμπορία». Εναλλακτικά, η πράσινη επιχειρηματικότητα ορίζεται ως δραστηριότητα του ανθρώπινου επιχειρηματικού κόσμου που τηρεί τις περιβαλλοντικές δεσμεύσεις (Hall et al., 2010). Οι πράσινες επιχειρήσεις γνωρίζουν το κόστος, την καινοτομία και τα πλεονεκτήματα του μάρκετινγκ και επιδιώκουν μια κοινωνική και ηθική αλλαγή στον επιχειρηματικό τομέα (Λιούκας 2013). Υπάρχουν δύο είδη επιχειρήσεων, αυτά που παράγουν πράσινα προϊόντα και εκείνα που χρησιμοποιούν πράσινες τεχνικές στην παραγωγική γραμμή. Όλα τα είδη πράσινων επιχειρήσεων συμβάλλουν σε μια βιώσιμη κοινωνία.

Εναλλακτικά και συμπληρωματικά, μπορεί να ειπωθεί πως πράσινος επιχειρηματίας είναι κάποιος που ξεκινά και διαχειρίζεται ένα επιχειρηματικό εγχείρημα που έχει σχεδιαστεί για να είναι οικολογικό και φιλικό προς το περιβάλλον στα προϊόντα και τις διαδικασίες του από τη στιγμή που έχει συσταθεί.

Η πράσινη επιχειρηματικότητα είναι εναρμονισμένη πλήρως με τις αρχές που προσβέυει η πράσινη οικονομία (βιωσιμότητα, αποτελεσματικότητα κόστους, θεμιτά δικαιώματα), η οποία βασίζεται σε μια προσέγγιση της οικονομικής ανάπτυξης που ενσωματώνει την προστασία του περιβάλλοντος ως βασική προϋπόθεση οικονομικής ανάπτυξης καθώς και κοινωνικής ευημερίας (Brand,2012). Με βάση τα ανωτέρω, οι μελλοντικές οικονομίες και οι κοινωνίες θα διαφέρουν από τις σημερινές μορφές (π.χ. η

ενέργεια θα προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές, τα οχήματα θα χρησιμοποιούν διαφορετικά καύσιμα, θα δημιουργηθούν νέοι τομείς και τύποι θέσεων εργασίας), αλλά η βάση τους θα παραμείνει εν πολλοίς η ίδια. Οι επιχειρήσεις θεωρούνται ότι έχουν μετατοπιστεί από μια θέση άρνησης σχετικά με τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον σε μία όπου έχουν τη δυνατότητα να μετριάσουν τις επιζήμιες επιπτώσεις σε αυτό. Αυτή η προοπτική είναι βασικά ένας εκσυγχρονισμός του οικοσυστήματος, στον πυρήνα του οποίου βρίσκεται η πίστη στην τεχνολογία, η καινοτομία, η πρόοδος και η προσπάθεια για την επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων (MoI 2002). Έτσι, η πράσινη οικονομία, με ένα συνδυασμό νέων τεχνολογιών και εναλλασσόμενων θεσμών, γίνεται ολοένα και περισσότερο πηγή πολιτικών απαντήσεων και πρωτοβουλιών στον ανεπτυγμένο κόσμο. Παράλληλα, υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον για την εμφάνιση νέων τύπων επιχειρήσεων που επιδιώκουν να αλλάξουν ριζικά την επικρατούσα οικονομική δραστηριότητα. Αυτές καθοδηγούνται από πράσινους επιχειρηματίες, που ορίζονται ως οι επιχειρηματίες που συνδυάζουν περιβαλλοντικούς και επιχειρηματικούς στόχους και επιδιώκουν να επιτύχουν τον κοινωνικό και ηθικό μετασχηματισμό των συγκεκριμένων επιχειρηματικών τομέων τους (Isaak, 2002).

Γενικότερα, η πράσινη οικονομία χρησιμεύει ως βάση για «την ευημερία, την εξάλειψη της φτώχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων μειώνοντας ταυτόχρονα τους περιβαλλοντικούς κινδύνους και τις οικολογικές ελλείψεις» (UNEP, 2011). Η μετάβαση στην πράσινη οικονομία μπορεί να υποστηρίξει δράσεις που αντιμετωπίζουν τα συντριπτικά περιβαλλοντικά προβλήματα, τη μείωση των περιορισμένων διαθέσιμων πόρων και την ευημερία των ατόμων που βρίσκονται στο κάτω μέρος της οικονομικής πυραμίδας (Rahman et al. 2014). Οι ενδείξεις αφορούν τη στροφή προς μια πράσινη οικονομία, η οποία έχει ένα ευρύ κοινωνικό καθώς και οικονομικό σκεπτικό. Μέσα από αυτές τις λογικές, η ιδέα του «πράσινου» έχει καθιερωθεί σε ολόκληρο τον κόσμο. Επιπλέον, στην κατεύθυνση της πράσινης οικονομίας, η πράσινη επιχειρηματικότητα επαινείται ως ένας από τους πολύτιμους βασικούς μηχανισμούς που χρειάζονται. Η προσπάθεια προς την αειφορία έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός πλήρους καινοτόμου μοντέλου επιχειρηματικότητας που συνδέεται με τον τρόπο λειτουργίας μιας επιχείρησης με περιβαλλοντικά υπεύθυνο τρόπο. Η επιχειρηματικότητα, από την άλλη πλευρά, έχει αναγνωριστεί ως το ενεργό δίκτυο που μπορεί να επιφέρει την ανάκαμψη μιας βιώσιμης κοινωνίας (Rahman et al. 2014). Η έμφαση στην κατανόηση του περιβάλλοντος καθώς και στις βιώσιμες επιχειρηματικές δραστηριότητες έχει δείξει ότι ο πράσινος προσανατολισμός μπορεί να είναι χρήσιμος, αφενός όσον αφορά την κατώτατη γραμμή των επιχειρήσεων και αφετέρου όσον αφορά τα

φυσικά περιουσιακά στοιχεία ή τους πόρους του κόσμου. Συγκεκριμένα, η πράσινη επιχειρηματικότητα παρουσιάζει την πιο κατάλληλη κλίση προς την αναπτυξιακή προοπτική. Παρόλα αυτά, ο πράσινος προσανατολισμός βρίσκεται ακόμα σε πολύ αρχικό και βασικό στάδιο και συγκεκριμένα κυρίως στον τομέα των ερευνητικών μελετών (Pachaly, 2012). Η αιφόρος ανάπτυξη και η πράσινη οικονομία μπορούν απλώς να επιτευχθούν με την καλλιέργεια μιας κατάλληλης θεμελιώδους μετατόπισης της νοοτροπίας των ανθρώπων καθώς και με τη στάση της κοινωνίας απέναντι στις απρόβλεπτες διακυμάνσεις που παρεμποδίζουν τις πράσινες πρακτικές, κυρίως στις επιχειρήσεις (Gibbs & O'Neill 2012).

Μέσω των θετικών και σημαντικών δεσμών μεταξύ εκπαίδευσης, αειφορίας και πράσινης επιχειρηματικότητας, θα μπορέσουν να αναπτυχθούν θετικές επιχειρηματικές συμπεριφορές και προθέσεις μεταξύ δυνητικών επιχειρηματιών με τη μορφή έμπνευσης και μάθησης (Soomro et al. 2019). Αυτό θα δημιουργούσε ένα υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης και πιο βιώσιμες δραστηριότητες και τρόπους ζωής με θετικό τελικά πρόσημο.

2.3.3 Η πράσινη επιχειρηματικότητα ως οντότητα

Η πράσινη επιχειρηματικότητα είναι μία σχετικά νέα έννοια που συνδυάζει με έναν πολύ ενδιαφέρον τρόπο δύο έννοιες που φαινομενικά θα μπορούσαν να θεωρηθούν αντίθετες, την επιχειρηματικότητα ως οικονομικό όρο και την προστασία του περιβάλλοντος. Ο λόγος που θα μπορούσαν οι δύο έννοιες αυτές να θεωρηθούν αντίθετες είναι πως η επιχειρηματικότητα συχνά παραπέμπει λανθασμένα στο κέρδος, ενώ αντίθετα η προστασία του περιβάλλοντος πολλές φορές γίνεται αντιληπτή ως μια δράση μη συμβατή με το κέρδος. Τελικά, εξαιτίας των κινδύνων που ενέχει ο πλανήτης ως προς την εξάντληση των φυσικών πόρων και της συνεχούς δημογραφικής πίεσης, αναγνωρίζεται πως αμφότερες οι έννοιες πρέπει να εξετάζονται μαζί και να αλληλοσυμπληρώνονται μέσω της πράσινης επιχειρηματικότητας.

Συμπερασματικά, η "Πράσινη Επιχειρηματικότητα" αποτελεί πλέον μια σημαντική ενότητα της επιχειρηματικότητας και μπορεί να συμβάλλει στην ανασυγκρότηση της οικονομίας στο σύνολό της. Η επινόηση και ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας είναι πολύ σημαντική και αναμένεται να διαδραματίσει καίριο ρόλο στην οικονομία κατά τα επόμενα χρόνια, συμβάλλοντας στην αειφορία των φυσικών πόρων και αντίστοιχα στην αειφορική ανάπτυξη των επιχειρηματικών μονάδων. Με την ενδεχόμενη επίτευξη αυτού του στόχου, θα εξασφαλιστεί μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη, στοιχείο που είναι σημαντικότερο από το άμεσο κέρδος των επιχειρήσεων καθώς θα υπάρχει σταθερή

ενασχόληση των επιχειρήσεων με εξελισσόμενα αντικείμενα και κατ' επέκταση μείωση της ανεργίας.

Επίσης, ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό της πράσινης επιχειρηματικότητας είναι και η προστασία των φυσικών πόρων. Οι φυσικοί πόροι πρέπει μιν να παραμένουν αναλλοίωτοι, αλλά αυτό δε σημαίνει πως πρέπει να είναι ανεκμετάλλευτοι. Η «χρυσή τομή» στη διττή αυτή έννοια είναι η σωστή διαχείριση των φυσικών πόρων, που μπορεί να είναι βασικός σκοπός της πράσινης επιχειρηματικότητας, έτσι ώστε η κατανάλωσή τους να μην είναι μεγαλύτερη από τη δυνατότητα φυσικής τους αναπλήρωσης.

Κεφάλαιο 3. Πλαίσιο και δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα που έχουν έρθει στο προσκήνιο τις τελευταίες δεκαετίες σε συνδυασμό με την κλιματική αλλαγή, οφείλονται σε σημαντικό βαθμό στις ποικίλες πρακτικές που προωθούνται από το σύγχρονο οικονομικό μοντέλο και τον τρόπο ζωής που υιοθέτησε η ανθρωπότητα μετά τη βιομηχανική επανάσταση και τις αντιλήψεις για την επιτυχία και την ποιότητα ζωής, που συνδέονται με τις μάζες με την ικανότητα κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών (Uslu et al. 2015). Επιπλέον, η επιβάρυνση είναι ακόμα μεγαλύτερη εξαιτίας των παραγόμενων αποβλήτων στα αστικά κέντρα που δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις και τους μη ανανεώσιμους πόρους που καταναλώνονται. Οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αποτελούν ουσιαστικά ένα μοντέλο όπου η φύση έχει σχεδιάσει ως έναν από τους παράγοντες παραγωγής, χωρίς να στηρίζεται στην περιορισμένη διαθεσιμότητά της, καθώς και στη φέρουσα ικανότητα και την ανθεκτικότητα του πλανήτη, που δυστυχώς όμως έχει φτάσει σε σημείο κορεσμού χωρίς επιστροφή (Farinelli et al. 2011).

Το κόστος ή η θυσία που συνδέεται με αυτό το μοντέλο λανθασμένης οικονομικής ανάπτυξης, των οποίων οι κυριότεροι δικαιούχοι ήταν τα βιομηχανικά έθνη, ήταν μεταξύ άλλων η αλλοίωση των φυσικών οικοσυστημάτων, η απώλεια βιοποικιλότητας, η ρύπανση του αέρα και των υδροφόρων και η εν γένει καταστροφή των φυσικών πόρων, με αρνητικές συνέπειες για την ανθρωπότητα. Οι συνέπειες αυτές έχουν αναγνωριστεί ως η μεγαλύτερη αστοχία της αγοράς που συνδέεται με αυτό το σύστημα (Uslu et al. 2015).

Μεταξύ των πολλαπλών στοιχείων, των οποίων η διαθεσιμότητα έχει τεθεί σε κίνδυνο στο πλαίσιο του επικρατούμενου οικονομικού μοντέλου, είναι το νερό, το οποίο απειλείται από περιστάσεις όπως η αυξημένη ζήτηση λόγω της αύξησης του πληθυσμού, η ζήτηση για μεγαλύτερες ποσότητες για παραγωγή τροφίμων και ενέργειας, η χαμηλότερη διαθεσιμότητα λόγω των δυσμενών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και της ύπαρξης ακραίων καιρικών φαινομένων όπως ξηρασία και πλημμύρες. Ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφόρων τύπων απαιτήσεων, όπως οι αστικές, δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την κατάσταση, μετατρέποντας τις επιχειρήσεις που ασχολούνται με αυτά ανάμεσα στους κυριότερους υπαίτιους (UNESCO 2006). Σύμφωνα με την UNESCO (2006), οι καταστάσεις που επηρεάζουν τη διαθεσιμότητα νερού στον πλανήτη προέρχονται από πολιτικές αλλαγές, κακή διαχείριση και κλιματολογικές ανωμαλίες.

Συνοπτικά, οι ανθρώπινες δραστηριότητες έχουν τροποποιήσει τα αρχικά

χαρακτηριστικά του νερού, καθιστώντας τον ως μη ανανεώσιμο πόρο από την άποψη της ποιότητας ή της καθαρότητάς του. Η βιωσιμότητα των διαφόρων ζωντανών ειδών, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπινου είδους, και κυρίως των πληθυσμών που χαρακτηρίζονται από έλλειψη ουσιαστικών υποδομών αλλά και υπηρεσιών ή και που ζουν σε περιοχές που είναι εκτεθειμένες, συνιστά τον αμέσως επόμενο κρίκο στην αλυσίδα. Όλα αυτά αποτελούν στοιχεία κρίσης των σημερινών κοινωνιών όπου το ατομικό όφελος επικρατεί του συλλογικού οφέλους, βασισμένο σε μια λογική συσσώρευσης πλούτου και ανάγκης για περισσότερα καταναλωτικά αγαθά.

Με τον τρόπο αυτό η ακατάλληλη χρήση και διαχείριση των φυσικών πόρων θεωρείται βασικό τροχοπέδη για την αειφόρο ανάπτυξη παγκοσμίως όπου η λύση, εκτός από τη διασύνδεσή της με τη διαθεσιμότητα οικονομικών πόρων, συνδέεται με την επαρκή διαχείριση, τον συντονισμό και την κινητοποίηση όλων των παραγόντων σε μια σύνθετη αλυσίδα κάτω από ένα κοινό πλαίσιο (Gunawan, 2014). Οι επιχειρήσεις ως ανθρώπινη δημιουργία για την οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας, έχουν μεγάλη ευθύνη, δεδομένου ότι παρόλο που έχουν επισημανθεί ως άμεσοι συν-υπεύθυνοι για την τρέχουσα περιβαλλοντική κρίση, παραδόξως αναγνωρίζονται ως βασικοί παράγοντες στη διαδικασία μετάβασης προς ένα πιο βιώσιμο μοντέλο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι ίδιες οι επιχειρήσεις είναι εκείνες που έχουν την ικανότητα να διορθώσουν την κατάσταση μέσω των δραστηριοτήτων τους. Έτσι μπορούν να επηρεάσουν το μετασχηματισμό και τη δημιουργία νέων τρόπων ζωής. Αυτή η ευθύνη επεκτείνεται επίσης στο άτομο και σε όλους τους τύπους κοινωνικών και πολιτικών οργανώσεων ως φορείς που αλληλοεπιδρούν με το περιβάλλον και το τροποποιούν, λειτουργώντας ουσιαστικά σαν κάποιας μορφής επιχειρήσεις.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, η πράσινη επιχειρηματικότητα έχει ορισμένες δυνατότητες ανάπτυξης κάτω από συγκεκριμένο πλαίσιο, οι οποίες μπορούν να δώσουν σταδιακά λύση ή να μετριάσουν τα προαναφερόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα. Ενώ οι επιχειρήσεις και το επιχειρηματικό πνεύμα έχουν συσχετισθεί ιστορικά με τους στόχους της δημιουργίας πλούτου, της αυξημένης ανταγωνιστικότητας των παγκόσμιων αγορών και της δημιουργίας θέσεων εργασίας, το νέο κύμα επιχειρηματικής κίνησης προσέθεσε ως μία από τις υποσχέσεις της, την κοινωνική ευθύνη και τη μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (Zahedi & Otterpohl 2015). Και αυτό συμβαίνει επειδή, αν και οι εταιρείες ως ανθρώπινη δημιουργία για την οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας έχουν εντοπιστεί ως άμεσοι συν-υπεύθυνοι για την τρέχουσα περιβαλλοντική

κρίση, αντιφατικά, αναγνωρίζονται ως βασικοί παράγοντες στη μετατροπή της. Η οικονομία προς ένα πιο βιώσιμο μοντέλο, με την ικανότητα να επαναφέρει και με την καινοτόμο λειτουργία του, προάγει τη συγκεκριμένη βιομηχανική επανάσταση βασιζόμενη στη διαχείριση και την τεχνολογία (Uslu et al. 2015). Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με αναγνώριση του ρόλου της στην ανάπτυξη του πολιτισμού και τη δημιουργία τρόπου ζωής και επενδύσεων σχετικά με το περιβάλλον.

Υπό την έννοια αυτή, η σημερινή οικολογική κρίση θεωρείται ευκαιρία για την επιχειρηματικότητα σε διάφορους τομείς, τόσο παραδοσιακούς, όσο και τεχνολογικά σύγχρονους, για να αποκτήσουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα με κίνητρο να τροποποιηθεί η χρήση των φυσικών πόρων και οι πρακτικές που αφορούν την παραγωγή, τη διαχείριση των αποβλήτων και των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου (Farinelli et al. 2011). Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, έχει αναδυθεί μια νέα τάξη επιχειρηματιών, που αναφέρονται εναλλακτικά ως αειφόροι επιχειρηματίες ή πράσινοι επιχειρηματίες, οι οποίοι μετασχηματίζουν συμβατικές μεθόδους παραγωγής, δομές της αγοράς και μοντέλα των καταναλωτών και τα αντικαθιστούν με περιβαλλοντικά προϊόντα και υπηρεσίες ανώτερης ποιότητας μέσω περιβαλλοντικών καινοτομιών. Έτσι οι δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας αφορούν τις οικολογικές επιχειρήσεις, την οικολογική επιχειρηματικότητα, τη βιώσιμη επιχειρηματικότητα, και τη βιώσιμη και περιβαλλοντική επιχειρηματικότητα.

Η πράσινη επιχειρηματικότητα παρουσιάζει ένα πλαίσιο που προσφέρει στις επιχειρήσεις τα απαραίτητα εφόδια ώστε να διαχειριστούν την περιβαλλοντική κρίση αλλά και να δημιουργήσουν συνθήκες μακροπρόθεσμης ανθεκτικότητας σε κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Αυτό συμβαίνει όταν μια επιχείρηση προσθέτει στο πλεονέκτημα της απόκτησης ενός απλού οικονομικού αποτελέσματος, συνεισφορές που μελετούν την επιχειρηματικότητα από τη διάσταση της βιωσιμότητας. Με τον τρόπο αυτό προσεγγίζουμε την κοινωνική επιχειρηματικότητα και την οικολογική, περιβαλλοντική επιχειρηματικότητα ή, καλύτερα την πράσινη επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με τον ορισμό του Gibbs (2009), υπάρχει το πλαίσιο ανάπτυξης των οίκο-επιχειρηματιών, που είναι ορατοί ως παράγοντες που θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη μιας νέας μορφής καπιταλισμού, μέσα από αυτό που ονομάζεται "οικολογικός εκσυγχρονισμός", όπου αναζητούνται λύσεις στα περιβαλλοντικά προβλήματα, μέσω της προώθησης τεχνολογικών και θεσμικών αλλαγών.

Από την άλλη πλευρά, ο Gunawan (2014), διαχωρίζει τέσσερις κατηγορίες πράσινων επιχειρηματιών, οι οποίες κυμαίνονται από τον τακτικό επιχειρηματία, του οποίου τα βασικά

είναι τα οικονομικά κέρδη, ο κοινωνικός επιχειρηματίας που είναι εκείνος που διεξάγει καινοτόμες δραστηριότητες που δημιουργούν κοινωνική αξία και που μπορεί να συμβεί εντός ή μέσω μη κερδοσκοπικών οργανισμών, κοινοτήτων, επιχειρήσεων ή κυβερνητικών τομέων, ο κλασικός πράσινος επιχειρηματίας ή ο οίκο-επιχειρηματίας, που αναδύεται ως απάντηση στην αντιμετώπιση των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων που δημιουργεί η βιομηχανία και οι οποίοι μπορούν να χαρακτηριστούν ως κοινωνικοί επιχειρηματίες και εμπορικοί επιχειρηματίες, όπου οι πρώτοι είναι εκείνοι που προωθούν τα προϊόντα, τις ιδέες και τις φιλικές προς το περιβάλλον τεχνολογίες μέσω της αγοράς ή όχι και οι τελευταίοι είναι άνθρωποι που δείχνουν την ανησυχία τους για περιβαλλοντικά ζητήματα υιοθετώντας φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές. Οι τελευταίοι προσανατολίζουν τις επιχειρήσεις τους τόσο στο περιβάλλον όσο και στη δημιουργία κερδών. Αποκλειστικά και μόνο οι βιώσιμοι επιχειρηματίες που, όπως προαναφέρθηκε, τηρούν τις τρεις συνιστώσες της βιωσιμότητας. Η οικολογική κρίση θεωρείται επίσης ευκαιρία για την επιχειρηματικότητα σε διάφορους τομείς, τόσο περιβαλλοντικούς όσο και συμβατικούς και μπορεί να προωθήσει τα προϊόντα, τις ιδέες ή τις τεχνολογίες τους μέσω της αγοράς.

Ωστόσο, ορισμένες θεωρητικές συνεισφορές θεωρούν την πράσινη επιχειρηματικότητα ως τρόπο αντιμετώπισης των αποτυχιών της αγοράς και συγκεκριμένα την αποτυχία που συνδέεται με κοινά αγαθά (Dean & McMullen, 2007) και κατά συνέπεια, η βιώσιμη και η περιβαλλοντική επιχειρηματικότητα εντάσσονται ως διαδικασία ανεύρεσης, αξιολόγησης και αξιοποίησης των οικονομικών ευκαιριών που παρουσιάζονται σε αποτυχίες της αγοράς και οδηγώντας τους σε δυνητικά κερδοφόρες βιώσιμες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον περιβαλλοντικό τομέα. Για παράδειγμα, σχετικά με τη διάσωση των φυσικών πόρων και των οικοσυστημάτων, μπορεί να εντοπιστεί η ύπαρξη μιας δυσλειτουργίας της αγοράς που σχετίζεται με τη διαχείριση των κοινών αγαθών, η οποία ανήκει σε όλους και συγχρόνως σε κανένα, επομένως δεν υπάρχει κίνητρο για τη διατήρησή του. Επιπλέον, εντοπίζεται η παρουσία εξωτερικών παραγόντων που σχετίζονται με την απόρριψη αποβλήτων, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα προβλήματα ρύπανσης που δημιουργούνται. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη (Dean & McMullen 2007), αυτό το είδος αποτυχιών της αγοράς δημιουργεί ευκαιρίες για θεσμική επιχειρηματικότητα μέσω της προώθησης καταναγκαστικών κανονισμών που προωθούν μια αλλαγή συμπεριφοράς στα μέλη της κοινότητας και με τη σειρά τους δημιουργείται η ευκαιρία για διάφορους επιχειρηματίες να αναπτύξουν τεχνολογίες και διαδικασίες για την επεξεργασία υγρών ή

στερεών αποβλήτων προτού αυτά απορριφθούν σε πηγές νερού, γεγονός που θα αντιστρέψει την υπάρχουσα προβληματική κατάσταση.

Οι οργανωμένες επιχειρηματικές και κοινωνικές κινήσεις και δυνατότητες γύρω από τους φυσικούς πόρους μπορούν να ταξινομηθούν στις βραχυπρόθεσμες δράσεις ή κινητοποιήσεις γύρω κυρίως από οικιστικές δημόσιες υπηρεσίες, σε έργα διατήρησης ή διαχείρισης φυσικών πόρων και σε διαδικασίες σχεδιασμού και κατανομής της χρήσης γης. Σύμφωνα με αυτή την ταξινόμηση, μπορεί να ειπωθεί ότι οι πράσινες επιχειρήσεις που αντικατοπτρίζουν καθένα από αυτά τα κίνητρα εξελίχθηκαν ως κίνητρα για τους προαναφερθέντες στόχους.

Αναγνωρίζοντας ότι, η πράσινη οικονομία βασίζεται στο συνδυασμό, με ολιστικό τρόπο, των περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών συνιστωσών της, η ανάπτυξη της αφορά όλους τους δυνητικούς φορείς ανάπτυξης και δρώντες της πράσινης επιχειρηματικότητας, όλες τις περιοχές οποιασδήποτε χώρας όπως και όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται το τρίπτυχο αυτό: Φορείς / δρώντες – Περιοχές – Τομείς, που καλούνται να αναπτυχθούν με μια νέα οργανωτική λογική, διαφορετική από την πιο συμβατική λογική της οικονομίας και της αγοράς (Tilley and Parrish, 2006).

3.1 Φορείς ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας

Όπως ήδη αναφέρθηκε, εφόσον η πράσινη επιχειρηματικότητα δύναται να βρει εφαρμογή σε όλους τους τομείς της οικονομίας (Ε.Ε., COM/209/640), οι φορείς ανάπτυξης της είναι και αυτοί πολλαπλοί και αφορούν τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα, όπως και τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Ζήσης και ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ.Ο, 2003).

3.1.1 Ιδιωτικός τομέας

Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία πλαισίου είναι οι τυπικές επιχειρήσεις που ανήκουν αμιγώς στον ιδιωτικό τομέα. Οι καινοτόμες δραστηριότητές τους μπορούν να επηρεάσουν έμμεσα ή σπανιότερα άμεσα την ποιότητα των φυσικών πόρων και τις συνθήκες τους. Για παράδειγμα μπορεί να προσανατολίζονται κυρίως στην επεξεργασία οικιακών και βιομηχανικών λυμάτων με τη χρήση βιολογικών ή χημικών τεχνολογιών, οι οποίες εμποδίζουν να φθάσουν οι μολυσμένες απορρίψεις στους θαλάσσιους χώρους. Παράλληλα,

μπορεί να συμβάλλουν στην προστασία και έμμεση διατήρηση συγκεκριμένων πόρων μέσω δράσεων όπως η περιβαλλοντική εκπαίδευση, η αναδάσωση και η χρήση όμβριων υδάτων.

Οι επιχειρήσεις που περιλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή μπορεί να αντιστοιχούσαν τόσο σε μικρές εταιρείες ή μεγαλύτερες με πολλούς υπαλλήλους. Το πεδίο εφαρμογής τους είναι συνήθως τοπικό και εθνικό ενώ ιδρύονται κυρίως από επαγγελματίες με μεταπτυχιακές σπουδές, μερικοί από τους οποίους ασκούν επαγγέλματα που σχετίζονται με το περιβάλλον και οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις αποφασίζουν να ενώσουν τις δυνάμεις τους με ειδικευμένους επαγγελματίες σε άλλους τομείς για να δημιουργήσουν μια νέα προσφορά υπηρεσιών σε έναν παραδοσιακό τομέα, όπως είναι και ο κατασκευαστικός τομέας (EOMMEX,2009).

Αυτοί οι παράγοντες είναι κυρίως επιχειρηματίες που ανταποκρίθηκαν σε μια ευκαιρία που παρατηρήθηκε στην αγορά, σε ορισμένες περιπτώσεις που καθοδηγείται από τους ισχύοντες κανονισμούς. Εκτός από το ενδιαφέρον να βοηθήσουν στην άμβλυνση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, οι ατομικές αξίες και η ιστορία επηρεάζουν πολλές φορές την επιλογή της δραστηριότητας γύρω από την οποία αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους. Ωστόσο, αναγνωρίζουν ότι το οικονομικό κίνητρο έχει μεγαλύτερη βαρύτητα στην απόφαση να αναλάβουν τα περιβαλλοντικά κίνητρα.

Όσον αφορά τις μελλοντικές τάσεις αυτού του τύπου επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, σύμφωνα με την προοπτική των ίδιων των επιχειρηματιών, όπως αυτή αποτυπώνεται στο Εγχειρίδιο Πράσινης Επιχειρηματικότητας για μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις του Εθνικού Παρατηρητηρίου για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, είναι ότι η οικονομική δραστηριότητα και η αγορά τείνουν να επεκτείνονται στο μέλλον λόγω της εμβάθυνσης των περιβαλλοντικών προβλημάτων αλλά και των ρυθμιστικών πτυχών ενώ είναι όλο και πιο απαιτητικοί, απαιτώντας μια επείγουσα αλλαγή στα τρέχοντα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης και δημιουργώντας έτσι μεγαλύτερες ευκαιρίες για καινοτόμο πράσινη επιχειρηματικότητα (EOMMEX,2009).

Οι περισσότεροι από αυτούς τους φορείς προσδιορίζουν την έννοια της πράσινης επιχειρηματικότητας και ορίζονται ως τέτοιοι, επειδή θεωρούν ότι με τις ενέργειές τους συμβάλλουν στην άμβλυνση των αρνητικών επιπτώσεων στο φυσικό περιβάλλον. Είναι σημαντικό να μην εκλαμβάνεται το πράσινο επιχειρηματικό πνεύμα ως ένα προσωρινό πρότυπο που εξυπηρετεί την είσοδο σε ορισμένες αγορές, αλλά ως συνειδητή και υπεύθυνη πράξη της συμβολής που πρέπει να έχουν οι επιχειρήσεις στο περιβάλλον με τους παράγοντες που αλληλοεπιδρούν σε ένα περιβάλλον (Ζάβρας,2009).

3.1.2 Δημόσιος τομέας

Η επιχειρηματικότητα και ως εκ τούτου και η πράσινη επιχειρηματικότητα δεν αποτελούν μέρος του ιδιωτικού τομέα μονάχα, αλλά και του δημόσιου. Οι οντότητες του δημόσιου τομέα που έχουν ως επί το πλείστον τοπική ή εθνική εμβέλεια, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό τομέα, πραγματοποιούν άμεσες παρεμβάσεις στους φυσικούς πόρους, διότι, μπορούν να χρηματοδοτούνται από εθνικά ή διεθνή προγράμματα όπως είναι αυτά που ανήκουν στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ). Οι οντότητες αυτές θεωρούνται κοινά αγαθά τα οποία θεωρούνται δημόσια περιουσία.

Ωστόσο, δυστυχώς συνήθως η κύρια τάση είναι ότι οι φορείς του δημόσιου τομέα δεν ενεργούν προληπτικά αλλά αντιδραστικά. Συνήθως το κράτος είναι υπεύθυνο για την παροχή υπηρεσιών ύδρευσης και αποχέτευσης και ως εκ τούτου, ο υπεύθυνος για τη διαχείριση της θεραπείας αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Εντούτοις, σε πολλές χώρες παρατηρείται σημαντική κοινωνική πίεση για ευαισθητοποίηση του δημόσιου φορέα για το περιβάλλον. Αυτή η κοινωνική πίεση έχει ήδη δώσει ορισμένους καρπούς, όπως οι νομικές ενέργειες που αναθέτουν συγκεκριμένες ευθύνες τόσο στο κράτος όσο και σε ορισμένους ιδιωτικούς φορείς. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, η παρέμβαση του δημόσιου τομέα έχει μεσολαβήσει κυρίως από την πολιτική βούληση των κυβερνήσεων που βρίσκονται σε εξέλιξη ανταποκρινόμενες στην κοινωνική ζήτηση (Κεναΐδου, 2013).

Ως εξαίρεση σε αυτή την τάση, είναι οι περιπτώσεις δημοσίων εταιρειών διεθνούς εμβέλειας, των οποίων η μέθοδος διαχείρισης είναι παρόμοια με αυτή μιας ιδιωτικής εταιρείας, που θεωρεί το φυσικό πόρο ως στρατηγικό πλεονέκτημά της, αφού γύρω της ο εταιρικός σκοπός του είναι υπαρκτός. Αυτή η περίπτωση, όπου η φροντίδα του πόρου αντί να ανταποκρίνεται σε μια κοινωνική απαίτηση βασίζεται στην ευαισθητοποίηση και την ευθύνη σε όλη την αλυσίδα. Σύμφωνα με το Ζήση και ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ.Ο (2003), στο πλαίσιο αυτό πρέπει να είναι σαφές ότι αν και είναι δημόσια επιχείρηση, δεν είναι φιλανθρωπική οργάνωση και ως εκ τούτου αναγνωρίζονται ως πράσινοι επιχειρηματίες που επιδιώκουν οικονομικά οφέλη αναζητώντας ταυτόχρονα καινοτομίες στις δραστηριότητες που επιτελούν με στόχο την περιβαλλοντική βιωσιμότητα.

Οι δράσεις αποκατάστασης και συντήρησης των φυσικών πόρων που προωθούνται από φορείς του δημόσιου τομέα έχουν επιδιώξει να εφαρμόσουν μια ολοκληρωμένη και συμμετοχική προσέγγιση στην οποία εμπλέκονται διάφοροι παράγοντες, συμπεριλαμβανομένης της γύρω κοινότητας, των κοινωνικών οργανώσεων και των Μη

Κυβερνητικών Οργανώσεων οι οποίοι, μέσω συμφωνιών είναι υπεύθυνοι για την εκτέλεση ενεργειών αγοράς γης, μελετών και σχεδίων, υδρογεωμορφολογικών προσαρμογών, έργων οικολογικής αποκατάστασης, κοινωνικής οικειοποίησης και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, μεταξύ άλλων.

Ανάμεσα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο δημόσιος τομέας είναι η έλλειψη συνέχειας των πολιτικών και των οραμάτων που προωθούνται από τις διάφορες κυβερνήσεις, οι αλλαγές των πολιτικών ανάλογα με το πολιτικό κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία, η διάρκεια διεξαγωγής της διαδικασίας από την αγορά ενός ακινήτου στις ενέργειες αποκατάστασης, που τείνει να είναι αρκετά χρόνια, η κουλτούρα και οι ιδιαιτερότητες του πληθυσμού γύρω από τους φυσικούς πόρους, η έλλειψη κοινωνικής οικειοποίησης, η έλλειψη εδαφικού συστήματος που προστατεύει αυτούς τους χώρους και οι περιορισμοί των πόρων. Σε σχέση με τον προσδιορισμό των δημόσιων φορέων με την έννοια της πράσινης επιχειρηματικότητας, ορισμένες οντότητες ισχυρίζονται ότι έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά για να συμβάλλουν στην επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων.

3.1.3 Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Εκτός από τους δύο τομείς, υπό τη συνήθη αναφερόμενη έννοια, όπως εξηγήθηκαν προηγουμένως, μία άλλη οντότητα φορέων που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες σύμφωνα με το Ζήση και ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ.Ο (2003) είναι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ). Οι ΜΚΟ είναι συνήθως και μη κερδοσκοπικές καθώς όλα τους τα έσοδα επενδύονται για το σκοπό σύστασής τους, ενώ έχουν συσταθεί από πολίτες με κάποιο κοινωφελή στόχο. Αναφορικά με τα θέματα τόσο του περιβάλλοντος όσο και της διατήρησης των φυσικών πόρων, υπάρχουν πολλές δυνατότητες ανάπτυξης ΜΚΟ, αλλά και πολλές που ήδη υπάρχουν ως αποτέλεσμα του κοινωνικού κινήματος γύρω από την υπεράσπιση αυτών των πόρων.

Το κίνητρο των πράσινων επιχειρηματιών σε αυτή την κατηγορία σχετίζεται με την έγκαιρη επίγνωση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, την ανησυχία τους για το μέλλον του νερού στον πλανήτη και την επιθυμία να παρέμβουν στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που υπάρχουν στο έδαφος, τη ρύπανση, την ανεπαρκή διαχείριση των αποβλήτων και την ανασφάλεια, κατά των οποίων αποφάσισαν να οργανώσουν και να διεξάγουν αυτοδιαχείριση σε τέτοιες καταστάσεις, αλλά και την κλιματική αλλαγή (Ahmed & McQuaid 2005).

Εκτός από τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων περιβαλλοντικής τεχνικής φύσης στους φυσικούς πόρους μέσω ανάκτησης, φύτευσης, κοινωνικής διαχείρισης κ.λπ., επιδιώκουν να κερδίσουν θέση σε πολιτικά σκηνικά μέσα από την καταγγελία των περιβαλλοντικών προβλημάτων και τον αγώνα για την ανάδειξη προτύπων που προστατεύουν αυτά τα οικοσυστήματα, πέρα από τη διασφάλιση της συμμόρφωσης με τα μέσα που δημιουργούνται από το νόμο. Για το σκοπό αυτό, οι ΜΚΟ ενισχύουν τα δίκτυά τους με τις κοινότητες και σε ορισμένες περιπτώσεις με άλλες κοινωνικές οργανώσεις, προκειμένου να εδραιώσουν το κοινωνικό κίνημα.

Οι ΜΚΟ χρηματοδοτούνται κυρίως με δικούς τους πόρους, σε ορισμένες περιπτώσεις από την κατάρτιση που οργανώνουν αυτοί, εθελοντικά και κυρίως από συμφωνίες που πραγματοποιούνται με φορείς του δημοσίου για την αποκατάσταση και διατήρηση των φυσικών πόρων. Αναγνωρίζουν ότι το έργο τους απειλείται συνεχώς από διάφορες δυσκολίες, μεταξύ των οποίων η σημαντικότερη είναι να επιτύχουν συντονισμένη συνεργασία με τους διάφορους δημόσιους οργανισμούς που έχουν ευθύνες απέναντι στο φυσικό περιβάλλον, που λειτουργούν χωριστά και φαίνεται ότι δεν έχουν ορίσει σαφώς τις λειτουργίες τους για την εξυπηρέτηση των πολιτών.

3.1.4 Κοινωνικές Οργανώσεις

Η πράσινη επιχειρηματικότητα σε πολλές περιπτώσεις έχει τη δυνατότητα ανάπτυξης από ομάδες που δεν έχουν ταυτότητα και ταξινομούνται ως κοινωνικές οργανώσεις. Συνήθως συγκροτούνται από ομάδες επαγγελματιών από διάφορα πεδία γνώσης, απαντώντας σε κοινωνικά προβλήματα με ονομασίες όπως σύλλογοι ή ενώσεις. Οι οργανώσεις αυτές μπορεί να ιδρύθηκαν με άμεσο περιβαλλοντικό σκοπό ή εναλλακτικά με σκοπό κάποια κοινωνικά προβλήματα που επιδίωκαν να λύσουν και διαπίστωσαν ότι το πεδίο εφαρμογής τους θα μπορούσε να επεκταθεί και στον περιβαλλοντικό τομέα, στον τομέα της παρέμβασης. Αυτά τα είδη οργανώσεων εκτελούν δράσεις όπως: καθαρισμός θαλάσσιων χώρων, κοινωνική διάθεση μέσω εργασίας με το κοινό ή την προώθηση διαδικασιών επίσημης εκπαίδευσης σε σχέση με την πολεοδομική διαχείριση των φυσικών πόρων. Επίσης προωθούν το διάλογο με τους δημόσιους θεσμούς, τις δημοσιεύσεις, τις δράσεις περιβαλλοντικού ακτιβισμού, τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και τα προτεινόμενα έργα που θα χρηματοδοτηθούν από τις τοπικές αρχές.

Ωστόσο, όπως συμβαίνει και με τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, είναι μεγάλη η δυσκολία τους να επιτύχουν επαρκή συντονισμό με τους διάφορους δημόσιους οργανισμούς

που έχουν ευθύνες απέναντι στους φυσικούς πόρους (Kuckertz & Wagner, 2010). Οι δημόσιοι φορείς πολλές φορές διαφωνούν με ανθρώπους που διεκδικούν την ανάκτηση των οικοπέδων από περιβαλλοντική άποψη και με κρατικές οντότητες που έχουν άλλα συμφέροντα και θέτουν διαφορετικά κριτήρια ως προς τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί προκειμένου να ανακτηθούν οι φυσικοί πόροι. Επιπλέον, όταν οι φυσικοί πόροι αναγνωρίζονται νόμιμα και οι περιφερειακές οντότητες διαθέτουν πόρους για την ανάκτηση και τη διατήρησή τους, επιδιώκουν να εισάγουν εργολάβους εκτός της επικράτειας, αγνοώντας την κοινοτική εργασία που έχει ήδη γίνει από τις ομάδες, παραβιάζοντας τον κοινωνικό ιστό που έχει οικοδομηθεί.

Μια επιπλέον δυσκολία αυτών των ομάδων είναι ότι δεν έχουν το νομικό καθεστώς να προσλάβουν και επομένως δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε δημόσιους πόρους για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων τους, με τον ίδιο τρόπο που αναγνωρίζουν ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν αποτελούν πολιτική προτεραιότητα και ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερη συμμετοχή της ακαδημίας στην έρευνα αυτών των προβλημάτων.

Παρόλο που οι οργανώσεις αυτές επιθυμούν να συνεχίσουν το έργο τους, υπάρχουν πολλές δυσκολίες και περιορισμοί. Τέλος, σε σχέση με τον προσδιορισμό των κοινωνικών οργανώσεων με την έννοια της πράσινης επιχειρηματικότητας, οι ομάδες αυτές ενδεχομένως θεωρούν πως η δραστηριότητά τους δεν μπορεί να πλαισιωθεί με τον όρο αυτό, καθώς εκλαμβάνουν λανθασμένα την επιχειρηματικότητα ως έννοια που συνδέεται με την αγορά και δεν λαμβάνουν κανένα είδος εισοδήματος από τις δραστηριότητες που εκτελούν, αντίθετα, επενδύουν πόρους (Farinelli et al. 2011). Αντιθέτως, θεωρούνται επισκευαστές των περιβαλλοντικών ζημιών που προκάλεσε η κοινωνία στο περιβάλλον, χωρίς να αποτελούν απλά μια τάση και να διατηρούν στενότερη σχέση με τη φύση, από το πνεύμα. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι πως η πράσινη επιχειρηματικότητα κινείται μεταξύ καθαρών περιβαλλοντικών δραστηριοτήτων και περιβαλλοντικών δραστηριοτήτων προσανατολισμένων προς την αγορά, δεδομένου ότι αυτές οι δραστηριότητες μπορούν να πλαισιωθούν με αμιγώς οικονομικό τρόπο που αποσκοπεί στο κέρδος.

3.2 Περιοχές ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας

3.2.1 Προστατευόμενες περιοχές

Οι προστατευόμενες περιοχές αποτελούν τόπους όπου αξιοποιούνται με καινοτόμο τρόπο οι εφαρμογές οικολογικής προσέγγισης της οικονομικότητας και βιωσιμότητας των

φορέων. Στις γεωγραφικές αυτές περιοχές, μπορεί να ασκηθεί επιχειρηματική δράση σε περιορισμένη ζώνη της συνολικής έκτασης, όπως επίσης και συγκεκριμένες μορφές οικονομικής δραστηριότητας που είναι φιλικές περιβαλλοντικά. Όλα αυτά τα στοιχεία ορίζονται λεπτομερώς στο Νόμο 1650/86. Οι περιοχές Natura ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία όπου ναί μεν δεν απαγορεύονται όλες οι μορφές οικονομικής δραστηριότητας αλλά πρέπει να εναρμονίζονται με συγκεκριμένους κανόνες.

3.2.2 Μη Προστατευόμενες περιοχές

Οι μη προστατευόμενες περιοχές αποτελούν από την άλλη πλευρά ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές όπου επιτρέπονται όλες οι μορφές επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά πρέπει να σημειωθεί πως επηρεάζουν άμεσα και μπορεί να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τις προστατευόμενες όταν οι τελευταίες βρίσκονται σε μικρή απόσταση. Κατά συνέπεια πρέπει τα σχετικά μέτρα να λαμβάνονται και να τηρούνται στο σύνολό τους (Ζήσης και ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ,2003)

3.3. Τομείς ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας

Αν η πράσινη επιχειρηματικότητα παρέχει πολλαπλές δυνατότητες σε όλους τους οικονομικούς τομείς: Πρωτογενή, Δευτερογενή, Τριτογενή και Τεταρτογενή Τομέα, υπό την έννοια της επικοινωνίας, προβολής και πιστοποίησης (EOMMEX, 2009), καθώς και τους κλάδους και υπό κλάδους τους, οι σημαντικότεροι τομείς εφαρμογής της πράσινης επιχειρηματικότητας, σύμφωνα με τον Burkart (2012), περιλαμβάνουν (i) τη βιώσιμη διαχείριση και εκμετάλλευση της γης, (ii) τη διαχείριση των υδάτων, (iii) την διαχείριση όλων των μορφών και τύπων αποβλήτων, (iv) τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, (v) τα Πράσινα κτίρια και τέλος (vi) τις μεταφορές. Όμως ως ολιστική προσέγγιση, όλες οι επιχειρήσεις μπορούν να εφαρμόσουν την πράσινη επιχειρηματικότητα, ανεξαρτήτως τομέα ή κλάδου, εφόσον η πράσινη οικονομία αποτελεί σύστημα παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης προϊόντων/υπηρεσιών εντός της περιβαλλοντικής ισορροπίας (Brown, 2012). Κατά συνέπεια, για την Ελλάδα, που είναι μια χώρα, όπου ο τουρισμός αποτελεί βασικό πυλώνα του εθνικού και περιφερειακού οικονομικού ιστού, η βιώσιμη διαχείριση των τουριστικών πόρων μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τους κύριους τομείς ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας.

Πραγματικά, η πράσινη επιχειρηματικότητα παρέχει σε όλο το φάσμα των επιχειρηματιών δυνατότητες ανάπτυξης δραστηριοτήτων που τους επιτρέπουν την προώθηση της πράσινης οικονομίας η οποία αναμένεται να συνεισφέρει τα μέγιστα στην οικονομία, ενισχύοντας την απασχόληση και την ανταγωνιστικότητα.

Κεφάλαιο 4. Πολιτική και προγράμματα στήριξης της πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

4.1 Η πράσινη επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Είναι πλήρως αποδεκτό πως οι περιβαλλοντικές τάσεις στην Ευρώπη προκαλούν τους επιχειρηματίες αλλά και παρουσιάζουν νέες ευκαιρίες. Οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), αλλά και η ευρύτερη περιοχή συμπεριλαμβανομένων των υπό ένταξη χωρών, αντιμετωπίζουν ορισμένες περιβαλλοντικές προκλήσεις που μπορούν να προσφέρουν σημαντικές οικονομικές ευκαιρίες στις επιχειρήσεις. Μια τέτοια πρόκληση αφορά τόσο την καταστροφή των φυσικών πόρων όσο και την αύξηση του κόστους των υλικών. Το κόστος των υλικών αυξήθηκε εν μέρει λόγω του πεπερασμένου χαρακτήρα τους και των νόμων προσφοράς και ζήτησης, αλλά και λόγω της γενικής αύξησης της ζήτησης, η οποία επιδεινώνει την πρώτη τάση. Το πετρέλαιο του οποίου ο ρυθμός εξόρυξης μειώνεται σταθερά, μπορεί να φτάσει σε κρίσιμο σημείο τις επόμενες δεκαετίες, ο χαλκός μπορεί να εξαντληθεί μέσα σε 40 χρόνια, ο μόλυβδος και ο ψευδάργυρος μπορεί να καταναλωθούν στα επόμενα 20 χρόνια (Un desa 2010). Η αυξανόμενη ζήτηση από τις αναδυόμενες οικονομίες και η αύξηση του πληθυσμού επιδεινώνει αυτές τις προκλήσεις.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με σημαντική επίπτωση στις επιχειρηματικές δραστηριότητες και στο πως γίνεται πλέον αντιληπτό το επιχειρηματικό πνεύμα. Πρωταρχικός στόχος της επιχειρηματικότητας είναι η αξιοποίηση νέων οικονομικών και τεχνολογικών ευκαιριών είτε μέσω της ίδρυσης μιας νέας επιχείρησης είτε μέσω της αναβάθμισης μιας ήδη υπάρχουσας. Έτσι η επιχειρηματικότητα πρέπει να προωθείται σε κάθε χώρα, προκειμένου να ενισχύσει όλο και περισσότερο την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας, συμβάλλοντας στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και στην ανάπτυξη νέων προϊόντων και υπηρεσιών (Pendiuc and Lis, 2013). Η καινοτομία έχει ως αποτέλεσμα έναν επιχειρηματικό κύκλο, οι συνιστώσες του είναι η δημιουργία μιας νέας ιδέας και η εφαρμογή αυτής σε ένα προϊόν, οδηγώντας σε τόνωση της εγχώριας οικονομίας, σε ενίσχυση της απασχόλησης και σε αποκόμιση κέρδους για την καινοτόμο επιχείρηση.

Μόνο στη Γερμανία, εκτιμάται ότι το κόστος υλικών αντιπροσωπεύει το 40% του κόστους παραγωγής μιας επιχείρησης (BMU 2009). Αυτή η αύξηση των τιμών μπορεί να επηρεάσει τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), δεδομένου ότι ήδη τείνουν να έχουν λιγότερα κεφάλαια και αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες με μεγαλύτερες επιχειρήσεις.

Επομένως, δεν είναι εύκολο για αυτούς να διατηρήσουν το υψηλότερο κόστος ενέργειας και νερού, για παράδειγμα (European Central Bank, 2013). Παγκόσμιες προκλήσεις όπως η κλιματική αλλαγή επηρεάζουν ολόκληρη την Ευρώπη, επιδεινώνοντας τη συρρίκνωση των φυσικών πόρων και αυξάνοντας την πίεση για αειφόρα μοντέλα παραγωγής και κατανάλωσης. Δεδομένου ότι οι τάσεις αυτές είναι πιθανόν να συνεχιστούν, υπάρχει επείγουσα ανάγκη ιδίως για τις επιχειρήσεις να προετοιμαστούν και να καταστούν όσο το δυνατόν πιο αποδοτικές από πλευράς πόρων. Επίσης, πρέπει να διαμορφωθεί πολιτική με επαρκείς απαντήσεις που θα είναι μακροχρόνιες και καινοτόμες.

Οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν επικεντρωθεί στην αναζήτηση βέλτιστων λύσεων για την προσαρμογή στο κοινωνικό – οικονομικό περιβάλλον. Η ευθύνη, η γνώση, η βούληση, η θετική στάση απέναντι στις προκλήσεις και στην ανάληψη κινδύνων είναι αποτελέσματα της επιχειρηματικής επιτυχίας (Pendiuc and Lis, 2013). Η ανάληψη κινδύνων αποτελεί χαρακτηριστικό κυρίως των επιχειρηματιών και λιγότερο των εργαζομένων. Άλλοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η δραστηριότητα των ανθρώπων που είναι πρόθυμοι να διακινδυνεύσουν την επαγγελματική τους εξέλιξη και τα διαθέσιμα κονδύλια για την υλοποίηση μιας νέας ιδέας ορίζεται ως επιχειρηματικότητα. Ένα επιχειρηματίας είναι διατεθειμένος να αναλάβει πάντα τον κίνδυνο στο έργο του, αρκεί οι κίνδυνοι αυτοί να υπολογίζονται. Επομένως, τόσο οι προσωπικές επιτυχίες και αποτυχίες, όσο και των άλλων, μπορούν να αποτελέσουν για τους επιχειρηματίες πηγή γνώσης και ευκαιρία αφενός να προσαρμόσουν τη στάση τους και αφετέρου να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους.

Υπάρχουν περισσότερες από 27,5 εκατομμύρια επιχειρήσεις στην Ευρώπη, οι οποίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ευημερία της περιοχής αλλά και στη βιωσιμότητά της. Το 2017, η συντριπτική πλειοψηφία (99,8%) των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στο πλαίσιο της μη χρηματοπιστωτικής οικονομίας της ΕΕ-27 ήταν πολύ μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) και συντέλεσαν στη δημιουργία περίπου του 55% της συνολικής προστιθέμενης αξίας εντός τη μη χρηματοοικονομικής επιχειρηματικής οικονομίας της ΕΕ, αποτελώντας τη σπονδυλική στήλη της ευρωπαϊκής οικονομίας, ειδικά ως προς τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης (Eurostat, 2021).

Ταυτόχρονα, το 60-70% των περιβαλλοντικών επιπτώσεων συνδέονται με τις επιχειρήσεις αυτές, με κύριες συνεισφορές στις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου που συμβαίνουν στους τομείς που σχετίζονται με την ενέργεια, τη μεταποίηση, το φυσικό αέριο και την παροχή νερού.

Η αύξηση της αποτελεσματικότητας των επιχειρήσεων είναι μια κατάσταση win-win τόσο όσον αφορά τη μείωση του κόστους υλικών όσο και την ελαχιστοποίηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Για τους οικολογικούς επιχειρηματίες στην Ευρώπη, μια τέτοια κατάσταση προσφέρει σημαντικές επιχειρηματικές ευκαιρίες. Μπορούν να προσφέρουν υπηρεσίες σε άλλες επιχειρήσεις, αλλά και σε μεγαλύτερες εταιρείες, για να τους βοηθήσουν να αντιμετωπίσουν τις περιβαλλοντικές προκλήσεις. Μπορούν να προωθήσουν την αποδοτικότητα των πόρων ή να παράσχουν στήριξη ενόψει της νέας περιβαλλοντικής ρύθμισης, μερικές φορές ακόμη και την πρόβλεψή της να αποκτήσει επιχειρηματικά πλεονεκτήματα.

Η άνοδος των τιμών των πόρων και η διεθνής πίεση στις κυβερνήσεις για αυστηρότερη περιβαλλοντική ρύθμιση αυξάνουν τη ζήτηση από τον ιδιωτικό τομέα για τέτοιες υπηρεσίες και οι πράσινοι επιχειρηματίες μπορούν να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στις αυξανόμενες πιέσεις αφενός και στην αυξανόμενη ζήτηση περιβαλλοντικών υπηρεσιών αφετέρου. Οι οικονομολόγοι μπορούν επίσης να παράγουν προϊόντα και υπηρεσίες οικολογικής καινοτομίας, όπως νέα προϊόντα από ανακυκλωμένα απόβλητα ή υπάρχοντα προϊόντα που παράγονται από πιο βιώσιμα υλικά. Μπορούν επίσης να παρέχουν υπηρεσίες στον κλάδο της περιβαλλοντικής τεχνολογίας, όπως για παράδειγμα στην ανανεώσιμη ενέργεια και στην αποδοτική παραγωγή. Η χρήση αυτής της τεχνολογίας μπορεί να αυξήσει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα μιας εταιρείας ή της περιοχής και να ενισχύσει τις συνολικές ευρωπαϊκές οικονομικές επιδόσεις, ειδικά εάν εξάγεται η τεχνολογία. Ήδη η παγκόσμια αγορά εκτιμάται σε 0,6 - 1 τρισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ και αυξάνεται και οι ευρωπαϊκές εταιρείες κατέχουν το μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς.

4.2 Στρατηγικές και υποστηρικτικά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με σκοπό την ανταπόκριση στις περιβαλλοντικές προκλήσεις

Ακολουθώντας τις κατευθυντήριες οδηγίες και δεσμεύσεις που προκύπτουν από τις Διεθνές Διασκέψεις για το περιβάλλον και τη κλιματική αλλαγή, η ευρωπαϊκή πολιτική έχει σταδιακά προωθήσει διάφορες απαντήσεις στις περιβαλλοντικές προκλήσεις όπως οι αυξητικές πιέσεις στις τιμές των πόρων, η αυξημένη έλλειψη πόρων και γενικότερα τα παγκόσμια περιβαλλοντικά και κλιματικά ζητήματα. Ο κύριος φορέας χάραξης των περιβαλλοντικών πολιτικών είναι το Συμβούλιο Περιβάλλοντος (Environmental Council Configuration – ENVI) ο οποίος από κοινού με τον Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, έχει ως αρμοδιότητα την θέσπιση της Ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής ενώ ο ρόλος του είναι

επίσης να βοηθά τις επιχειρήσεις, ειδικά τις μικρομεσαίες, να «κινηθούν προς την κατεύθυνση της βιώσιμης οικονομίας». Στο πλαίσιο αυτό το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έχει θέσει σαφείς στόχους και τα περιβαλλοντικά πρότυπα που υιοθετεί θεωρούνται από τα υψηλότερα παγκοσμίως, επιλέγοντας όμως λύσεις βασισμένες τόσο στην αγορά όσο και στην υποστήριξη των «οικολογικών» επιχειρηματιών. Αρκετά εργαλεία πολιτικής που συμβάλλουν στην προώθηση της οικολογικής επιχειρηματικότητας και της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προκλήσεων είναι ήδη διαθέσιμα και στην πράξη. Ορισμένα από αυτά θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως παραδείγματα και για άλλες περιοχές, κυρίως περιοχές που βρίσκονται σε διαδικασία ένταξης στην Ε.Ε, για να συμβάλουν στην προώθηση της οικολογικής επιχειρηματικότητας.

Επιπλέον, η ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική ενισχύει την ανάπτυξη της πράσινης αγοράς εκδίδοντας κατάλληλες κατευθυντήριες γραμμές και οδηγίες, ένα πλαίσιο απαραίτητο για τους επιχειρηματίες που ενδιαφέρονται να δημιουργήσουν πράσινες επιχειρήσεις. Η καλή περιβαλλοντική ποιότητα εξαρτάται από την τεχνολογική καινοτομία που χρησιμοποιούν οι μεγάλες βιομηχανίες προκειμένου να διαχειριστούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα που προκύπτουν από μόνα τους και μία από αυτές είναι η διαχείριση αποβλήτων.

Η Ε.Ε διαθέτει διάφορες στρατηγικές και προγράμματα πολιτικής για τη στήριξη του οικολογικού σχεδιασμού της βιομηχανίας, της οικο-καινοτομίας και της οικολογικής επιχειρηματικότητας. Πολλά μέτρα πολιτικής ενσωματώνονται στη οικονομική στρατηγική «Ευρώπη 2020» (COM, 2010), «η οποία δίνει έμφαση στην έξυπνη και βιώσιμη ανάπτυξη και τη δημιουργία πράσινων θέσεων εργασίας». Οι πράσινες θέσεις εργασίας μπορούν να χαρακτηριστούν ως αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας που συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος, εξασφαλίζουν τη μετάβαση σε μια ανάπτυξη που χαρακτηρίζεται από χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και προσαρμόζονται στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Αυτό περιλαμβάνει θέσεις εργασίας που μειώνουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των επιχειρηματικών μονάδων και των οικονομικών δραστηριοτήτων, τελικά σε επίπεδα που είναι βιώσιμα.

Στην Ευρώπη, περίπου 20 εκατομμύρια θέσεις εργασίας θεωρούνται ότι συνδέονται με τις πράσινες βιομηχανίες, ενώ οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι ο κύριος εργοδότης (EU 2012). Άλλες θέσεις εργασίας χρειάζονται «αναβάθμιση» και επαναπροσανατολισμό προκειμένου να γίνουν «πράσινες», αν και η βαριά βιομηχανία, για παράδειγμα, θα χρειαζόταν πιο σημαντική καινοτομία προϊόντων και τεχνικών ή πλήρη αναδιάρθρωση. Η ημερήσια διάταξη, οι νέες δεξιότητες για τις νέες θέσεις εργασίας επικεντρώνονται στην

κατάρτιση και την ανάπτυξη ικανοτήτων για την οικοδόμηση της ευρωπαϊκής οικονομίας με την εγκατάσταση των απαραίτητων τεχνικών και οργανωτικών γνώσεων στους σύγχρονους εργαζόμενους.

Το Πράσινο Πρόγραμμα Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Green Action Plan – GAP) για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις το οποίο εισήχθη το 2014 συγκεντρώνει δύο σημαντικές προτεραιότητες για την ευρωπαϊκή οικονομία: στήριξη των επιχειρήσεων και προώθηση της αποδοτικότητας των πόρων (COM/2014/0440). Στόχος του είναι να συμβάλει στην αναδιάρθρωση της Ευρώπης ενισχύοντας την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και υποστηρίζοντας τις πράσινες επιχειρηματικές εξελίξεις σε όλες τις ευρωπαϊκές περιφέρειες, ιδίως ενόψει του γεγονότος ότι στο παρόν στάδιο υπάρχουν σημαντικές διαφορές στην αποτελεσματικότητα των πόρων μεταξύ των τομέων και των κρατών μελών. Το Πράσινο Σχέδιο Δράσης (GAP, Green Action Plan) καθορίζει μια σειρά στόχων και απαριθμεί δράσεις που θα υλοποιηθούν σε ευρωπαϊκό επίπεδο στο πλαίσιο του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου 2014-2020. Ενθαρρύνοντας τη βελτίωση της αποτελεσματικής χρήσης των πόρων των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, την αξιοποίηση των ευκαιριών για περισσότερο οικολογικές και με μεγαλύτερη αξία αλυσίδες παραγωγής, καθώς και την ευκολότερη πρόσβαση των «πράσινων» μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην αγορά, το Σχέδιο έχει απώτερο στόχο, την στήριξη της πράσινης επιχειρηματικότητας ως μέσο δημιουργίας πράσινων θέσεων απασχόλησης σε ολόκληρη την Ε.Ε. Η δημιουργία τέτοιου τύπου θέσεων απασχόλησης από τις επιχειρήσεις στηρίζεται άμεσα από το Σχέδιο Δράσης για την Οικοκαινοτομία (EcoAP) που θέτει πραγματικά στο κέντρο των πολιτικών της Ε.Ε., τις καινοτομικές δράσεις που έχουν ως στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη (Colombo et al., 2019), «μειώνοντας τις επιπτώσεις στο περιβάλλον, αυξάνοντας την ανθεκτικότητα στις περιβαλλοντικές πιέσεις ή χρησιμοποιώντας τους φυσικούς πόρους πιο αποτελεσματικά και υπεύθυνα» (European commission, 2011).

Όλες οι ενέργειες είναι είτε νέες είτε αναθεωρημένες εκδόσεις προηγούμενων ενεργειών, οι οποίες τώρα λαμβάνουν υπόψη τις δυνατότητες για επιχειρηματική αποδοτικότητα πόρων και πρόσβαση σε πράσινες αγορές.

Επίσης από τις πιο καιρίες κινήσεις της ευρωπαϊκής πολιτικής είναι η δημιουργία μια ευρωπαϊκής πλατφόρμας για την αποδοτικότητα των πόρων. Το σχέδιο δράσης με στόχο αφενός την αειφορία της κατανάλωσης και της παραγωγής και αφετέρου τη βιώσιμη βιομηχανική πολιτική, τα οποία αποτελούν μέρη της ευρύτερης πολιτικής στήριξης της ΕΕ για την πράσινη επιχειρηματικότητα, είναι ένα πλαίσιο πολιτικής για πιο βιώσιμη

κατανάλωση και καλύτερα προϊόντα και επικεντρώνεται στην αποδοτικότητα των πόρων και της ενέργειας και στην καινοτομία των προϊόντων.

Η πολιτική αυτή υποστηρίζει την ανταγωνιστικότητα των οικολογικών βιομηχανιών μέσω της προώθησης μέτρων όπως τα πρότυπα οικολογικού σχεδιασμού και η οικολογική σήμανση. Αυτές οι πολιτικές στρατηγικές για πράσινες θέσεις εργασίας και βιώσιμη ανάπτυξη αποτελούν ένα ιδανικό έδαφος για οικολογικούς επιχειρηματίες να αναπτυχθούν και να γίνουν είτε μέρος των ίδιων των πράσινων βιομηχανιών είτε να βοηθήσουν τις επιχειρήσεις να αναδιαρθρωθούν προκειμένου να γίνουν πράσινες ή να δώσουν πράσινες θέσεις εργασίας. Δίπλα στη νέα οικονομική στρατηγική για βιώσιμη ανάπτυξη και πράσινες θέσεις εργασίας, η ΕΕ προσφέρει μια σειρά προγραμμάτων στήριξης για την οικολογική ευημερία της οικονομίας της Ευρώπης και την υποστήριξη της οικολογικής επιχειρηματικότητας, οικονομικά, μέσω τόσο της ενημέρωσης όσο και της ευαισθητοποίησης ή μέσω της δικτύωσης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον για το οικολογικό επιχειρηματικό πνεύμα είναι το πρόγραμμα οικολογικής καινοτομίας που υποστηρίζει τις επιχειρήσεις και τους επιχειρηματίες στη χρηματοδότηση πράσινων ιδεών. Τα προγράμματα αυτά παρέχουν στήριξη στις επιχειρήσεις και τους επιχειρηματίες για τη βέλτιστη χρήση των πόρων, όπως το νερό και τα μέτρα ανακύκλωσης. Η οικολογική καινοτομία αποσκοπεί να επιτύχει τους περιβαλλοντικούς στόχους και να βελτιώσει τις οικονομικές επιδόσεις στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EU 2012).

Μέχρι στιγμής, η Ε.Ε ελέγχει περίπου το ένα τρίτο της «πράσινης αγοράς» στον κόσμο, η οποία παρέχει σημαντικές επιχειρηματικές ευκαιρίες για τις πολυάριθμες επιχειρήσεις, όπως επίσης και για τους οικονομολόγους, κυρίως σε δράσεις που αφορούν την καθαρή ενέργεια και τη διαχείριση των αποβλήτων.

Η καινοτομία στις επιχειρήσεις και ειδικότερα στους τομείς όπως για παράδειγμα οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, η ενεργειακή απόδοση και η τεχνολογία στις πληροφορίες και επικοινωνίες προωθείται μέσω του προγράμματος – πλαισίου για την ανταγωνιστικότητα και την καινοτομία. Διαθέτει ένα ειδικό υποπρόγραμμα για τους επιχειρηματίες, το Πρόγραμμα Επιχειρηματικότητας και Καινοτομίας.

Το πρόγραμμα LIFE, ως κύριο ευρωπαϊκό χρηματοδοτικό εργαλείο για την περιβαλλοντική προστασία, διαθέτει ειδικά κονδύλια για την προώθηση πράσινων θέσεων εργασίας, κυρίως μέσω της προώθησης δεξιοτήτων και του αναπροσανατολισμού των μεθόδων παραγωγής, αλλά και της αναδιάρθρωσης σε βαριές βιομηχανίες. Για τις επιχειρήσεις και άλλους οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στο φυσικό περιβάλλον ή

στον τομέα της βιοποικιλότητας, υπάρχει το πρόγραμμα LIFE+ της ΕΕ. Οι δραστηριότητες στον τομέα της προστασίας της φύσης και της διατήρησης της βιοποικιλότητας, καθώς και η πληροφόρηση και η επικοινωνία μπορούν να χρηματοδοτηθούν μέσω αυτού του προγράμματος.

Οι επιχειρήσεις στις λεγόμενες «συγκλίνουσες» περιφέρειες, οικονομικά λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες στην Ευρώπη, μπορούν να επωφεληθούν από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ που παρέχουν άμεση οικονομική ενίσχυση. Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, για παράδειγμα, βοηθά στην πρόσβαση στα κεφάλαια και στοχεύει στη βελτίωση της γενικής επιχειρηματικής κουλτούρας στην περιοχή, παρέχοντας, για παράδειγμα, κατάρτιση για την επιχειρηματικότητα. Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, το οποίο αποτελεί μέρος των διαρθρωτικών ταμείων της ΕΕ, παρέχει ειδική στήριξη για τη διαχείριση τόσο της οικονομικής όσο και της κοινωνικής αλλαγής μέσω της βελτίωσης των εκπαιδευτικών συστημάτων και της θεσμικής ικανότητας τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση προσφέρει επίσης ορισμένα χρηματοδοτικά μέσα, κυρίως δάνεια με ευνοϊκές συνθήκες, για τη στήριξη των επιχειρήσεων, όπως οι Κοινοί Ευρωπαϊκοί Πόροι που προορίζονται για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕΠ), το πρόγραμμα παρέχει πρόσβαση σε μικροπιστώσεις, χρηματοδότηση επιχειρηματικών κεφαλαίων και άλλες μορφές κεφαλαίου. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέχει, επιπλέον, βοήθεια σχετικά με τη διεθνοποίηση των επιχειρήσεων. Ορισμένα μέσα στοχεύουν στην ευρωπαϊκή περιφέρεια, όπως η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, η οποία προωθεί την οικονομική και πολιτική συνεργασία για τις επιχειρήσεις και μεγαλύτερες εταιρείες, ενώ άλλα πηγαίνουν και πέρα από αυτό.

Μεταξύ των προγραμμάτων αυτών είναι το πρόγραμμα East Invest το οποίο συμβάλλει στην οικονομική και επιχειρηματική ανάπτυξη των περιοχών της Ανατολικής Ευρώπης και της Ανατολικής Ασίας. Προγράμματα ειδικά για την Ασία περιλαμβάνουν το Πρόγραμμα Πύλης της ΕΕ το οποίο προωθεί την εισαγωγή ευρωπαϊκών προϊόντων στις αγορές της Ιαπωνίας και της Νότιας Κορέας. Επίσης το πρόγραμμα Κατανόηση της Κίνας προωθεί την κατανόηση της κινεζικής οικονομίας και της αγοράς. Το Πρόγραμμα Ανταλλαγής και Εκπαίδευσης Διευθυντών ΕΕ-Κίνας (ΜΕΤΡ) παρέχει εκπαίδευση για τους διευθυντές της γλώσσας και του πολιτισμού της άλλης περιοχής. Στην Ινδία, το Ευρωπαϊκό Επιχειρηματικό και Τεχνολογικό Κέντρο ιδρύθηκε ως εξωτερικό επιχειρηματικό κέντρο και

σημείο αναφοράς για ευρωπαϊκές εταιρείες και ερευνητές που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Στόχος του είναι να προωθήσει τις ευρωπαϊκές καθαρές τεχνολογίες στην ινδική αγορά. Ομοίως, το Κέντρο επιχειρηματικότητας της ΕΕ στην Κίνα παρέχει υποστήριξη και πληροφόρηση σε επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην περιοχή αυτή. Τέλος, οι πράσινες επιχειρήσεις μπορούν να βρουν υποστήριξη στο δίκτυο Enterprise Europe Network, το μεγαλύτερο δίκτυο αυτού του είδους που παρέχει πληροφορίες σχετικά με τη νομοθεσία της ΕΕ και τη στήριξη των ΜΜΕ.

Τα προγράμματα στήριξης υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η ΕΕ πλαισιώνει τις περιβαλλοντικές προκλήσεις υπό το φως της ενίσχυσης των οικονομικών επιδόσεων μέσω της αυξημένης αποτελεσματικότητας, της αποσύνδεσης και της ενίσχυσης της τεχνολογίας και της οικοκαινοτομίας. Σε αρκετές από τις απαντήσεις πολιτικής που παρουσιάστηκαν, το οικονομικό όφελος από τα περιβαλλοντικά μέτρα ή τουλάχιστον η πιθανότητα να μην επιβαρυνθούν με επιπλέον κόστος οι επιχειρήσεις και οι καταναλωτές τονίζεται έντονα. Από την άποψη αυτή, η οικολογική επιχειρηματικότητα θα μπορούσε να είναι μια ιδιαίτερα ελπιδοφόρα απάντηση στις περιβαλλοντικές προκλήσεις, καθώς αυξάνει την αγοραία αξία συμβάλλοντας παράλληλα στις απαντήσεις που απαιτούνται για πιεστικά περιβαλλοντικά ζητήματα. Αξιοποιώντας το πλήρες δυναμικό της οικολογικής επιχειρηματικότητας οι οικονομολόγοι όχι μόνο ενδιαφέρονται να γίνουν πιο αποτελεσματικοί και πιο πράσινοι, αλλά και να είναι περιβαλλοντικά υπεύθυνοι για την επίλυση προβλημάτων και παραγόντων αλλαγής.

Οι επιχειρηματικές λύσεις υπόσχονται να είναι καινοτόμες, μακροπρόθεσμες και επωφελείς αμφότερα για το περιβάλλον και για την οικονομία. Αντιλαμβανόμενοι ότι η οικολογική επιχειρηματικότητα μπορεί να είναι μια ανταπόκριση win-win που ενισχύει τόσο τις περιβαλλοντικές όσο και τις οικονομικές επιδόσεις, οι πράσινοι επιχειρηματίες λαμβάνουν όλο και μεγαλύτερη προσοχή από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, όπως αντικατοπτρίζονται από τα πολλά προγράμματα της ΕΕ που τα υποστηρίζουν. Παρόλα αυτά, παρά την αύξηση της αξίας των φορέων χάραξης πολιτικής και θεσμών, όπως η ΕΕ, έθεσε λύσεις οικολογικής επιχειρηματικότητας, η χρηματοδότηση παραμένει συγκριτικά χαμηλή. Ενώ περίπου 2 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ εισάγονται σε κλάδους «καθαρών τεχνολογιών» στις ΗΠΑ και την ΕΕ και 200 δισεκατομμύρια δολάρια σε φιλανθρωπία στις ΗΠΑ, λιγότερα από 200 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ εισέρχονται στην κοινωνική και οικολογική επιχειρηματικότητα παγκοσμίως. Αιτία για το στοιχείο αυτό είναι ότι οι επιχειρηματίες αυτοί έχουν συχνά μοναδικές προσεγγίσεις στις επιχειρήσεις, που βρίσκονται

κάπου ανάμεσα σε φιλανθρωπικές και επαγγελματικά προσανατολισμένες εργασίες, οι οποίες δεν εντάσσονται στα τυπικά κριτήρια χρηματοδότησης των επενδυτών ή των δημόσιων αρχών (Wagner 2010).

Οι αρχικές επενδύσεις και η χρηματοδότηση παραμένουν έτσι ένα σημαντικό εμπόδιο, ένα εύρημα που επιβεβαιώνεται από πολλούς κοινωνικούς οικονομολόγους (Wagner 2010). Συνεπώς, οι κυβερνήσεις μπορούν να κάνουν ακόμη περισσότερα για την υποστήριξη της οικολογικής επιχειρηματικότητας, συμπεριλαμβανομένης της παροχής ευκαιριών χρηματοδότησης και της εισαγωγής άλλων περιβαλλοντικών μέτρων. Ακόμη και αν οι κυβερνήσεις δεν απευθύνονται απευθείας στους οικονομολόγους, η υιοθέτηση μέτρων σχετικά με την περιβαλλοντική προστασία και η θέσπιση αυστηρής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, όπως τα υποχρεωτικά ελάχιστα πρότυπα για την αποδοτικότητα των πόρων ή για τα οικολογικά σήματα, συμβάλλει στη δημιουργία εταιρειών με προσέγγιση οικολογικού επιχειρηματικού πνεύματος. Η βελτίωση των δεσμών μεταξύ των οικονομολόγων και των κυρίαρχων επιχειρήσεων και η προσφορά στοχοθετημένων ευκαιριών χρηματοδότησης μπορεί επίσης να είναι χρήσιμη.

Η επένδυση στην κατάρτιση που σχετίζεται με πράσινες θέσεις εργασίας μπορεί να είναι χρήσιμη τόσο με την άμεση παροχή κατάρτισης στις επιχειρήσεις όσο και με την ενσωμάτωση των εννοιών που επιθυμούν να προωθήσουν οι πράσινες οργανώσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ο αυξανόμενος πράσινος τομέας απαιτεί ολοένα και περισσότερες πράσινες δεξιότητες, όπως αποτελεσματικές μεθόδους παραγωγής, αλλά στην Ευρώπη μέχρι στιγμής μόνο η Γαλλία έχει υιοθετήσει ένα πρόγραμμα που προσφέρει κατάρτιση σε πράσινες δεξιότητες (EU 2012).

Στόχος κάθε κράτους – μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης οφείλει να είναι η προώθηση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και η ανάπτυξη πράσινων επιχειρήσεων, συνυπολογίζοντας τα οφέλη της πράσινης επιχειρηματικότητας τόσο από οικονομική όσο και από κοινωνική άποψη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση προωθεί το επιχειρηματικό πνεύμα μέσω της δημιουργικής και επιχειρηματικής συμπεριφοράς σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη και οφείλει να αντιμετωπίσει όσα εμποδίζουν την άσκηση επιχειρηματικότητας. Καθοριστικοί παράγοντες για τη λήψη της απόφασης δημιουργίας μιας πράσινης επιχείρησης είναι η επικρατούσα οικονομική και κοινωνική κατάσταση, οι δυσκολίες που απορρέουν από την ισχύουσα νομοθεσία και τη γραφειοκρατία, τα οικονομικά εμπόδια καθώς και η ύπαρξη κατάλληλων ευκαιριών για την αγορά. Στο πλαίσιο αυτό, μία τελευταία κατηγορία προγραμμάτων ενίσχυσης της ΕΕ είναι τα

διασυνοριακά προγράμματα Interreg, τα οποία στηρίζουν ιδιαίτερα την πράσινη ανάπτυξη και επιχειρηματικότητα μέσω της συνεργασίας δύο ή περισσότερων χωρών.

Πάρα τις σημαντικές προσπάθειες σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την προώθηση της πράσινης οικονομίας και επιχειρηματικότητας, η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνώρισε ότι ο μετασχηματισμός της οικονομίας και της κοινωνίας σε ένα βιώσιμο μοντέλο έχει ακόμα σημαντικό δρόμο να διανύσει. Σε αυτό το πλαίσιο, παρουσίασε το 2019, το σχέδιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και τους πολίτες της προκειμένου η μετάβαση αυτή να είναι δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς (COM 2019/640). Η προτεινομένη Πράσινη Συμφωνία αποτελεί κομμάτι της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την υλοποίηση των προγραμμάτων στήριξης των περιβαλλοντικών προσπαθειών.

Κεφάλαιο 5. Δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα και βέλτιστες πρακτικές

Η Ελλάδα είναι μία χώρα με πολύ πλούσια οικοσυστήματα, μεγάλη βιοποικιλότητα και φυσικά τοπία, στοιχεία που παρουσιάζουν πολύ σημαντικές ευκαιρίες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας. Εντούτοις τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν μέχρι σήμερα αξιοποιηθεί ελάχιστα προς εκμετάλλευση (M.E.C.C 2010) παρόλο που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη διευθέτηση σημαντικών ζητημάτων όπως η ανεργία και η σχεδόν ανεξέλεγκτη αστικοποίηση του πληθυσμού, παρέχοντας ευκαιρίες απασχόλησης ειδικά σε μικρότερες περιοχές της υπαίθρου.

Παράλληλα, η Ελλάδα παρουσιάζει υψηλό Δείκτη Περιβαλλοντικής Απόδοσης (Environmental Index Performance, EPI). Ο συγκεκριμένος δείκτης, EPI (2020) χρησιμοποιώντας 32 δείκτες απόδοσης που αφορούν 11 συνιστώσες, κατατάσσει 180 χώρες στην περιβαλλοντική υγεία και τη ζωτικότητα του οικοσυστήματος. Η Ελλάδα κατατάσσεται στην 25^η θέση ανάμεσα σε ένα σύνολο 180 χωρών, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό ένα συγκριτικό πλεονέκτημα. Όμως η απόδοση της χώρας διαφέρει σημαντικά ανάλογα με τις κατηγορίες, με μέση απόδοση σε τομείς όπως η ποιότητα του αέρα, τα αποθέματα ψαριών και η ένταση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου ενώ οι προκλήσεις παραμένουν ιδιαίτερα υψηλές ως προς την εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων, την υποβάθμιση των παράκτιων περιοχών κ.ά. (Wendling et al., 2020).

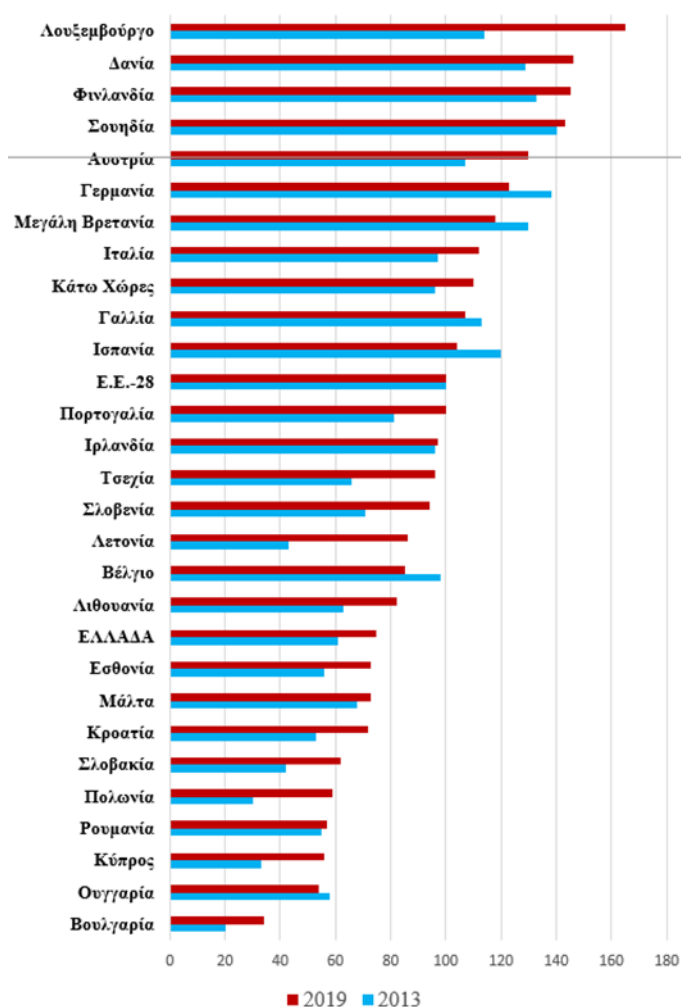
Η ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας εξαρτάται από την ικανότητα ως χώρα να προωθήσει τις επενδύσεις στο τομέα της οικο-καινοτομίας (Eco Innovation). Η ανάλυση που ακολουθεί προσπαθεί να δώσει ορισμένες απαντήσεις στα ακολουθία δύο ερωτήματα: (α) σε ποιο βαθμό οι πράσινες επενδύσεις και γενικότερα η οικοκαινοτομία αναπτύσσονται στην Ελλάδα και, (β) ποιες είναι οι πραγματικές δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας σε μια χώρα που γνώρισε σχεδόν μια δεκαετία βαθιάς οικονομικής κρίσης;

5.1 Ανάπτυξη της οικοκαινοτομίας

Στο διάγραμμα που ακολουθεί (Σχήμα 1) παρουσιάζεται η οικοκαινοτομική απόδοση των χωρών της Ε.Ε για τα έτη 2013 και 2019. Ο δείκτης οικοκαινοτομικής απόδοσης, βάσει του οποίου κατατάσσονται οι χώρες, βασίζεται σε 16 δείκτες οι οποίοι ομαδοποιούνται σε 5 συνιστώσες: (i) εισροές οικοκαινοτομίας, (ii) δραστηριότητες οικοκαινοτομίας, (iii) εκροές οικοκαινοτομίας, (iv) περιβαλλοντικά αποτελέσματα και (v) κοινωνικοοικονομικά

αποτελέσματα. Από τη μελέτη του διαγράμματος προκύπτει ότι στο σύνολο των χωρών της ΕΕ28, η Ελλάδα παρουσιάζει περιορισμένη οικοκαινοτομική απόδοση. Συγκεκριμένα μεταξύ των ετών 2013 και 2019, ο δείκτης οικοκαινοτομικής απόδοσης αυξήθηκε κατά 14 μονάδες (από 61 στο 75 με 100 το μέσο όρο της ΕΕ), όμως η Ελλάδα παραμένει στην 20^η θέση από το 2013, και σταθερή στην ομάδα των χωρών κάτω από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης τη στιγμή που χώρες όπως η Πορτογαλία, η Τσεχία, η Σλοβενία, η Λετονία και η Λιθουανία κατάφεραν να περάσουν από την ομάδα χαμηλής απόδοσης στην ομάδα μέσης απόδοσης (Σχήμα 1)

Σχήμα 1 : Διάγραμμα για την οικοκαινοτομική απόδοση των χωρών της Ε.Ε. (2013 & 2019)

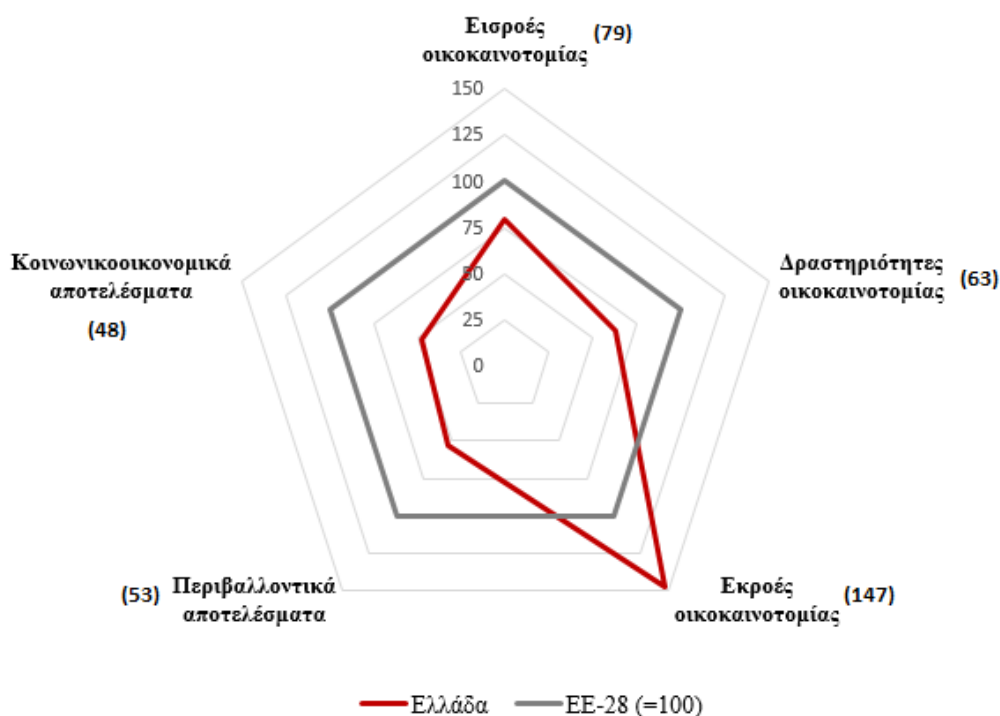

Πηγή: Eurostat, Eco-Innovation Index (100=E.E.).

Εξετάζοντας πιο αναλυτικά τις πέντε συνιστώσες του δείκτη οικοκαινοτομίας (Σχήμα 2), η Ελλάδα παρουσιάζει σημαντική υστέρηση ως προς τις δραστηριότητες οικοκαινοτομίας

(63) με αποτέλεσμα η συνιστώσα «κοινωνικοοικονομικά αποτελέσματα» να απέχει σημαντικά από το μέσο όρο της Ε.Ε. ,σε αντίθεση με τις εκροές (147) οι οποίες αφορούν τις επιστημονικές και δημοσιογραφικές δημοσιεύσεις για τις οποίες η Ελλάδα εμφανίζει ιδιαίτερα ικανοποιητικό αποτέλεσμα.

Σχήμα 2 : Διάγραμμα για την απόδοση της Ελλάδας ως προς τις 5 συνιστώσες της οικοκαινοτομικής απόδοσης

Πηγή : EIO, Country profile: Greece 2018-2019

Εκτιμάται ότι μόνο το 18% των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων δραστηριοποιούνται στην παραγωγή βιώσιμων προϊόντων, όταν ο μέσος όρος της ΕΕ είναι 25%. Ένας άλλος τομέας όπου η Ελλάδα υστερεί σημαντικά, αφορά την ψηφιακή οικονομία ενώ είναι πλέον ευρέως αναγνωρισμένο ότι η ευρεία εφαρμογή της τεχνολογίας, της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών συμβάλλει τόσο στην αποδοτικότερη διαχείριση των πόρων και αύξηση της παραγωγικότητας όσο και στον αποτελεσματικότερο έλεγχο των δραστηριοτήτων της επιχείρησης (Malecki & Moriset, 2008). Ως προς τον Δείκτη Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI), η Ελλάδα κατατάσσεται στην προτελευταία θέση ακριβώς μπροστά από την Βουλγαρία (E.C., 2020).

Η ανεπαρκής ανάπτυξη της οικολογικής καινοτομίας, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο της πράσινης επιχειρηματικότητας, συνδέεται εν μέρει με την οικονομική κρίση που

πέρασε η χώρα κατά την τελευταία δεκαετία. Οι επενδυτικές δυνατότητες των επιχειρήσεων, ιδίως των μικρομεσαίων, επιβραδύνθηκαν σε σημαντικό βαθμό ενώ παράλληλα, οι τράπεζες ήταν απρόθυμες να καλύψουν πρόσθετους κινδύνους. Το πολύ μικρό μέγεθος πολλών ελληνικών επιχειρήσεων σε συνδυασμό με τη σχετική ανεπάρκεια κατάλληλης κατάρτισης καθώς και πληροφόρησης των επιχειρημάτων αποτελεί περαιτέρω εμπόδιο ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας. Παρόλο αυτά, η Ελλάδα παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες οικολογικής καινοτομίας σε ορισμένους τομείς της οικονομίας.

5.2 Οι δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας

Στην ερώτηση ποιες είναι οι πραγματικές δυνατότητες ανάπτυξης της πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, απαντήσεις μπορούν να δοθούν μέσω της αναζήτησης των τομέων της οικονομίας στους οποίους, βάσει των μέχρι σήμερα κινήσεων που έχουν λάβει χώρα, υπάρχουν δυνατότητες προώθησης επενδυτικών σχεδίων με στόχο την ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στους τομείς αυτούς λαμβάνοντας υπόψιν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χώρας, την τοπογραφία και τα περιθώρια ανάπτυξης ορισμένων τομέων της οικονομίας. Έτσι για παράδειγμα, η πράσινη επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα μπορεί να βασιστεί στην πλούσια βιοποικιλότητα της μέσω του αγροτουρισμού και οικοτουρισμού, στην παραγωγή βιολογικών προϊόντων επενδύοντας στην υψηλή ποιότητα ορισμένων προϊόντων που εξαρτώνται από τα εδαφοκλιματικά χαρακτηριστικά. Ουσιαστικά οι τομείς που μπορεί να επενδύσει η Ελλάδα πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία με τα τοπικά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής, δεδομένου ότι ο τόπος και οι πόροι του διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας.

5.2.1 Αγροτουρισμός

Ιδανική ίσως προσέγγιση της αξιοποίησης των οικοσυστημάτων της χώρας μας αποτελεί η αγροτουριστική ανάπτυξή τους. Ο αγροτουρισμός έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες 2-3 δεκαετίες σε ολόκληρο τον κόσμο σαν μια πολλά υποσχόμενη εναλλακτική μορφή τουρισμού, ενώ αποτελεί ιδανική περίπτωση πράσινης επιχειρηματικότητας (Polonitz Nickerson et al. 2001). Το μεγαλύτερο τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού και ειδικότερα των χωρών του «δυτικού» κόσμου διαβιεί σε πόλεις και μεγαλουπόλεις απομακρυσμένος από το φυσικό περιβάλλον. Την ίδια στιγμή η αστικοποίηση καθίσταται διαρκώς όλο και μεγαλύτερη

καθώς οι μεν νέοι κάτοικοι των πόλεων συνεχίζουν να ζουν στις πόλεις, οι δε νέοι πολίτες που έχουν μεγαλώσει πιο κοντά στο φυσικό περιβάλλον μετακομίζουν στις πόλεις με κύριο στόχο την εύρεση εργασίας. Οι αντίστροφες μετακινήσεις, δηλαδή κατοίκων των πόλεων που μετακομίζουν σε μικρότερα χωριά είναι πολύ λιγότερες. Κατά συνέπεια ο αγροτουρισμός έχει καθιερωθεί πλέον σαν μια ευκαιρία των κατοίκων των πόλεων να περάσουν λίγο χρόνο κοντά στο φυσικό περιβάλλον.

Συνήθως οι αγροτουριστικές μονάδες περιλαμβάνουν απλά καταλύματα, στα οποία οι φιλοξενούμενοι κατά το διάστημα που διαμένουν συμμετέχουν στις αγροτικές εργασίες, όπως όργωμα, κλάδεμα ή φροντίδα των αγροτικών ζώων. Με τον τρόπο αυτό ζουν για λίγες μέρες σύμφωνα με ένα πιο παραδοσιακό τρόπο ζωής, αποβάλλοντας μέρος του άγχους της καθημερινότητας. Τα αγροτουριστικά καταλύματα προσφέρονται συνήθως για διαμονή ορισμένων ημερών στους επισκέπτες ή απλά για αυθημερόν εκδρομές. Πολλές φορές διατίθενται για οργανωμένες μαζικές επισκέψεις από σχολεία ή διάφορους συλλόγους. Στις αγροτουριστικές μονάδες ή επιχειρήσεις οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να διατραφούν με φρέσκα τρόφιμα φυτικής ή ζωικής προέλευσης τα οποία μπορούν πολύ δυσκολότερα να προμηθευτούν στις αγορές και τα εμπορικά καταστήματα των μεγαλουπόλεων. Επίσης έχουν την ευκαιρία να ασχοληθούν με δραστηριότητες όπως περπάτημα ή ποδηλασία δίπλα σε φυσικά οικοσυστήματα όπου μπορούν να παρατηρήσουν άγρια πουλιά ή να ασχοληθούν με τη συλλογή αυτοφυών φυτών ή μανιταριών. Ειδικότερα, οι υδροβιότοποι της χώρας μας αποτελούν ιδανικές τοποθεσίες ανάπτυξης αγροτουριστικών επιχειρήσεων, καθώς μπορούν συνήθως να συνδυάσουν όλα τα παραπάνω στοιχεία συγκεντρωμένα σε στενά γεωγραφικά όρια.

Στη χώρα μας, η ανάπτυξη του αγροτουρισμού απέχει σημαντικά από τη λογική στην οποία βασίζεται η εναλλακτική αυτή μορφή τουρισμού, συγκλίνει περισσότερο σε μια μορφή μαζικού τουρισμού με διαφοροποίηση ως προς τον τύπο του καταλύματος (Τσάρτας Π. & συν., 2010).

Στο πλαίσιο ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού και στήριξης της Ύπαιθρου, ο νόμος 4276 του 2014 εισάγει θεσμικό πλαίσιο με σκοπό τη διευκόλυνση των τουριστικών επιχειρήσεων στο τομέα του αγροτουρισμού και γενικότερα για τις τουριστικές μονάδες στην ύπαιθρο. Η χώρα διαθέτει όντως αντικειμενικά πλεονεκτήματα για την περαιτέρω προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Η Μινώτου σε άρθρο της αναφέρει «Το κλίμα, το τοπίο, οι ιδιαιτερότητες της Ελλάδας αλλά και η βιοποικιλότητα των φυσικών και αγροτικών οικοσυστημάτων

συμβάλλουν στη δημιουργία ενός δυναμικού πυρήνα οικο-αγροτουριστικού πλαισίου δραστηριοτήτων και επενδύσεων. Εξάλλου, ο νόμος θεσπίζει Ειδικό Σήμα Αγροτουρισμού, το οποίο πιστοποιεί ότι μία επιχείρηση πληροί τις ειδικές προϋποθέσεις του θεσμικού πλαισίου και ότι θα προσφέρει ένα ελάχιστο προδιαγεγραμμένο επίπεδο υπηρεσιών. Η πιστοποίηση θα προσδώσει ανταγωνιστικότητα, αναγνωρισιμότητα και θα συμβάλει στη δημιουργία ενός πρότυπου μοντέλου ανάπτυξης της αγροτικής οικονομίας, στηριζόμενο στην επιχειρηματικότητα και στη βιωσιμότητα των αγροτουριστικών επιχειρήσεων με φιλοπεριβαλλοντικές προτεραιότητες».

Ειδικότερα ο αγροτουρισμός, μέσω της επίτευξης των απώτερων στόχων του που είναι η τοπική ανάπτυξη και πιο συγκεκριμένα η οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση των περιοχών της υπαίθρου, παρέχει τη δυνατότητα υλοποίησης βιώσιμων επιχειρηματικών σχεδίων (Polovitz Nickerson et al. 2001). Η κατάρτιση, η δικτύωση, η πιστοποίηση, οι επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες και στην καινοτομία, καθώς και η εφαρμογή πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στην ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην Ελλάδα, ο οποίος με τη σειρά του θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη τόσο της περιβαλλοντικής όσο και της επιχειρηματικής ανάπτυξης στη χώρα.

Οι φορείς που μπορούν να ασχοληθούν στον τομέα του αγροτουρισμού είναι οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην παροχή καταλύματος, στην προσφορά τουριστικών υπηρεσιών, στην παραγωγή και εμπορία αγροτικών προϊόντων, στον κλάδο της εστίασης, στις δραστηριότητες φύσης, οι συνεταιρισμοί, καθώς και όσες με τις δραστηριότητες τους προάγουν την πολιτιστική, θρησκευτική και λαογραφική κληρονομιά της κάθε περιοχής. Συγκεκριμένα οι δυνητικοί δρώντες του αγροτουρισμού είναι οι επιχειρηματικές μονάδες που μέσω της δραστηριότητάς τους μπορούν να αναδείξουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής, ήτοι την ξεχωριστή ταυτότητα του κάθε τόπου, και να δημιουργήσουν ένα μοντέλο αγροτουρισμού που προβάλλει τη μοναδικότητα της κάθε περιοχής.

Ενώ παράλληλα υπάρχουν εθνικές πηγές χρηματοδότησης όπως ο Αναπτυξιακός Νόμος και τα Προγράμματα Νέων Αγροτών καθώς και ευρωπαϊκές πηγές όπως το Πρόγραμμα Leader, που μπορούν να αξιοποιηθούν προς την κατεύθυνση της αγροτουριστικής ανάπτυξης (www.excelixi.org/knowledgebase/agro/agrotourismos).

5.2.2 Βιολογική γεωργία

Η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι υπεύθυνη για την παραγωγή περισσότερων αερίων του θερμοκηπίου από όσα μπορούν να απορροφηθούν από τον κύκλο του άνθρακα και του αζώτου. Αξίζει να σημειωθεί πως περίπου το 21% της παραγωγής αερίων του θερμοκηπίου λόγω ανθρώπινης δραστηριότητας, οφείλεται στην παραγωγή, μεταποίηση, μεταφορά και εν τέλει κατανάλωση τροφίμων (Solomon 2007). Γενικότερα, η βιομηχανία τροφίμων και ποτών θεωρείται υπεύθυνη για ποσοστό ως και 30% της περιβαλλοντικής ρύπανσης στην Ευρώπη (González-García et al. 2013). Εκτός των αερίων του θερμοκηπίου, η περιβαλλοντική επιβάρυνση εξαιτίας της βιομηχανίας τροφίμων και ποτών εστιάζεται επίσης στα αστικά και κτηνοτροφικά λύματα και την υδάτινη και εδαφική ρύπανση.

Από την πληθώρα τροφίμων και ποτών, η μεγαλύτερη περιβαλλοντική επιβάρυνση προκαλείται από την παραγωγή κόκκινου κρέατος, κυρίως βοδινού, χοιρινού και πουλερικών, και από την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, όπως το τυρί και το βούτυρο. Έτσι, ενώ τα γαλακτοκομικά προϊόντα αποτελούν εξαιρετικά σημαντική ημερήσια πηγή θρεπτικών ουσιών προς ανθρώπινη κατανάλωση, η παραγωγή τους συνδέεται με τεράστιες περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Παράλληλα, η ζήτηση τους παρουσιάζεται συνεχώς αυξανόμενη (FAO 2017), στοιχείο που επιβαρύνει ακόμη περισσότερο την ήδη περιβαλλοντικά δυσμενή κατάσταση. Επιπλέον, η παραγωγή σιτηρών και γενικότερα η φυτική παραγωγή ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τη ρύπανση των εδαφών και υπογείων υδάτων εξαιτίας της αλόγιστης χρήσης φυτοφαρμάκων και χημικών λιπασμάτων.

Η βιολογική γεωργία αποτελεί μια από τις κύριες απαντήσεις σε μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, αυτή της ανάγκης για κάλυψη της έντονα αυξανόμενης ζήτησης τροφίμων με ταυτόχρονη μείωση της περιβαλλοντικής ρύπανσης καθώς και διατήρησης των φυσικών πόρων. Αν και αρχικά στην Ευρώπη, η ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας θεωρήθηκε ως «ένα μέτρο πολιτικής προκειμένου να εφαρμοστεί η υποχρέωση που ορίζεται στο άρθρο 10 της Σύμβασης του Ρίο αναφορικά με τη βιολογική ποικιλότητα» (Pirgiou 2002:29), απέκτησε γρήγορα μια τριπλή διάσταση: οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική. Το 1991, ο J. Delors υπερασπίζεται την ιδέα ότι «οι αγρότες είναι όχι μόνο παραγωγοί αγαθών αλλά και δημιουργοί πολιτισμού και φύλακες της φύσης», κατά συνέπεια η υιοθέτηση των πρακτικών βιολογικής παραγωγής ενισχύει αυτόν τον τριπλό ρόλο τους.

Σύμφωνα με τον IFOAM (Διεθνής Ομοσπονδία Κινημάτων Βιολογικής Γεωργίας), « η βιολογική γεωργία είναι ένα σύστημα παραγωγής που διατηρεί την υγεία των εδαφών, των οικοσυστημάτων και των ανθρώπων. Βασίζεται σε οικολογικές διεργασίες, βιοποικιλότητα και κύκλους προσαρμοσμένους στις τοπικές συνθήκες, παρά στη χρήση εισροών με δυσμενείς επιπτώσεις. Η βιολογική γεωργία συνδυάζει την παράδοση, την καινοτομία και την επιστήμη για να ωφελήσει το κοινό περιβάλλον και να προωθήσει δίκαιες σχέσεις και καλή ποιότητα ζωής για όλους τους εμπλεκόμενους». Πρόκειται δηλαδή για ένα σύστημα αγροτικής εκμετάλλευσης, που τηρεί κοινές πρακτικές, με σκοπό την προσφορά φρέσκων, νόστιμων και υγιεινών προϊόντων στον καταναλωτή με μειωμένη επίπτωση στο περιβάλλον.

Η ενασχόληση με την παραγωγή και εμπορία βιολογικών προϊόντων αποτελεί επομένως μια μορφή ιδιαίτερα σημαντικής δραστηριότητας πράσινης επιχειρηματικότητας, ειδικά για χώρες όπως η Ελλάδα όπου ο πρωτογενής τομέας παραμένει βασικός οικονομικός πυλώνας της τοπικής οικονομίας σε πολλές αγροτικές περιοχές. Στη χώρα μας όπου η οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας είχε ως αποτέλεσμα να κλείσουν αρκετές επιχειρήσεις με σημαντική απώλεια θέσεων εργασίας, η ανάπτυξη της πράσινης επιχειρηματικότητας, ειδικά στον τομέα της παραγωγής και εμπορίας βιολογικών προϊόντων, μπορεί να θεωρηθεί ως μια πραγματική διέξοδος ειδικά για τους νέους αγρότες.

Όμως η δραστηριοποίηση στον κλάδο της βιολογικής γεωργίας δεν περιορίζεται στους αγρότες. Πέρα από τους παραγωγούς του πρωτογενή τομέα, αρκετοί είναι οι φορείς και οι επιχειρήσεις που μπορούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη του κλάδου και να εφαρμόσουν σχετική πράσινη επιχειρηματικότητα όπως:

- «Μεταποιητές, επιχειρηματίες που συντηρούν και μεταποιούν βιολογικά προϊόντα.
- Εισαγωγείς βιολογικών προϊόντων
- Λιανοπωλητές όπως καταστήματα βιολογικών προϊόντων, βιολογικές λαϊκές αγορές.
- Καταστήματα εστίασης», (Κερανίδου, 2013)

Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι μονάδες βιολογικής γεωργίας μπορούν πλέον να επωφεληθούν από το εκτεταμένο πλαίσιο οικονομικών ενισχύσεων βάσει διάφορων κανονισμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι βάσει των στατιστικών δεδομένων της Διεύθυνσης Βιολογικής Γεωργίας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (ΥΠΑΑΤ,2012α), η Ελλάδα έχει αποκτήσει μια αρκετά ικανοποιητική θέση στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης: βρίσκεται στην 8^η θέση όσον αφορά τον αριθμό παραγωγών και την 12^η ως προς τις εκτάσεις που καλλιεργούνται με βιολογικές πρακτικές.

Αν και η Ελλάδα έχει αποκτήσει μια αρκετά καλή θέση σχετικά με πολλές άλλες χώρες της Ε.Ε., έχει ακόμα σημαντικά περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας διότι αφενός η χώρα διαθέτει ευνοϊκές κλιματολογικές και εδαφολογικές συνθήκες καθώς και σημαντική παράδοση στην αγροτική παραγωγή, αφετέρου παρατηρείται σταδιακή αλλαγή της συμπεριφοράς των καταναλωτών ως προς τις διατροφικές τους συνήθειες. Κατά συνέπεια η αύξηση της ζήτησης για βιολογικά προϊόντα εξηγεί το όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον για επιχειρηματική δραστηριοποίηση στον κλάδο. Όπως αναφέρει ο Α. Ευθυμιόπουλος, «τα βιολογικά προϊόντα έχουν αυξανόμενο βαθμό ελκυστικότητας λόγω των διατροφικών σκανδάλων και της ευαισθησίας που επιδεικνύουν οι καταναλωτές σε θέματα υγείας και θα μπορούσαν να συμβάλουν στη μείωση της ανεργίας. Παράλληλα, η ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς βιολογικών προϊόντων συνεχίζεται με υψηλούς ρυθμούς. Σύμφωνα με την ICAP, η παγκόσμια ζήτηση βιολογικών προϊόντων προέρχεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της, πάνω από 90%, από τις ανεπτυγμένες χώρες της Β. Αμερικής και της Ευρώπης, με σημαντικότερες αγορές το 2011 τις ΗΠΑ με 21 δις. δολάρια, τη Γερμανία με 6,6 και τη Γαλλία με 3,8 δις».

5.2.3 Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας

Σύμφωνα με την Οδηγία 2001/77/ΕΚ, άρθρο 2, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι «οι μη ορυκτές ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (αιολική, ηλιακή και γεωθερμική ενέργεια, ενέργεια κυμάτων, παλιρροϊκή ενέργεια, υδραυλική ενέργεια, βιομάζα, αέρια εκλυόμενα από χώρους υγειονομικής ταφής, από εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού και βιοαέριο)».

Είναι αποδεδειγμένο ότι η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, ειδικά όταν βασίζεται σε ορυκτά καύσιμα, παίζει σημαντικό ρόλο στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα. Λαμβάνοντας υπόψη την συνεχώς ανοδική τάση ως προς την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας, είναι πλέον απαραίτητη η ενεργειακή διαφοροποίηση και ακόμα περισσότερο η «απεξάρτηση της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από τους πεπερασμένους πόρους αυτού του πλανήτη και η στροφή προς τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας» (Κερανίδου, 2013:31).

Η προώθηση έργων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Α.Π.Ε.) συμβάλλει στην τοπική ανάπτυξη, δημιουργώντας άμεσες και έμμεσες θέσεις εργασίας στους τομείς ενέργειας και κατασκευών, αμβλύνοντας την περιβαλλοντική υποβάθμιση και αποδίδοντας πολλαπλά, μετρήσιμα και ουσιαστικά οφέλη στις τοπικές κοινωνίες.

Τα έργα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας δύναται να υλοποιηθούν σε οποιαδήποτε περιοχή της Ελλάδας είτε ηπειρωτική είτε νησιωτική, συμβάλλοντας στην αποκέντρωση και στην περιφερειακή ανάπτυξη προκαλώντας αποσυμφόρηση των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας και στην ορθολογική αξιοποίηση των ενεργειακών πόρων δίνοντας τη δυνατότητα κάλυψης των ενεργειακών αναγκών, τόσο σε τοπικό όσο και περιφερειακό επίπεδο, οδηγώντας στην ανεξάρτηση από εισαγόμενους ενεργειακούς πόρους και ενισχύοντας την ενεργειακή ανεξαρτησία και ασφάλεια σε εθνικό επίπεδο (Τζαβάρα, 2011).

Η αγορά των Α.Π.Ε στην Ελλάδα έχει σημειώσει σημαντική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια κυρίως με ιδιωτική πρωτοβουλία ανεξάρτητων παραγωγών. Σύμφωνα με τον Ανεξάρτητο Διαχειριστή Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΑΔΜΗΕ), η εγχωρία ζήτηση ηλεκτρικής ενέργειας το Σεπτέμβριο του 2020 καλύπτονταν κατά 51% από τις ΑΠΕ (αιολικά, φωτοβολταϊκά πάρκα), φτάνοντας και το 57% αν συνυπολογιστούν τα μεγάλα υδροηλεκτρικά πάρκα. Ενώ σύμφωνα με δελτίο του Διαχειριστή Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας και Εγγυήσεων (ΔΑΠΕΕΠ) για τον μήνα Μάιο 2020, η συνολική εγκατεστημένη ισχύ μονάδων Α.Π.Ε σε λειτουργία στο διασυνδεδεμένο σύστημα σήμερα, υπολογίζεται στα 6.625 MW (Μαστοράκης, 2020).

Οι προοπτικές ανάπτυξης του συγκεκριμένου κλάδου στην Ελλάδα είναι εξαιρετικές γιατί πρόκειται για μια χώρα με πλούσια και διαρκή ηλιοφάνεια, με αιολική δυναμικότητα και κατάλληλη μορφολογία εδάφους για εγκατάσταση και ανάπτυξη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Παρόλα αυτά, η Ελλάδα διαθέτει σημαντικά περιθώρια για περαιτέρω εκμετάλλευση των δυνατοτήτων της. Όμως, το καλύτερο νομοθετικό πλαίσιο, οι στόχοι για ουδετερότητα άνθρακα, η εξάντληση των πετρελαϊκών αποθεμάτων και η εξέλιξη των τεχνολογιών παραγωγής Α.Π.Ε. είναι σημαντικοί λόγοι προκειμένου να στρέψουν την επιχειρηματικότητα σε τέτοιες επενδύσεις. Η ενθάρρυνση αυτών των επιχειρηματικών σχεδίων θα συμβάλει στην αύξηση της συμμετοχής των Α.Π.Ε στο ενεργειακό ισοζύγιο της χώρας και στην ανεξάρτηση της από τις συμβατικές μορφές ενέργειας.

5.2.4 Παραγωγή βιοαερίου

Το βιοαέριο είναι το μείγμα αερίων που παράγεται μέσω της αναερόβιας αποικοδόμησης της οργανικής ύλης και συνίσταται κυρίως από διοξείδιο του άνθρακα και μεθάνιο. Πρώτες ύλες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την παραγωγή βιοαερίου είναι τα γεωργικά απόβλητα, η κοπριά, τα αστικά απόβλητα, τα φυτικά υλικά, τα λύματα, τα πράσινα απόβλητα και τα απορρίμματα τροφίμων. Το βιοαέριο είναι μια ανανεώσιμη πηγή

ενέργειας. Το βιοαέριο παράγεται με αναερόβια χώνευση με μεθανογόνο ή αναερόβιους οργανισμούς, τα οποία εναποθέτουν υλικό μέσα σε ένα κλειστό σύστημα ή με ζύμωση βιοαποδομήσιμων υλικών. Αυτό το κλειστό σύστημα ονομάζεται αναερόβιος χωνευτής ή βιοαντιδραστήρας (Αχαοπουλος et al. 2003).

Η παραγωγή βιοαερίου παραμένει μικρή σε ολόκληρη την Ευρώπη αυτή τη στιγμή. Ολόκληρη η βιομηχανία στην Ευρώπη παράγει σήμερα περίπου 2 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα βιοαερίου ετησίως, ένα μικρό κλάσμα της συνολικής κατανάλωσης φυσικού αερίου στην ΕΕ, η οποία σήμερα ανέρχεται περίπου στα 470 κυβικά ετησίως.

Ωστόσο, η βιομηχανία έχει μεγάλες φιλοδοξίες για το μέλλον, με τη Γαλλία και την Ιταλία να θεωρούνται τώρα ως οι νέοι Ευρωπαίοι ηγέτες. Μια μελέτη που ανέθεσε η Gas for Climate, μια κοινοπραξία της βιομηχανίας, ισχυρίζεται ότι η παραγωγή στην Ευρώπη θα μπορούσε να ανέλθει στα 98 bcm βιομεθανίου έως το 2050 - αύξηση 4.800% στα τρέχοντα επίπεδα.

Στη Γαλλία, ο δηλωμένος στόχος της κυβέρνησης είναι να προσφέρει μια πρόσθετη πηγή εσόδων στους ενασχολούμενους με τον πρωτογενή τομέα στηρίζοντας την περιφερειακή ανάπτυξη και αποκέντρωση. Παράλληλα, υπάρχουν περιβαλλοντικά οφέλη: η παραγωγή βιομεθανίου από γεωργικά απόβλητα και υπολείμματα παράγουν πεπτικά προϊόντα που παρέχουν εναλλακτική λύση στα χημικά λιπάσματα. Αυτά με τη σειρά τους επιτρέπουν την αποφυγή εκπομπών άνθρακα, κάτι που είναι καλό για το κλίμα (Scarlat et al. 2018).

Τα περιβαλλοντικά οφέλη της παραγωγής βιοαερίου - που επικεντρώνονται κυρίως στις αγροτικές κοινότητες - δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση από τους περιβαλλοντολόγους. Η δυσκολία, επισημαίνουν, είναι να διασφαλιστεί ότι οι εγκαταστάσεις δεν είναι πολύ μεγάλες και βρίσκονται στο σωστό μέρος για να αποφευχθούν οι δαπάνες και οι εκπομπές που σχετίζονται με τις μεταφορές.

Στην Ελλάδα το βιοαέριο δύναται να αξιοποιηθεί για την παραγωγή ηλεκτρισμού και να πωληθεί στη ΔΕΗ ή να γίνει κατευθείαν εκμετάλλευσή του σε μια μονάδα παραγωγής βιοαερίου. Μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως πηγή θέρμανσης ενός χώρου ή ως μέσο κάλυψης των ενεργειακών αναγκών μιας μονάδας. Εναλλακτικά σε συμπιεσμένη μορφή δύναται να αξιοποιηθεί για την κίνηση οχημάτων και την τροφοδοσία κινητήρων εσωτερικής καύσης με θετικότερα αποτελέσματα στον εκτοπισμό διοξειδίου του άνθρακα συγκριτικά με τη συμβατική χρήση.

Στη χώρα μας ελάχιστα έχει αξιοποιηθεί το βιοαέριο προς παραγωγή ενέργειας, περιοριζόμενο μόνο σε ερευνητικό ή πιλοτικό επίπεδο. Το πιλοτικό αυτό επίπεδο αφορά

ουσιαστικά μόνο ορισμένες μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες που εκμεταλλεύονται τα κτηνοτροφικά λύματα για την παραγωγή βιοαερίου. Εντούτοις οι δυνατότητες εκμετάλλευσής του τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα με βάση τα αστικά λύματα, όσο και σε περιοχές με ανεπτυγμένη την κτηνοτροφία, είναι πολύ μεγάλες.

5.2.5 Αποτύπωμα νερού – άνθρακα

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η γεωργία και η κτηνοτροφία συμβάλλουν στην ατμοσφαιρική ρύπανση μέσω της εκπομπής των αερίων του θερμοκηπίου όπως για παράδειγμα το διοξείδιο του άνθρακα και το μεθάνιο. Για τη σύγκριση εκπομπών αερίων, έχει καθιερωθεί εδώ και ορισμένα χρόνια ένας δείκτης, κατά τον οποίον, όλα τα αέρια που απελευθερώνονται καθ' όλη την παραγωγική διαδικασία ενός προϊόντος μετατρέπονται σε ισοδύναμα του διοξειδίου του άνθρακα βάσει του δυναμικού στη θέρμανση της ατμόσφαιρας. Ο δείκτης αυτός είναι γνωστός ως αποτύπωμα άνθρακα και περιγράφει το άθροισμα των εκπομπών κατά τη διάρκεια της ζωής ενός προϊόντος. Θεωρητικά μετράει τις εκπομπές κατά την καλλιέργεια-εκτροφή, τη μεταποίηση, τη μεταφορά, την αποθήκευση, τη μαγειρική και τη διάθεση των τροφίμων μέχρι να φτάσει στον καταναλωτή. Στην Ελλάδα, μέχρι σήμερα δεν παράγονται προϊόντα τα οποία να φέρουν σχετική ένδειξη στην ετικέτα τους. Εντούτοις, καθώς οι νέες γενιές είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένες αναφορικά με περιβαλλοντικά ζητήματα, αναμένεται στο μέλλον να αναζητηθεί ο δείκτης αυτός και ενδεχομένως να συμπεριληφθεί επιπλέον ο παράγοντας αυτός στις προτιμήσεις των καταναλωτών στα προϊόντα που επιλέγει να αγοράσει.

Ομοίως με το αποτύπωμα άνθρακα, το αποτύπωμα νερού μετρά την ποσότητα νερού που χρησιμοποιείται για την παραγωγή καθενός από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που χρησιμοποιούμε. Μπορεί να μετρηθεί για μια ενιαία διαδικασία, όπως την καλλιέργεια ρυζιού, για ένα προϊόν, όπως ένα ρούχο, για το καύσιμο που βάζουμε στο αυτοκίνητό μας ή για μια ολόκληρη πολυεθνική εταιρεία. Το αποτύπωμα νερού μπορεί επίσης να μας πει πόσο νερό καταναλώνεται από μια συγκεκριμένη χώρα - ή σε παγκόσμιο επίπεδο - σε μια συγκεκριμένη λεκάνη απορροής ποταμού ή από έναν υδροφόρο ορίζοντα.

Δεδομένου πως ανάμεσα στους πρωταρχικούς στόχους μιας πράσινης οικονομίας είναι ανθρακική ουδετερότητα και η διατήρηση και προστασία των φυσικών πόρων, ένας τομέας στον οποίο μπορεί επικεντρωθεί η πράσινη επιχειρηματικότητα είναι το αποτύπωμα άνθρακα και νερού. Συγκεκριμένα, καθώς τόσο το αποτύπωμα άνθρακα, όσο και το αποτύπωμα νερού μπορούν να αναγράφονται πάνω σε ένα προϊόν, η πράσινη

επιχειρηματικότητα μπορεί να κινηθεί προς την κατεύθυνση της μέτρησης, καταγραφής και πιστοποίησης των δύο αποτυπωμάτων στη συσκευασία των προϊόντων, σε συνεργασία με τις εταιρείες παραγωγής. Παρόλο που προς το παρόν στην Ελλάδα κάτι τέτοιο δεν εφαρμόζεται μέχρι σήμερα, μελλοντικά θα μπορούσε να συνεισφέρει επίσης και στην περαιτέρω ευαισθητοποίηση του καταναλωτικού κοινού.

Συγκεκριμένα, οι ίδιες οι εταιρείες πιστοποίησης βιολογικών προϊόντων θα μπορούσαν να εντάξουν την αναγνώριση του αποτυπώματος νερού και άνθρακα ως παρεχόμενη υπηρεσία. Μέσω της διαδικασίας αυτής θα μπορούσαν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους, να αυξήσουν το προσωπικό τους συνεισφέροντας στη μείωση της ανεργίας αλλά και στην περαιτέρω εξειδίκευση του ήδη υπάρχοντος προσωπικού.

5.2.6 Ανακύκλωση

Τα πλαστικά παράλληλα με τον χάλυβα, το αλουμίνιο και το τσιμέντο συγκαταλέγονται στα πιο ελπιδοφόρα υλικά που θα συμβάλλουν στη μείωση του αποτυπώματος άνθρακα στην Ευρώπη. Ωστόσο, μόνο το 30% όλων των πλαστικών της ΕΕ συλλέγονται για ανακύκλωση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018) και από αυτά εκτιμάται ότι μόνο το 10% ανακυκλώνεται αποτελεσματικά σε νέα προϊόντα.

Ταυτόχρονα, η Ευρώπη αναλαμβάνει επί του παρόντος πολιτική και νομοθετική πρωτοβουλία όσον αφορά την κυκλικότητα των πλαστικών. Το 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισήγαγε το πλαίσιο για την κυκλική οικονομία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015), το οποίο περιλαμβάνει μέτρα που θα τονώσουν τη μετάβαση της Ευρώπης σε κυκλική οικονομία, με τα πλαστικά να αποτελούν ένα από τα βασικά στοιχεία. Από τότε έχει χαραχθεί η στρατηγική για τα πλαστικά σε μια κυκλική οικονομία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018). Οι στόχοι στρατηγικής περιλαμβάνουν 55% ανακύκλωση όλων των πλαστικών συσκευασιών έως το 2025 και ανακύκλωση όλων των νέων πλαστικών συσκευασιών έως το 2030. Ενώ στο παρελθόν, οι κυβερνήσεις μπορούσαν να υπολογίζουν όλα τα πλαστικά που συλλέχθηκαν για ανακύκλωση δεματοποιημένα μετά τη διαλογή, η τροπολογία μετατοπίζει αυτή την καταμέτρηση σε εκείνες τις ποσότητες που πράγματι εισέρχονται σε μια διαδικασία ανακύκλωσης, να είναι σημαντικά μικρότερη, καθώς οι μολύνσεις όπως οι ετικέτες και τα οργανικά υπολείμματα πρέπει να απομακρυνθούν. Ως εκ τούτου, υπάρχει ακόμη μεγάλο κέρδος από την αύξηση τόσο των ποσοτήτων όσο και των ποιοτήτων των ανακυκλωμένων πλαστικών. Εάν οι φιλόδοξοι στόχοι ανακύκλωσης της Ευρώπης πρέπει να επιτευχθούν, δεν

μπορούμε πλέον να εξετάζουμε μόνο τα απόβλητα πλαστικών που ανακτώνται για ανακύκλωση, αλλά πρέπει επίσης να εξετάσουμε πιο περίπλοκα και προκλητικά πλαστικά υπολείμματα αποβλήτων. Η πλήρης απομάκρυνση μέσω γνωστών τεχνικών διαχωρισμού δεν αποτελεί την καλύτερη λύση, καθώς το πολυμερές μίγμα έχει ήδη διοχετευθεί.

Τα στατιστικά στοιχεία των χωρών της ΕΕ δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικά για την Ελλάδα, η οποία σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Επιτροπή, ανακυκλώνει μόλις το 18% των απορριμμάτων της σε αντίθεση με ορισμένες χώρες που έχουν ξεπεράσει και το 50%, ειδικά η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Δανία και η Γερμανία. Το χαμηλό επίπεδο επίτευξης στην Ελλάδα μπορεί να μετατραπεί σε ευκαιρία πράσινης επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, αρκεί να δοθούν κίνητρα σε μεγάλες εταιρίες να επενδύσουν στο συγκεκριμένο τομέα.

Η κατάσταση διαχείρισης αποβλήτων της Ελλάδας είναι ένα σημαντικό διαρθρωτικό πρόβλημα. Η Ελλάδα χωματερεύει την πλειονότητα των αστικών απορριμμάτων της, με ένα μόνο πολύ μικρό ποσοστό να ανακυκλώνεται (ΕΕ 2017). Η παράνομη υγειονομική ταφή, οι πολύ χαμηλοί ρυθμοί ανακύκλωσης και η διαχείριση των επικίνδυνων αποβλήτων επικρίθηκαν περισσότερο. Η χρηματοδότηση φάνηκε επίσης να αποτελεί σημαντικό ζήτημα, ιδίως για τομείς όπου δεν υπάρχει χρηματοδότηση από την ΕΕ. Η τοπική αυτοδιοίκηση κατέχει σημαντικό ρόλο στον τομέα αυτόν, καθώς μόνο με δικές της οργανωμένες προσπάθειες μπορεί να εξασφαλιστεί και να συνδυαστεί από κοινού η προσπάθεια του καταναλωτικού κοινού σε συνδυασμό με τις οργανωμένες προσπάθειες των επιχειρήσεων που λαμβάνουν τα απορρίμματα και τα εκμεταλλεύονται.

Με βάση τα παραπάνω, οι επιχειρηματικές κινήσεις που μπορούν να αναπτυχθούν θα μπορούσαν, κατόπιν διαλογής, να επαναχρησιμοποιούν τα ανακυκλώσιμα υλικά, σε μια ευρεία γκάμα προϊόντων που εκτείνεται από υλικά οικοδομής μέχρι πλαστικά που απολυμαίνονται και εισέρχονται εκ νέου στην αλυσίδα παραγωγής. Τα προϊόντα αυτά θα έχουν χαμηλότερη τιμή έτσι ώστε να προτιμώνται από τους καταναλωτές. Το ενδεχόμενο έλλειμμα στο οικονομικό ισοζύγιο πρέπει να καλύπτεται από προγράμματα στήριξης της ΕΕ που ενισχύονται από την περιβαλλοντική πολιτική της.

5.2.7 Πράσινες μεταφορές

Η ανάπτυξη των «πράσινων μεταφορών» αποτελεί και αυτή ένα μέτρο για τη μείωση των εκπομπών ρύπων και άλλων αερίων που συμβάλλουν τόσο σε προβλήματα ρύπανσης σε τοπική κλίμακα όσο και γενικότερα στην κλιματική αλλαγή. Η ελληνική πραγματικότητα όσον αφορά τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, το ποσοστό χρήσης μέσων για επιβατικές

μεταφορές και το βαθμό εξάρτησης της χώρας σε εισαγωγές καυσίμων καθιστά επιτακτική την εφαρμογή πράσινων μεταφορών προκειμένου να περιοριστούν τα επίπεδα ρύπανσης και να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής των πολιτών.

Βασικοί πυλώνες για την προώθηση των πράσινων μεταφορών είναι η αλλαγή της συμπεριφοράς των πολιτών όπως βάδισμα, ποδήλατο, χρήση μέσων μαζικής μεταφοράς, χρήση αποδοτικότερων οχημάτων και καθαρότερων καυσίμων, η διαχείριση της κινητικότητας μέσω σχεδίων αστικής κινητικότητας σε χώρους όπως για παράδειγμα σχολεία, αθλητικά κέντρα, εμπορικά κέντρα, νοσοκομεία και η υιοθέτηση πολιτικών για «Πράσινες Μεταφορές» (Ματθαίος, 2017:46).

Για την Ελλάδα το πρώτο ουσιαστικό βήμα για τη δημιουργία ενός τόπου πρότυπου για την ηλεκτροκίνηση αλλά και την ενεργειακή αυτονομία είναι το σχέδιο «Smart & Sustainable Island» που θα υλοποιηθεί στον νησί της Αστυπάλαιας με επενδυτική πρωτοβουλία του ομίλου Volkswagen. Το έργο περιλαμβάνει τη σταδιακή αντικατάσταση των συμβατικών ιδιωτικής και δημόσιας χρήσης οχημάτων στο νησί με ηλεκτρικά, την εισαγωγή καινοτόμων υπηρεσιών μετακίνησης καθώς και την παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, χωρίς αρνητικό οικολογικό αποτύπωμα, σε αντικατάσταση των σημερινών γεννητριών πετρελαίου (<https://www.kathimerini.gr/society/561123952/protypi-ilektrokinisi-stin-prasini-astypalaia/>).

Εν κατακλείδι, ο τομέας των μεταφορών οδηγείται σε μια πράσινη κατεύθυνση, που εμπεριέχει καινοτόμες πρακτικές, ψηφιακές και έξυπνες υπηρεσίες. Η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποστηρίζει τις σχετικές δράσεις, ενώ η έρευνα προς την προσπάθεια αυτή, δρα συμπληρωματικά στο πλαίσιο αυτό. Η Ελλάδα μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις πρέπει να εκμεταλλευθεί το σύνολο των δυνατοτήτων και να μη γίνει ουραγός σε αυτή την προσπάθεια μετασχηματισμού.

5.3 Παραδείγματα εταιριών

5.3.1 Οικοτουρισμός: Το παράδειγμα της MASTICULTURE.

Η επιχείρηση με την επωνυμία MASTICULTURE στα Μεστά της Χίου απασχολείται στη βιομηχανία τουρισμού. Ειδικότερα όμως, η ενασχόλησή του αφορά μία συγκεκριμένη κατηγορία τουρισμού, τον οικοτουρισμό. Προσφέρει όπως και οι υπόλοιπες επιχειρήσεις του κλάδου υπηρεσίες όπως η εύρεση μέρους για διανυκτέρευση, αλλά παράλληλα έχει και ακόμα μία σημαντική λειτουργία, αυτή της βιωματικής δραστηριότητας σε συνδυασμό με την

παραγωγική διαδικασία της μαστίχας. Επιπλέον διοργανώνει τη συμμετοχή και σε άλλα προϊόντα που παράγονται, όπως τα μεταποιημένα ποτά από σύκα, αλλά και οι αθλητικές δραστηριότητες στηρίζοντας έτσι τόσο τον τουρισμό και την επισκεψιμότητα, όσο και την αγροτική οικονομία.

Η επιχείρηση MASTICULTURE ανήκει στον ιδιωτικό τομέα και έχει αδειοδοτηθεί από τον αρμόδιο φορέα ΕΟΤ, να λειτουργεί ως γραφείο γενικού τουρισμού. Είναι η μόνη τουριστική επιχείρηση που δραστηριοποιείται στον τομέα του οικοτουρισμού στη Χίο. Οι δραστηριότητες της εκτείνονται σε ένα ευρύ φάσμα που συνδυάζει το φυσικό περιβάλλον, την πολιτιστική κληρονομιά του νησιού και τους ανθρώπους, επιχειρηματίες ή μη, της τοπικής κοινωνίας.

Το ταξιδιωτικό γραφείο Masticulture βασιζόμενο στο τουριστικό υπόβαθρο του νησιού στοχεύει στην προσφορά ενός τουριστικού προϊόντος, που συνδυάζει την ενασχόληση με τις καθημερινές αγροτικές εργασίες και την τοπική παράδοση, το οποίο προσκομίζει οφέλη τόσο στις επιχειρηματικές μονάδες του νησιού όσο και στους κατοίκους γενικότερα (www.masticulture.com/greek-homepage.php).

Είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα άσκησης πράσινης επιχειρηματικότητας αφού επιτυγχάνεται η προώθηση μιας ήπιας μορφής εναλλακτικού τουρισμού η οποία προσπορίζει οικονομικά και κοινωνικά οφέλη στους εμπλεκόμενους, μέσω της εισροής εισοδήματος και της ενίσχυσης της απασχόλησης, με γνώμονα πάντα την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού και τη διατήρηση και ανάδειξη των παραδόσεων.

5.3.2 Αγροτουριστικός συνεταιρισμός γυναικών Μεσοτόπου Λέσβου.

Ο αγροτουριστικός συνεταιρισμός γυναικών στο Μεσότοπο της Λέσβου χρονολογείται από το 1998 και έχει ως αντικείμενο την παραγωγή παραδοσιακών χειροποίητων εδεσμάτων όπως γλυκά κουταλιού, μαρμελάδες, χειροποίητα ζυμαρικά. Σύντομα λόγω της αυξημένης ζήτησης για τα προϊόντα του εξελίχθηκε σε σύγχρονη μονάδα παραγωγής με μεγάλη δυναμικότητα.

Με την αφοσίωση στην παράδοση και γνώμονα την αναβίωση αυτής στη σύγχρονη κοινωνία κατάφερε να αυξήσει τον αριθμό των μελών του, να αποκτήσει αξιοπιστία και να αποτελεί πλέον μια επιχείρηση με πολλές δυνατότητες ανάπτυξης στην τοπική αγορά. (www.mesotoposwomen.com).

Συγκεκριμένα πρόκειται για μια μορφή άσκησης επιχειρηματικότητας που από τη φύση της εντάσσεται στη λογική της βιώσιμης ανάπτυξης εφόσον οι πρώτες ύλες είναι

τοπικές, οι πρακτικές τους διατηρούν τις παραδοσιακές γνώσεις και συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη και πιο συγκεκριμένα στην οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση των περιοχών της υπαίθρου.

5.3.3 ECOELASTIKA

Οι κυριότεροι εισαγωγείς ελαστικών στη χώρα μας σύστησαν το σύστημα εναλλακτικής διαχείρισης μεταχειρισμένων ελαστικών Ecoelastika ΑΕ.

Με το σύστημα που εφαρμόζεται από την Ecoelastika και το πανελλαδικό δίκτυο των συνεργατών της, κάθε χρόνο συγκεντρώνονται πάνω από 40.000 τόνοι ελαστικών προς απόσυρση, τα οποία αφού υποστούν επεξεργασία σε ειδικές μονάδες, δίνουν υλικά για την παραγωγή άλλων χρήσιμων τελικών προϊόντων ή σε διαφορετική περίπτωση, αξιοποιούνται ενεργειακά από την τσιμεντοβιομηχανία.

Πρωταρχικός στόχος της είναι η προστασία του περιβάλλοντος και η εναρμόνιση με την ισχύουσα νομοθεσία που πλαισιώνει τον τομέα της διαχείρισης στερεών αποβλήτων και ειδικότερα αυτόν της εναλλακτικής διαχείρισης μεταχειρισμένων ελαστικών (www.ecoelastika.gr).

5.3.4 TITAN

Η εταιρία TITAN έχει προχωρήσει στη συστηματική αξιοποίηση εναλλακτικών πρώτων υλών και καυσίμων στην παραγωγή τσιμέντου, την οποία η ίδια η επιχείρηση χαρακτηρίζει ως «εξαιρετικό δείγμα βιομηχανικής συμβίωσης και επωφελή λύση στο πρόβλημα διαχείρισης αποβλήτων».

Σύμφωνα με την εταιρία, η διαδικασία αυτή «αποτελεί ένα κρίσιμο στάδιο του μοντέλου της κυκλικής οικονομίας που συνολικά προωθεί τη μείωση των αποβλήτων, αλλά και την επαναχρησιμοποίηση, επισκευή, ανακύκλωση και ανάκτηση υλικών και ενέργειας. Με τη χρήση εναλλακτικών πρώτων υλών, εξοικονομούνται φυσικοί, μη ανανεώσιμοι πόροι. Πρόκειται, κυρίως, για παραπροϊόντα και απόβλητα άλλων κλάδων, όπως: ιπτάμενη τέφρα, τέφρα πυθμένα από τα θερμοηλεκτρικά εργοστάσια, σκωρία υψικαμίνων, απολεπίσματα εξέλασης σιδήρου, απόβλητα ανακύκλωσης γυαλιού, χρώματα εκσκαφών, υλικά κατεδαφίσεων και υπολείμματα παραγωγής σκυροδέματος».

Τα τελευταία χρόνια, η εταιρία προχώρησε σε ακόμα πιο καινοτομικές δράσεις με την εφαρμογή της ανακύκλωσης της περίσσειας σκυροδέματος και αποβλήτων κατεδάφισης για

να παράγει τσιμέντο. Πρόκειται όντως για μια πράσινη και βιώσιμη δράση από τη στιγμή που επιτρέπει στα κτίρια και το σκυρόδεμα να είναι ανακυκλώσιμα. Σήμερα πλέον, «οι επιστροφές σκυροδέματος από τις μονάδες της θυγατρικής της εταιρίας «INTEPMΠΕΤON», οι οποίες θα οδηγούνταν σε ταφή, τώρα αξιοποιούνται στην παραγωγή τσιμέντου ως εναλλακτικές πρώτες ύλες» (www.titan.gr).

5.3.5 ΑΒ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΒ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ έχει προβεί σε ποικίλες πράσινες πρακτικές αφενός στον τομέα της ενέργειας και αφετέρου στη μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Ειδικότερα η εταιρία έχει λάβει το πιστοποιητικό Greenpass από τη ΔΕΗ, με το οποίο βεβαιώνεται ότι για το σύνολο της ηλεκτρικής ενέργειας που καταναλώνεται από το δίκτυο των καταστημάτων της εταιρίας έχει παραχθεί από τη ΔΕΗ ισόποση ενέργεια μέσω ανανεώσιμων πηγών και έχει δεσμευθεί στην επιχείρηση. Πρόσθετα προς την κατεύθυνση της μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα η εταιρία έχει προβεί σε μετατροπές όπως η αντικατάσταση των λαμπτήρων σε LED τόσο στους χώρους των καταστημάτων όσο και στα ψυγεία, η εγκατάσταση αισθητήρων κίνησης για εξοικονόμηση ενέργειας και η εγκατάσταση κλιματισμού υψηλής αποδοτικότητας με αυτόματο σύστημα ελέγχου.

Επιπλέον μέσω του προγράμματος ΑΒ #allazoumesinithies η επιχείρηση δεσμεύεται για τον περιορισμό κατά 50% της σπατάλης τροφίμων έως το 2025 διαθέτοντας μεγαλύτερες ποσότητες δωρεών τροφίμων, αλλά κυρίως διερευνώντας και αξιολογώντας το ποσοστό της σπατάλης τροφίμων στη δική της εφοδιαστική αλυσίδα σε συνεργασία με αρμόδιους φορείς όπως το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο και το WWF Ελλάς.

Επιπροσθέτως στόχος της εταιρίας είναι μέχρι το 2025 να έχει μειωθεί η χρήση του πλαστικού κατά 50%, με την απόσυρση των πλαστικών μιας χρήσης που διατίθενται προς πώληση στο δίκτυο των καταστημάτων της και την αντικατάσταση των πλαστικών συσκευασιών με άλλες που παράγονται από ανακυκλώσιμο υλικό (www.allazoumesinithies.ab.gr/act/h-desmeysimas/).

6. Συμπεράσματα - Προτάσεις

6.1 Αποτίμηση των ενεργειών πράσινης επιχειρηματικότητας έως σήμερα και προοπτικές

Στα νέα δεδομένα που έχουν διαμορφωθεί στον ευρωπαϊκό χώρο το περιβάλλον και η ποιότητα έχουν στρατηγική σημασία για την οικονομία και αποτελούν παράγοντες πρόσβασης στις αγορές με προτεραιότητα. Η Ελλάδα ως επιχειρηματικός και οικονομικός χώρος καλείται πλέον να απαντήσει στην πρόκληση των νέων ευκαιριών και των νέων συνθηκών από την εντεινόμενη ανταγωνιστικότητα στο παγκόσμιο περιβάλλον. Με γνώμονα τα ανωτέρω, οι ελληνικές επιχειρηματικές μονάδες καλούνται να ακολουθήσουν την αναδυόμενη πράσινη κατεύθυνση, αξιοποιώντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του τόπου στον οποίο δρουν, τα οποία είναι :

1. Η Ελλάδα ως μια χώρα ευνοημένη “φύσει και θέσει”, διαθέτοντας συγκριτικά πλεονεκτήματα όπως: ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες, άφθονους πόρους (άνεμοι, ηλιοφάνεια, πλούσιο υπέδαφος), μεγάλη βιοποικιλότητα καθώς και μεγάλη ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά, καθίσταται ένα πολλά υποσχόμενο πεδίο οικοτουριστικής και οικοεπιστημονικής ανάπτυξης και εφαρμογής αειφόρων μορφών ενέργειας όπως αιολική και ηλιακή.

2. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα της χώρας μας σε σχέση με άλλες χώρες χαρακτηρίζονται ως δυνητικά αναστρέψιμα, παρά τις όποιες παραβάσεις στη χρήση γης, τις πυρκαγιές και την εντεινόμενη ρύπανση.

3. Το θεσμικό πλαίσιο για την περιβαλλοντική προστασία έχει περιθώρια ανάπτυξης διότι δεν έχει κορεστεί, με αποτέλεσμα να μπορεί να αυξήσει την αποδοτικότητά του μακροπρόθεσμα.

4. Υπάρχουν ευρωπαϊκοί και εθνικοί πόροι χρηματοδότησης δράσεων που στοχεύουν στη διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος.

5. Τόσο στην περιφέρεια όσο και στα μεγάλα αστικά κέντρα εντείνεται η ανάπτυξη του τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας και της ποιότητας του περιβάλλοντος στην εσωτερική ζήτηση.

Με την αξιοποίηση όλων των ανωτέρω πλεονεκτημάτων οι ελληνικές επιχειρήσεις μπορούν να ακολουθήσουν την κατεύθυνση της πράσινης επιχειρηματικότητας, επιδιώκοντας τόσο την εσωτερική οικονομική και κοινωνική τους ολοκλήρωση όσο και την ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητά τους.

Παρόλα τα συγκριτικά πλεονεκτήματα όμως που προαναφέρθηκαν μόνο ένας περιορισμένος αριθμός επιχειρήσεων στη χώρα μας βρίσκεται σε θέση να στραφεί στη δημιουργία φιλοπεριβαλλοντικών επιχειρήσεων.

Αυτό μπορεί να οφείλεται σε μία σειρά ανασταλτικών παραγόντων που λειτουργούν αποτρεπτικά για τη δράση και παγιοποίηση της πράσινης επιχειρηματικότητας και είναι :

1. Η λογική του άμεσου και εύκολου κέρδους που δε συμερίζεται την προστασία του περιβάλλοντος.

2. Η έλλειψη σοβαρών κινήτρων από τους κρατικούς φορείς για πράσινες επενδύσεις υποδομής.

3. Οι γραφειοκρατικές δυσκολίες για την εφαρμογή νέων τεχνολογιών.

4. Η μη γνώση των ωφελειών που παρέχουν οι πράσινες τεχνολογίες στους επενδυτές.

5. Οι παγιοποίηση των επενδύσεων και η συσσώρευση κεφαλαίων σε τομείς της οικονομίας που χαρακτηρίζονται ως ρυπογόνοι. (Τακτικός, 2009)

Βάση των όσων αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο κατέστη σαφές πως στην Ελλάδα έχουν γίνει κάποια ενθαρρυντικά βήματα, μόνον όσο αφορά τη βιολογική γεωργία και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, ενώ σε όλα τα υπόλοιπα πεδία η Ελλάδα είναι ουραγός των εξελίξεων. Η απάντηση στην πρόκληση της κλιματικής αλλαγής συνεπάγεται διαρκείς προσπάθειες κυρίως στους τομείς της ενέργειας και των μεταφορών. Η εφαρμογή πιο ισχυρής περιβαλλοντικής πολιτικής είναι απαραίτητη για την επιτυχή μετάβαση σε μία κοινωνία με μηδενικό αποτύπωμα άνθρακα. Για να προαχθούν οι περιβαλλοντικά σωστές επιλογές τόσο από τους καταναλωτές όσο και από τις επιχειρήσεις, είναι απαραίτητος ο εξορθολογισμός των οικονομικών μέτρων όπως για παράδειγμα οι φόροι και οι επιδοτήσεις. Επίσης θα πρέπει να γίνει πλήρης αξιοποίηση από την πλευρά των εταιριών των καινοτόμων πρακτικών των ερευνητικών ιδρυμάτων της χώρας και να εφαρμοσθούν στις γεωργικές πρακτικές, στη διαχείριση φυσικών πόρων και αποβλήτων και στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Σύμφωνα με στοιχεία της έκθεσης της Ελλάδας για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα για το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο 2020 στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή :

1. Ο τουρισμός, τα βιολογικά προϊόντα και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι τομείς της ελληνικής οικονομίας όπου η βιώσιμη ανάπτυξη εμφανίζει συγκριτικό πλεονέκτημα.

2. Οι ελληνικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις υστερούν από τους μέσους όρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά τις περιβαλλοντικές τους επιδόσεις. Παρόλα αυτά όμως τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει ξεκινήσει να μετριάξει τη διαφορά αυτή.

3. Ένας σημαντικός αριθμός μικρομεσαίων επιχειρήσεων δραστηριοποιούνται στην τομέα των οικολογικών προϊόντων και η Ελλάδα συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των πρωτοπόρων κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά την οικολογική πιστοποίηση. Ωστόσο οι προοπτικές για επέκταση είναι σημαντικές.

4. Τα κύρια περιβαλλοντικά προβλήματα της Ελλάδας είναι η ορθή διαχείριση των στερεών αποβλήτων, η επεξεργασία των υδάτων και η ατμοσφαιρική ρύπανση. Ο βαθμός εξάρτησης της χώρας από την υγειονομική ταφή είναι μεγάλος και στην προκειμένη περίπτωση απαιτούνται επενδύσεις, ωστόσο οι επιδόσεις των μέσων χρηματοδότησης προς την κατεύθυνση αυτή δεν είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικές. Η διαδικασία της συλλογής των υδάτων πρέπει να ακολουθεί την οδηγία που την πλαισιώνει, ενώ και η ατμοσφαιρική ρύπανση έχει βλαβερές συνέπειες για την υγεία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι επενδύσεις σε πράσινες μεταφορές και στην πράσινη ενέργεια μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα σημαντικές βελτιώσεις.

5. Ο τομέας των κατασκευών θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην εξοικονόμηση ενέργειας. Η Ελλάδα προβαίνει στον εμπλουτισμό της εθνικής νομοθεσίας της με τις νέες αναθεωρημένες διατάξεις της οδηγίας που αφορά την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων και στην ενίσχυση της εφαρμογής των υφιστάμενων διατάξεων. Παρά τις προσπάθειες των τελευταίων ετών, η ειδική ενεργειακή κατανάλωση του κτιριακού αποθέματος παραμένει υψηλή, συγκεκριμένα ο τομέας των κατασκευών στη χώρα μας αποτελεί το 41% της συνολικής ενέργειας που καταναλώνεται, ειδικά στον τομέα των κατοικιών. Συνεπώς μέσω των έργων βελτίωσης των προτύπων ενεργειακής απόδοσης στα κτίρια και τις οικιακές συσκευές μπορούν να προκύψουν μεγάλα δυνητικά οφέλη.

6. Ο τομέας των μεταφορών αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο ποσοστό ενέργειας που καταναλώνεται στην Ελλάδα. Το κύριο μέσο μεταφορών αποτελούν οι οδικές μεταφορές, αντιπροσωπεύοντας το 88% της συνολικής κατανάλωσης ενέργειας στον τομέα των μεταφορών το 2014. Το πετρέλαιο στον τομέα των μεταφορών προσεγγίζει το 100% της χρήσης ενέργειας. Η αγορά οχημάτων και σκαφών που χρησιμοποιούν εναλλακτικά καύσιμα για την κίνησή τους βρίσκεται σε πρωταρχικό στάδιο, με μοναδική εξαίρεση τα οχήματα που κινούνται με LPG , υγροποιημένο πετρελαϊκό αέριο, ο αριθμός των οποίων αναμένεται να υπερβεί τις 250 χιλιάδες στην Ελλάδα έως το 2020 (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-greece_el.pdf).

Η εφαρμογή πολιτικών φιλικών προς το περιβάλλον τόσο στον ευρωπαϊκό όσο και στον διεθνή χώρο έχει ενισχύσει την απασχόληση, στον τομέα της προστασίας του φυσικού

περιβάλλοντος και της διάσωσης των φυσικών πόρων με την εξοικονόμηση ενέργειας, την ανακύκλωση, τη βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία, τον αγροτουρισμό, εκπληρώνοντας τις ανάγκες του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα συμπεριλαμβανομένης της αυτοδιοίκησης (ΕΣΕΕ,2014).

Έτσι η πράσινη ανάπτυξη είναι το κλειδί για το μέλλον της οικονομίας συνδυάζοντας την προστασία του περιβάλλοντος με την οικονομία και την ενίσχυση της απασχόλησης.

Η πράσινη επιχειρηματικότητα παρέχει ουσιαστικές δυνατότητες ανάπτυξης της περιφέρειας και αποκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα σε μια χώρα όπως η Ελλάδα που σχεδόν ο μισός πληθυσμός της ζει και δραστηριοποιείται επαγγελματικά στην πρωτεύουσα η ανάπτυξη ενός τοπικού μοντέλου οικονομικής δραστηριότητας θα έχει ως αποτέλεσμα πολλαπλά οφέλη.

Η πράσινη επιχειρηματικότητα είναι η οικονομική πρόταση , η οποία έχει ως βασικούς πυλώνες τις δράσεις, τις επενδύσεις και τις συνέργειες. Η επιχειρηματικότητα και η πράσινη ανάπτυξη συμπορεύονται για την επίτευξη προόδου, αειφόρου ανάπτυξης και κοινωνικά υπεύθυνης οικονομικής δραστηριότητας. Ο συνδυασμός της επιχειρηματικότητας και της πράσινης ανάπτυξης θα εμποδίσει την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος και τον κορεσμό των φυσικών πόρων και θα αποδώσει ωφέλεια στους πολίτες, τους εργαζόμενους, την κοινωνία.

Συμπερασματικά η πράσινη οικονομία και η επιχειρηματικότητα είναι δυνατόν να λογισθούν ως επένδυση στις ευκαιρίες για το παρόν και το μέλλον της χώρας μας (Κεσανίδου, 2013).

6.2 Προτάσεις

Η ανησυχία για την περιβαλλοντική επιβάρυνση αποτελεί ένα στοιχείο που έχει μπει στην καθημερινή ζωή των πολιτών πλέον και συγκαταλέγεται ανάμεσα στα σημαντικότερα προβλήματα. Ενώ θεωρητικά πάντοτε την ύφεση διαδέχεται η ανάκαμψη, στο περιβάλλον τα προβλήματα και οι καταστροφές που προκαλούνται είναι πολλές φορές μη αναστρέψιμα.

Ωστόσο η πράσινη επιχειρηματικότητα είναι μια καινοτόμος μορφή δραστηριότητας που μπορεί να συνδράμει αφενός στην οικονομική κρίση και αφετέρου στην περιβαλλοντική, ανταποκρινόμενη στους στόχους των επιχειρήσεων για βιωσιμότητα, επίτευξη κερδών και ανάπτυξη θεωρώντας ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ευκαιρία και όχι παράγοντα που δυσχεραίνει την επιχειρηματική τους δραστηριότητα.

Ακολούθως αναλύονται οι βασικοί τρόποι για την ευρύτερη και αποδοτικότερη ανάπτυξη του πράσινου επιχειρείν στην Ελλάδα.

Κατέστη σαφές ότι ο κλάδος της βιολογικής γεωργίας με τις θετικές εξαγωγικές του προοπτικές και την εγχώρια ζήτηση μπορεί να αποτελέσει σημαντικό τμήμα της πράσινης οικονομίας της χώρας μας. Παράλληλα η αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας είναι δυνατόν να συμβάλει σε σημαντική ενεργειακή ανεξάρτηση της χώρας μας με αποτέλεσμα ταυτόχρονη αύξηση του εισοδήματος και ενίσχυση της απασχόλησης. Επιπρόσθετα ο εξορθολογισμός της διαχείρισης των αποβλήτων και η στροφή προς τις πράσινες μεταφορές θα επιφέρει πολλαπλά οφέλη στους πολίτες, στο περιβάλλον και στο κράτος.

Παράλληλα οι δυνατότητες της χώρας μας λόγω φυσικών πλεονεκτημάτων και λόγω ύπαρξης πολλών επιστημόνων θα μπορούσαν να την ωθήσουν να προχωρήσει σε ενδιαφέρουσες καινοτομίες μέσω της έρευνας. Η οικονομική κατάσταση των τελευταίων ετών είναι αυτή που δυσχεραίνει την κατάσταση. Οι χρηματοδοτήσεις και τα προγράμματα στήριξης της Ε.Ε αφενός τονώνουν την οικονομία, αφετέρου τα εθνικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα θα μπορούσαν να προσφέρουν περισσότερα κίνητρα δανειοδότησης για τις πράσινες επιχειρήσεις εμπλουτίζοντας τα υπάρχοντα προϊόντα τους. Οι κυβερνήσεις θα μπορούσαν επιπλέον να επεκτείνουν τις φορολογικές μεταρρυθμίσεις που σκοπό έχουν την παροχή σημαντικών φορολογικών κινήτρων όπως οι φοροαπαλλαγές σε 'πράσινους επιχειρηματίες'.

Η έναρξη επιχειρήσεων αποτελεί μια χρονοβόρα διαδικασία και πλήττεται από πολύ γραφειοκρατία. Η απλοποίηση των διαδικασιών σύστασης 'πράσινων επιχειρήσεων' θα συνέβαλε θετικά στην ανάπτυξη του πράσινου επιχειρείν.

Οι επενδύσεις σε υλικοτεχνική υποδομή, σε κατάρτιση του προσωπικού και στη διαδικασία μετάβασης προς νέες τεχνολογίες είναι απαραίτητες για την προώθηση της πράσινης επιχειρηματικότητας.

Τέλος η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας, με στόχο την κοινωνική εγρήγορση και την αλλαγή στάσης, συμπεριφοράς, νοοτροπίας αλλά και κουλτούρας της κοινωνίας απέναντι στην πράσινη επιχειρηματικότητα και τα προϊόντα και τις υπηρεσίες της είναι καθοριστικής σημασίας. Η πράσινη επιχειρηματικότητα προωθεί την ευθύνη για το περιβάλλον αλλά χωρίς την κοινωνική ευαισθητοποίηση, τη συμμετοχή και τη συνεργασία τα αποτελέσματα δεν θα είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικά.

Η ελληνική πραγματικότητα έχει να αντιμετωπίσει την κλιματική αλλαγή, τη ρύπανση, την εξάντληση των φυσικών πόρων, τους ευαισθητοποιημένους πολίτες και όλα τα ανωτέρω συντελούν στη στροφή των επιχειρήσεων προς την πράσινη ανάπτυξη ως επένδυση για το

Συμπεράσματα - Προτάσεις

μέλλον της χώρας, συμβάλλοντας στην τόσο την εσωτερική οικονομική και κοινωνική τους ολοκλήρωση όσο και την ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητά τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αρμυρά, Η. (2016). *Πράσινη επιχειρηματικότητα ως εργαλείο επίτευξης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος*. Διπλωματική Εργασία Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

ΕΟΜΜΕΧ (2009). *Εγχειρίδιο Πράσινης Επιχειρηματικότητας για Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις*, Εθνικό Παρατηρητήριο για τις Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις.

Ε.Ο.Π. (Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος), (2012α). *Ο δρόμος προς την παγκόσμια βιωσιμότητα*, Σήματα Άρθρα.

Ε.Ο.Π. (Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος), (2012β). *Κάνοντας την οικονομία οικολογική*, Σήματα Άρθρα.

Ε.Σ.Ε.Ε. (2014). *Περιβάλλον και Επιχειρηματικότητα*, Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου, Αθήνα.

Ζήσης, Ι.ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ.Ο (2003), *Πράσινο Επιχειρείν*, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ.

Ζάβρας, Β. (2009). *Πράσινη επιχειρηματικότητα και διεθνής κρίση*, Αθήνα: Μονάδα Περιβάλλοντος Τράπεζας Πειραιώς.

Ιωαννίδης, Σ. (2001). *Επιχείρηση και επιχειρηματικότητα*, Εκδ. Παπαζήσης.

Ιωαννίδης, Σ. και Χατζηχρήστου, Σ. (2012). ' *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2010-2011*', *Η Μικρή Επιχειρηματικότητα σε περίοδο κρίσης*, Αθήνα, IOBE.

ICAP (2009). *Κλαδική Μελέτη – Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας*.

Κετανίδου, Γ. (2013). *Η Πράσινη Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα - Ανασκόπηση & Προοπτικές*. Διπλωματική Εργασία Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Κορρές, Γ.Μ. (2015). *Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα Kallipos.

Λόγκος, Δ. (2011). *Πράσινη ανάπτυξη ως εναλλακτική στρατηγική επιχειρήσεων*. Διπλωματική Εργασία Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Λιούκας, Σ. (2013). *Καινοτομώ-Επιχειρώ*. Αθήνα. Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

- Μανουσάκη, Ε. (2016). *Βελτιστοποίηση διεργασιών και ορθολογική εκμετάλλευση πόρων, πράσινες λύσεις ως ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των επιχειρήσεων*. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Βιομηχανικής Διοίκησης και Τεχνολογίας Πανεπιστημίου Πειραιά.
- Ματθαίος, Π. (2017). *Πράσινες επιβατικές οδικές μεταφορές (επιβατικά αυτοκίνητα) στην Ευρωπαϊκή ένωση και αστικό περιβάλλον*. Μεταπτυχιακή Διατριβή Ειδίκευσης, Τμήμα Γεωλογίας & Γεωπεριβάλλοντος, ΕΚΠΑ.
- Σιδεράτου, Ε. (2011). *Πράσινη ανάπτυξη και επιχειρηματικότητα: Η περίπτωση της Ελλάδας*. Διπλωματική Εργασία, Τμημάτων Χημικών Μηχανικών Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και Βιομηχανικής Διοίκησης και Τεχνολογίας Πανεπιστημίου Πειραιά.
- Τακτικός, Β. (2009). *Περιβαλλοντική ευθύνη και πράσινη επιχειρηματικότητα*, Σειρά Πράσινη Επιχειρηματικότητα.
- Τζαβάρα, Μ. (2011). *Συγκριτική Ανάλυση Διεθνούς Ενεργειακής Πολιτικής Και Διπλωματίας – Ρόλος Διηπειρωτικών Και Διακρατικών Σχέσεων*. Διπλωματική Εργασία Τμήματος Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστημίου Πειραιά.
- Τράπεζα Πειραιώς (2009). *Εγχειρίδιο Πράσινων Πρακτικών για Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις*, Τομέας εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αθήνα 2009.
- Τσαντίλης, Δ. (1997). *Περιβάλλον και Απασχόληση*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.
- Τσάρτας, Π., Σταυρινούδης, Θ., Ζαγκότση, Σ., Κυριακάκη, Α. και Βασιλείου, Μ. (2010) *Τουρισμός και Περιβάλλον*. Αθήνα: WWF Ελλάς.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

- Ahmed, A. and McQuaid, R.W. (2005). 'Entrepreneurship, management, and sustainable development', *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 1(1), pp.6-30.
- Axaopoulos, P. and Panagakis, P. (2003). 'Energy and economic analysis of biogas heated livestock buildings', *Biomass and Bioenergy*, 24(3), pp.239-248.

- Baker, W.E. and Sinkula, J.M. (2005). 'Market orientation and the new product paradox'. *Journal of Product Innovation Management*, 22(6): 483-502.
- Birley, S. and Muzyka, D. (2000). 'Mastering Entrepreneurship', *Financial Times Mastering*, Pearson Education Limited, London, UK.
- BMU (2009). *GreenTech made in Germany 2.0. Environmental Technology Atlas for Germany*. Berlin: Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und Nukleare Sicherheit.
- Brand, U. (2012). 'Green Economy -the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development', *GAIA*, 21(1): 28-3.
- Brown, L.R. (2012). Eco-Economy. *Building an Economy for the Earth*. 3rd ed. New York: Norton. p44-45.
- Clemens, B. (2006). Economic incentives and small firms: Does it pay to be green?, *Journal of Business Research*, Vol. 59, 2006.
- Coddington, W. (1993). *Environmental Marketing*, McGraw-Hill, New York, NY.
- Colombo, L.A., Pansera, M. and Owen, R. (2019). 'The discourse of eco-innovation in the European Union: An analysis of the Eco-Innovation Action Plan and Horizon 2020', *Journal of Cleaner Production*, Volume 214: 653-665, ISSN 0959-6526, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.150>.
- Cuervo, A., Ribeiro, D. and Roig, S. (2007). 'Entrepreneurship: Concepts, Theory and Perspective'. *Springer Science & Business Media*.
- Davidsson, P., Delmar, F. and Wiklund, J. (2002). 'Entrepreneurship as growth; growth as entrepreneurship'. In: Davidsson P., Delmar F., Wiklund J. (eds), *Entrepreneurship and the Growth of Firms*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 21–38.
- Dilkes-Hoffman, L.S., Lane, J.L., Grant, T., Pratt, S., Lant, P.A. and Laycock B. (2018). 'Environmental impact of biodegradable food packaging when considering food waste', *Journal of Cleaner Production*, Volume 180: 325-334. ISSN 0959-6526, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.169>.
- European Central Bank (2013). SME financing, market innovation and regulation.
- EU (2018). 'EU plastics strategy will hinge on public concern'. Emerald Expert Briefings.

- EU, European Commission. (2012). 'Small and medium-sized enterprises (SMEs)'. Regional SME policies.
- Farinelli, F., Bottini, M., Akkoyunlu, S. and Aerni, P. (2011). 'Green entrepreneurship: the missing link towards a greener economy'. *ATDF Journal*, 8: 42-48.
- Gibbs, D. (2009). 'Sustainability Entrepreneurs, Ecopreneurs and the Development of a Sustainable Economy', *Greener Management International Issue*, (55): 63-78.
- Gibbs, D. and O'Neill, K. (2012). 'Green entrepreneurship: Building a green economy? – Evidence from the UK'. In *Social and Sustainable Enterprise: Changing the Nature of Business* (pp. 75-96). Emerald Group Publishing Limited.
- González-García, S., Castanheira, E.G., Dias, A.C. and Arroja, L. (2013). 'Environmental performance of a Portuguese mature cheese-making dairy mill'. *Journal of Cleaning Products*, 41: 65–73.
- Gunawan, A. (2014). 'Preliminary Study of Classifying Indonesian Entrepreneurs'. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 115: 243–250.
- Hall, J.K., Daneke, G.A. and Lenox, M.J. (2010). 'Sustainable development and entrepreneurship: Past contributions and future direction'. *Journal of Business Venturing*, 25: 439–448.
- Hisrich, R., Langan-Fox, J. and Grant, S. (2007). 'Entrepreneurship research and practice: a call to action for psychology'. *American Psychologist* 62(6): 575–589.
- Isaak, R. (2002). 'The making of the ecopreneur'. *Greener Management International* 38: 81–91.
- Kirby, D. (2004). 'Entrepreneurship education: can business schools meet the challenge?' *Education and Training*, Vol. 46, Iss8/9: 510-519.
- Kuratko, D., Morris, M. and Schindehutte, M. (2015). 'Understanding the dynamics of entrepreneurship through framework approaches', *Small Business Economics* 45(1): 1–13.
- La Porta, R. and Shleifer, A. (2008). 'The unofficial economy and economic development', *Brookings Papers on Economic Activity* 2: 275-363.

- Mair, J. and Marti, I. (2006). 'Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight', *Journal of World Business*, 41, 36–44.
- McQuaid, R.W. (2002). 'Entrepreneurship and ICT industries: support from regional and local policies', *Regional Studies* 36(8): 909–919.
- Meadowcroft, J. (2000). 'Sustainable development: A New(ish) Idea for a New Century', *Political Studies*, Vol 48: 370-387
- Miles, M.P. and Covin, J.G. (2000). 'Environmental marketing: a source of reputational, competitive, and financial advantage', *Journal of Business Ethics* 23(3): 299-311.
- Mol, A.P.J. (2002). 'Ecological modernisation and the global economy', *Global Environmental Politics* 2(2): 92-115.
- Ndubisi, N.O. and Nair, S.R. (2009). 'Green entrepreneurship (GE) and green value added (GVA): a conceptual framework', *International Journal of Entrepreneurship* 13: 21-34.
- OECD (2017). 'Entrepreneurship at a Glance 2017', OECD Publishing, Paris, http://dx.doi.org/10.1787/entrepreneur_aag-201-en.
- Ostergaard, A. (2019). 'The beneficial differentiation within entrepreneurship of self-employed, business owner and entrepreneur', *Industry and Higher Education* 33(1): 18-29.
- Pachaly, M.V.W. (2012). 'Barriers and triggers to green entrepreneurship: An exploratory study'. Master's thesis, Erasmus School of Economics, Erasmus University, Rotterdam.
- Pendiuc, T. and Lis, E.C. (2013). 'Analysis of entrepreneurship in Romania comparative with the EU countries-27', *Problems of Management in the 21st Century* 8: 81-93.
- Peredo, A. M. and McLean, M. (2006). 'Social entrepreneurship: A critical review of the concept', *Journal of World Business*, 41, 56–65.
- Piriou, S. (2002). '*L'institutionnalisation de l'agriculture biologique (1980-2000)*'. Agriculture, économie et politique. Ecole Nationale Supérieure Agronomique de Rennes, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00910272/document>.
- Polovitz Nickerson, N., Black, R.J. and McCool, S.F. (2001). 'Agrotourism: Motivations behind Farm/Ranch Business Diversification', *Journal of Travel Research* 40: 19-26.

- Rahman, S.A., Amran, A., Ahmad, N.H. and Taghizadeh S.K. (2014). 'Grameen phone: Creating a win-win at the base of the pyramid in Bangladesh', *Global Business and Organizational Excellence*, 33(5): 41–53.
- Redclift, M. (1987). 'Sustainable Development: Exploring the Contradictions'. Methuen, London. Διαθέσιμο στο <http://dx.doi.org/10.4324/9780203408889>.
- Salinas, A., Ortiz, C. and Muffatto, M. (2019). 'Business regulation, rule of law and formal entrepreneurship: evidence from developing countries', *Journal of Entrepreneurship and Public Policy* 8(2): 254-271.
- Solomon, S. (2007). 'Climate Change 2007: The Physical Science Basis'. *Cambridge University Press*, New York, NY.
- Soomro, B.A., Ghumro, I.A. and Shah, N. (2019). 'Green entrepreneurship inclination among the younger generation: An avenue towards a green economy'. *Sustainable Development*. DOI: 10.1002/sd.2010
- Stevenson, H. (2000). 'The six dimensions of entrepreneurship. in Birley, S. and Muzyka, D. (Eds.): *Mastering Entrepreneurship, Financial Times Mastering*', Pearson Education Limited, London.
- Tilley, F. and Parrish, B. (2006) . 'From Poles to Wholes: Facilitating an Integrated Approach to Sustainable Entrepreneurship', *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 2.4:281-94
- Timmons, J.A. (1989). *The entrepreneurial mind*. Andover Mas, Brick House Pub. Co.
- United Nations Environment Programme (UNEP) (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty reduction*. United Nations.
- Uslu, D., Hancioglu, Y. and Demir, E. (2015). 'Applicability to Green Entrepreneurship in Turkey: A Situation Analysis. World Conference on Technology, Innovation and Entrepreneurship', *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 195: 1238-1245.

Vlontzos, G., Duquenne, M-N. and Niavis, S. (2016). 'Evaluating consumer beliefs for traditional and localized foodstuff under economic stress', *International Journal of Sustainable Agricultural Management and Informatics*, Vol. 2 Nos 2/3/4/, p.174-192.

Vlontzos, G., Kyrgiakos, L. and Duquenne, M-N. (2018). What Are the Main Drivers of Young Consumers Purchasing Traditional Food Products? *European Field Research, Foods*, 7(2), 22, <https://doi.org/10.3390/foods7020022>

Wendling, Z.A., Emerson, J.W., de Sherbinin, A., Esty D.C., *et al.* (2020). *2020 Environmental Performance Index*. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy. epi.yale.edu

Zahedi, A. and Otterpohl, R. (2015). 'Towards Sustainable Development by Creation of Green Social Entrepreneur's Communities', 12th Global Conference on Sustainable Manufacturing.

Διαδικτυακοί Τόποι

ΑΒ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ : Διαθέσιμο στο <https://allazoumesinithies.ab.gr/act/h-desmeysi-mas/>. Τελευταία πρόσβαση 15-12-2020.

Ευθυμίουπουλος, Α. 'Βιολογική Γεωργία: Ένας κλάδος με μέλλον': Διαθέσιμο στο <http://edujob.gr/arthrografia/viologiki-gewrgia-enas-klados-me-mellon>. Τελευταία πρόσβαση 20-12-2020.

Έβδομο Πρόγραμμα Πλαίσιο για την έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη 2007-2013: Διαθέσιμο στο <http://cordis.europa.eu/fp/7/>. Τελευταία πρόσβαση 16-5-2020.

Έκθεση χώρας -Ελλάδα 2020 - Ευρωπαϊκό Εξάμηνο 2020: Αξιολόγηση της προόδου σχετικά με τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, την πρόληψη και τη διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών, και αποτελέσματα των εμπεριστατωμένων επισκοπήσεων βάσει του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1176/2013: Διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-greece_el.pdf . Τελευταία πρόσβαση 29-12-2020.

Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) : Διαθέσιμο στο <http://www.eif.europa.eu/index.htm>. Τελευταία πρόσβαση 10-5-2020.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Πολιτική για το περιβάλλον: Διαθέσιμο στο <http://ec.europa.eu/environment/life/index.htm>. Τελευταία πρόσβαση 5-8-2020.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2015), Το κλείσιμο του κύκλου – Ένα σχέδιο δράσης της Ε.Ε. για την κυκλική οικονομία, COM/2015/614 final : Διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015DC0614&from=EN>. Τελευταία πρόσβαση 16-1-2021

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019), Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, COM/2019/640: Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf. Τελευταία πρόσβαση 20-1-2021

Ευρώπη 2020 - COM, 2010: Διαθέσιμο στο <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/configurations/en/>. Τελευταία πρόσβαση 20-1-2021.

Μαστοράκης, Μ. (2020). ‘Στα 6.6 GW η εγκατεστημένη ισχύς μονάδων ΑΠΕ σε λειτουργία στο Διασυνδεδεμένο σύστημα - Δείτε την γεωγραφική κατανομή για αιολικά και φ/β’, *E-mc2 ENERGY MATTERS TO CLIMATE CHANGE (15-07-2020)*: Διαθέσιμο στο : <https://www.e-mc2.gr/el/news/sta-66-gw-i-egkatestimeni-ishys-monadon-ape-se-leitourgia-sto-diasyndedemeno-systima-deite-tin>. Τελευταία πρόσβαση 15-12-2020.

Μινωτού, Χ. ‘Αγροτουρισμός. Η ανταγωνιστικότητα περνά μέσα από την πιστοποίηση’: Διαθέσιμο στο <http://www.excelixi.org/el/Knowledge-Base/Agro/Agrotourismos>. Τελευταία πρόσβαση 20-01-2021.

Οδηγία 2001/77/ΕΚ, άρθρο 2: Διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0077&from=EL>. Τελευταία πρόσβαση 20-01-2021.

Οι ΜΜΕ και το Περιβάλλον : Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/environment/sme/index_en.htm. Τελευταία πρόσβαση 7-8-2020

Πράσινο Πρόγραμμα Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης-COM/2014/0440: Διαθέσιμο στο <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0440&from=EN>. Τελευταία πρόσβαση 21-1-2021.

Συμβουλευτική - Επαγγελματικός Προσανατολισμός: Διαθέσιμο στο <http://edujob.gr/prooptikes-epaggelmatwn>. Τελευταία πρόσβαση 20-1-2021.

TITAN AE : Διαθέσιμο στο <https://www.titan.gr/el/viwsimh-anaptuksh/perivallon/kuklikh-oikonomia/enallaktikes-prwtes-yles-kai-kausima>. Τελευταία πρόσβαση 15-12-2020.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων- Διεύθυνση Βιολογικής Γεωργίας (2012a): Διαθέσιμο στο <http://www.minagric.gr/index.php/el/formarmer/biologikgeorgiaktinotrofia.html>. Τελευταία πρόσβαση 20-12-2020.

Bio-Based new, Global Biodegradable Packaging Market Size & Share : Διαθέσιμο στο <https://news.bio-based.eu/global-biodegradable-packaging-market-size-share/>. Τελευταία πρόσβαση 19-1-2021.

Burkart, K. (2012), How do you Define the ‘Green’ Economy?: Διαθέσιμο στο <http://www.mnn.com/green-tech/research-innovations/blogs/how-do-you-define-the-green-economy>. Τελευταία πρόσβαση 20-1-2021.

Didar, A.F.: Entrepreneurship, a triangle of values, Startupgrind : Διαθέσιμο στο <https://www.startupgrind.com/blog/entrepreneurship-a-triangle-of-values-1/>. Τελευταία πρόσβαση 18-8-2021.

ECOELASTIKA AE: Διαθέσιμο στο <http://www.ecoelastika.gr>. Τελευταία πρόσβαση 15-12-2020.

European Commission, 2011, Eco-innovation action plan: Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/environment/ecoap/faq/index_en.htm (2011). Τελευταία πρόσβαση 21-1-2021.

Eurostat (2021) Structural Business statistics overview, European Commission: Διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics>. Τελευταία πρόσβαση 20-1-2021.

Grant, C. (1995). *‘Delors, Architecte de l’Europe’*. Georg Editeur S.A. : Διαθέσιμο στο <https://www.europarl.europa.eu/100books/file/FR-H-B-0036-Delors-architecte-de-l-Europe.pdf>.

IFOAM, “Definition of Organic Agriculture”: Διαθέσιμο στο <https://www.ifoam.bio/why-organic/organic-landmarks/definition-organic>. Τελευταία πρόσβαση 19-1-2021.

LIFE +: Διαθέσιμο στο <http://ec.europa.eu/environment/life/news/futureoflife.htm> . Τελευταία πρόσβαση 5-8-2020.

Malecki, E.J. and Moriset, B. (2008). *The Digital Economy: Business organization, production processes, and regional developments*, Routledge, New York, NY E.C., European

Βιβλιογραφία

Commission, 2020, Digital Economy and Society Index 2020, Greece : Διαθέσιμο στο : <file:///C:/Users/Marino/AppData/Local/Temp/DESI2020-GREECE-ENG.pdf>. Τελευταία πρόσβαση 19-1-2021.

Plastics Europe, 2016 ,Plastic-the Facts 2016: An Analysis of European Plastics Production, Demand and Waste Data:

Διαθέσιμο στο <https://www.plasticseurope.org/en/resources/publications/3-plastics-facts-2016>. Τελευταία πρόσβαση 19-01-21.

UNESCO. (2006). Water: a shared responsibility; the United Nations world water development report 2.: Διαθέσιμο στο <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000145405>. Τελευταία πρόσβαση 19-01-21.